

56 430 / 193

193 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 193

ИЗ НОВЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

СТУДИЈЕ МИХ. ГАВРИЛОВИЋА



ID=7300103

766 430 / 193

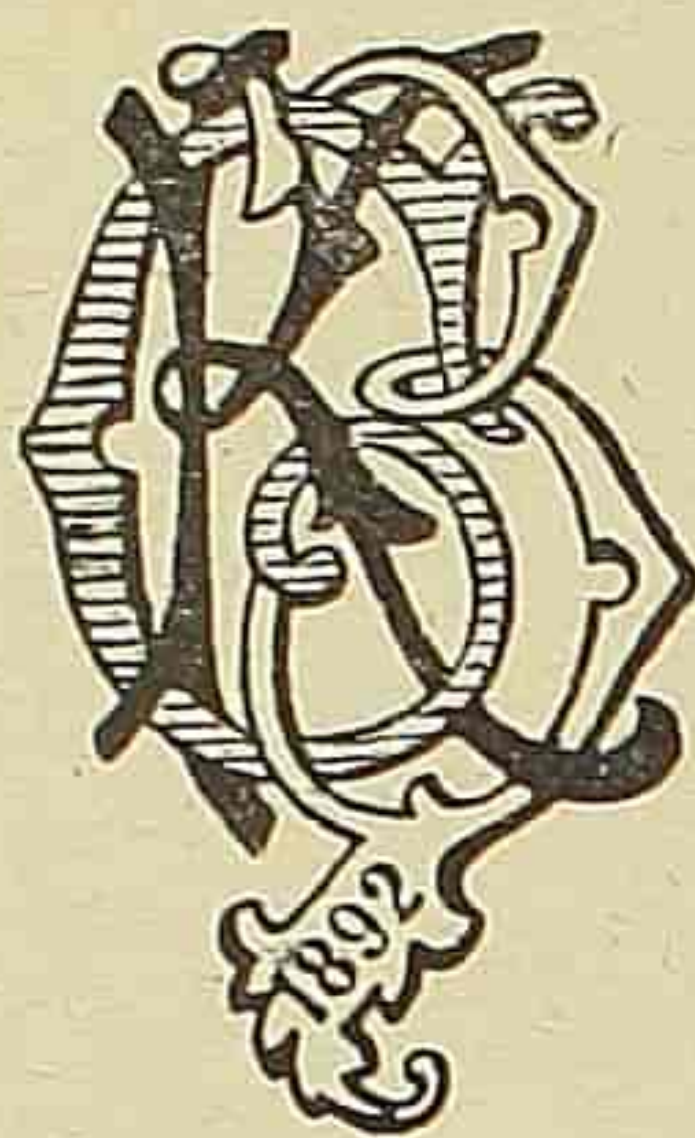
УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45437.31

КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXIX. БР. 193.

ИЗ НОВЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

СТУДИЈЕ

Д-РА МИХАИЛА ГАВРИЛОВИЋА



1926.

Штампарија „Уједињење“ А. Д. — Влајковићева 4. — Београд

ПРЕДГОВОР.

I

Михаило Гавриловић рођен је 8 маја 1868 у Алексинцу. Још на Великој Школи обратио је на себе пажњу својим историским радовима. Добио је светосавску награду за темат о историчару Јовану Рајићу, и израдио је један историски чланак уз Етнографску карту Српских Земаља коју је великошколска омладина издала 1891. Неко кратко време био је професор средње школе у унутрашњости, па је затим, као државни питомац, отишао у Париз, где се бавио од 1893 до 1899. У Паризу, Гавриловић је спремао своју докторску расправу, и у исто време исписивао грађу, која се налазила у париским архивама о нашој новијој историји. Његова докторска расправа имала је за предмет један уговор закључен 1259 између францускога краља Луја IX и енглескога краља Хенрика III. По оцени стручне критике, Гавриловићева расправа јесте врло добар архивски рад, у коме је потпуно исцрпена грађа која се налази како у париским тако и у лондонским архивама. Од оних исписа које је Гавриловић узимао из париских архива, један део, који се односи на историју Првог Устанка, објављен је у издању С. К. Академије 1904.

Из Париза, Гавриловић се вратио као добро школован историк-архивар, присталица нове француске школе, која ради на основу изворне грађе, и која не тежи за њижевним ефектима него за тачним утврђивањем чињеница.

Гавриловић је, 1900, постављен за управника

тек основане државне архиве. Министар просвете, Андра Ђорђевић, који је основао државну архиву, погодио је да је Гавриловић најподеснија личност за њеног управника. Гавриловић, који је радио у париским и лондонским архивама, знао је врло добро како су архиве на западу уређене, — и он је, после много труда и после великих тешкоћа, поставио нашу архиву на тако добру основу да, кроз дуги низ година, у њеном уређењу није имало шта да се мења. Г. проф. др. Тихомир Ђорђевић рекао је с разлогом, да је Гавриловићево уређење државне архиве „једна од његових најпозитивнијих заслуга као државног чиновника,” јер тек пошто је државна архива уређена, постали су могући ови радови из нове српске историје на основу архивске грађе који се последњих двадесет година непреставо објављују.

II

Поред тога што је уредио државну архиву, Гавриловић је први почео обрађивање наше историје XIX века на основу архивске грађе. Наши старији историци бавили су се поглавито средњим веком. Милан Милићевић, коме припада заслуга да се, после Вука, једини међу нашим историчима интересовао за XIX век, био је изврстан скупљач оне грађе која се налазила у усменом предању и у причањима савременика, — али Милићевић није ишао даље од овога скупљања грађе. Новаковић, последњих година своје научничке делатности, проучавао је наш XIX век; у својим расправама покренуо је многа питања, али, између његових и Гавриловићевих расправа, постоји та разлика, што је Новаковић радио готово искључиво на основу већ објављене грађе, докле се Гавриловић служио још и необјављеном архивском грађом, која је била много обилнија. Гавриловић је ударио сасвим новим правцем, и зато је његова појава међу нашим историчима значајна.

Његово главно дело јесте *Милош Обреновић*; објављено у три свеске (1908, 1909, 1912), у издању

Котарчеве задужбине. Четврта завршна свеска била је написана, али је, за време светскога рата, прогата са другим Гавриловићевим хартијама. Гавриловићев *Милош* одликује се, пре свега, обиљем обрађене грађе. Гавриловић је употребио не само ону грађу која се налазила у нашој државној архиви, него и ону грађу која се налазила у страним архивама, — француским, руским, аустриским. У нашој историској књижевности тешко ће се наћи једно дело боље документовано него његов *Милош Обреновић*. Ово обиље грађе имало је и својих опасних страна. Радећи са масама докумената, Гавриловић је могао бити њима претрпан, — и онда дати једну гломазну несварљиву књигу, која је више збирка докумената него књига у правом смислу речи. Срећом, Гавриловић је савладао сав свој огромни материјал; међу списима те врсте мало их је који су тако јасно и прегледно написани као његов *Милош*. То дело велике ерудиције јесте у исто време и лепо начињена књига, која се да прочитати с краја на крај. Гавриловић је радио *Милоша* годинама, без журбе, чекајући да му се мишљење о људима и догађајима само од себе кристалише. Он се потпуно уживео у *Милоша* и његово време, — и премда није имао намеру дати уметничко дело, он га је, захваљујући томе стрпљивом проучавању, ипак дао. Бавећи се тако дуго и тако постојано *Милошем*, он је најзад успео да га види „у оку духа свога“; ту слику имао је стално пред собом докле је писао, и зато је видимо и ми докле га читамо.

Гавриловић је први дао историску карактеристику *Милошеву*. Раније карактеристике долазиле су од људи који су стајали сувише близу *Милошева* времена, и били су одлучни *Обреновићевци*, дакле *Милошеве* присталице. — или одлучни *Карађорђевици*, дакле *Милошеви* противници. Поред ова два *Милоша*, — једнога у *обреновићевском*, а другог у *карађорђевском* осветљењу, — постојао је и један трећи *Милош* — онај кога је народна машта створила, и који живи у читавом циклусу

прича и анегдота као једна врста великог народног домишљања. Овај трећи Милош, више легендарна него историска личност, не приказује толико Милоша колико сељака западне Србије узетог у његовим најкарактеристичнијим особинама. То је Ужичанин и Рудничанин и уопштен и идеалисан.

Гавриловић, који је писао у једно доба када су бар код интелегенције династичке страсти почеле да се гасе, приступио је Милошу без икаквих династичких предрасуда. Како уз то није био из западне него из источне Србије, Гавриловић је задржао сву критичност пред оним легендарним Милошем у коме је западна Србија сама себе, као у једном символу, изразила. Гавриловић је први покушао да покаже какав Милош изгледа непристрасном посматрачу. Ова идеја коју данашњи образовани Србин има о Милошу, јесте у ствари Гавриловићева идеја, која је кроз његову књигу продрла у публику.

III.

Гавриловић је изложио и спољашњу и унутрашњу политику кнеза Милоша. У првој и трећој свесци говори поглавито о спољашњој, а у другој о унутрашњој политици. Изгубљена четврта свеска бавила се такође унутрашњом политиком.

Да је Милош, иако сељак, наш највећи дипломат, и да је нова српска држава створена, у великој мери, његовом вештином, то се, без сумње, знало и пре Гавриловића, али колика је била Милошева вештина, и у чему се управо састојала, то је тек Гавриловић подробно, и на основу докумената, показао. Гавриловић је нарочито расветлио шта и колико Милош дугује помоћи руске дипломатије, а шта и колико својој личној мајсторији.

Испрва, Милош је радио сам на своју руку, без Русије. Српско питање поставио је као мало локално питање које ми и Турци ваља да расправимо сами између себе, без посредовања руске дипломатије. Он се није хватао за Русију, није се по-

зивао на Букурешки Уговор. Он се задовољавао много мањим уступцима него што је у Букурешком Уговору Русија добила од Порте за Српски Народ. Тек постепено он види да путем непосредних преговора са Портом, без руске помоћи, не може решити српско питање, јер, ако је Порта уопште вољна да с нама преговара и да нам чини какве уступке, то је само с тога што се боји Русије, и што је везана Букурешким Уговором. Када је једном то разумео, Милош се приближује Русији, и, наслоњен на њу, тражи од Порте дословно извршење Букурешког Уговора.

У прво време, докле је решење српског питања тражио ван Букурешког Уговора, Милош је тежио поглавито томе, да добије од Порте наследно кнежевско достојанство. Та његова политика осуђивана је као себична; у место да се бори за аутономију Србије предвиђену Букурешким Уговором, он се бори за своју кнежевску титулу. У ствари он је заобилазним путем ипак радио за аутономију Србије јер Србија, под наследним кнезом српске народности, била би без сумње много самосталнија него под управом једнога паше кога би Порта, по својој вољи, постављала и збацивала. Из тих разлога, и доцније, пошто се ставио на земљиште Букурешког Уговора, Милош није напуштао захтеве о наследном кнежевском достојанству, иако за њих није могао наћи основе у Букурешком Уговору. Тај уговор био је за њ драгоцен из другог једног разлога. Границе Србије, обележене у томе дипломатском акту, обухватале су, поред београдског пашалука који је 1815 Милош побунио, још шест нахија: тражећи извршење Букурешког Уговора, Милош је, у првом реду, мислио на присаједињење тих шест нахија Србији. Да извршење Букурешког Уговора значи за Србију проширење граница, руска дипломатија била је у току времена сметнула с ума — и тек јој је Милош понова обратио пажњу на то. Милошева спољашња политика имала је двојаки циљ: с једне стране, начинити Милоша наследним кнезом

Србије, — с друге стране, присајединити Србији шест нових нахија. Оба ова циља постигнута су 1830 и 1833 године.

Милош је у својој спољашној политици био стално потпомаган Русијом, и за своје успехе има много њој да захвали. Гавриловић, насупрот неким ранијим историцима, показао је да Русија није била противна Милошевом наследном кнежевству, и да он није дошао до тога кнежевства кришом од ње. Стоји само то, да у питању кнежевскога достојанства Русија није могла помагати Милоша онако снажно као у другим питањима. То је питање било покренуто ван Букурешког Уговора, а Русија је могла захтевати од Порте испуњење само онога што је у Букурешком Уговору било предвиђено. Потпомогнут, истина, Русијом, али дискретно, Милош је, на крају крајева, имао да сам себи извојује наследно кнежевство. Он је просуо велике паре у Цариграду, али његов успех не треба само тиме објашњавати. Главни узрок његова успеха лежи у томе, што је својом петнаестогодишњом владом у Србији задобио Портино поверење као човек који је успео примирити Србију и одржати је бар у некој врсти релативне верности према Султану.

У питању шест нахија, Русија је, на основу јасног текста Букурешког Уговора, могла подупрети наше захтеве на Порти сасвим одлучно. Она је то и радила, али, у пресудном тренутку, она из својих нарочитих политичких рачуна, није хтела чинити притисак на Порту, него је саветовала нама да ми нешто од својих захтева попустимо. По њеним саветима, ми смо се требали одрећи тимочког и алексиначког округа и једног дела крушевачког округа. Срећом, у питањима земљишта, Милош је имао сељачку незајажљивост и непопустљивост. Када је видео да дипломатским средствима не може доћи до свих шест нахија, он се послужио сасвим недипломатским средствима... Изазвао је буну у тим нахијама. — и када је побуњени народ збацио турске власти, Милош је под изговором повраћања реда, заузео војском све зем-

љиште које је потраживао. Његов свршени чин морала је после и Порта признати.

Задаци који су стајали пред Милошем у унутрашњој политици, нису били ништа мање крупни и тешки него они који су стајали пред њиме у спољашњој политици. У једној новој земљи без политичких традиција и без утврђенога реда, он је имао да установи владалачку власт. Милош је био окружен многобројним супарницима и противницима, и у току првих десет година његове владе забележио је неколико бунџа и завера. Поред тога, по земљи се хајдучија ширила као зараза, што је био несумњив доказ о склоностима нашега још примитивног народа ка безвлашћу. Ипак зато, Милош је, за релативно кратко време, завео у земљи ред и мир, и начинио се неоспорним господарем. Власт коју је он створио имала је, без сумње, великих недостатака, али је тек била власт. То стварање власти било је чисто Милошево дело; ту му никоја страна дипломатија није могла ићи на руку. Те прве године Милошеве владе, када је он стварао власт тако рећи ни из чега, сведоче најбоље колико је у томе човеку било творачке снаге, и колико он заслужује да се уврсти међу највеће личности наше историје.

IV.

Прве три свеске Гавриловићева дела показују Милоша у сталном напредовању и уздизању. Последња изгубљена свеска имала је да га покаже у опадању и пропадању. У овој збирци Гавриловићевих расправа које С. К. Задруга пружа читалачкој публици, имају две расправе које се односе на тај завршни период Милошеве владавине. Једна од њих говори о Суспендовању првог српског усјава, а друга о Почецима дипломатских односа између Велике Британије и Србије. По тим двема расправама може се од прилике видети како је Гавриловић схватао и објашњавао Милошев пад и катастрофу.

У кратко речено, Милош је пао с тога што

власт коју је створио, није хтео ни умео да европеише. Он је успео да Турке сасвим искључи из наше унутрашње управе, али у тој управи задржао је и даље њихов дух и њихове начине. На место турскога паше, он је владао Србијом као народни кнез, — али тачно по обрасцу једнога турског паше. Његову владу народ је крстио Милошево пашовање. Од 1815 Србија је стално напредовала и у привредном и у културном погледу. Милошев начин управе постао је у брзо несавремен, и изазвао противу себе јак покрет, коме је и руска дипломатија повлађивала. Милош је, како тако, излазио на крај с опозицијом у земљи, али за борбу са Русијом био је нејачак. Он је тражио потпоре у које стране силе, — и ако се његов избор зауставио на Енглеској, то је било с тога што је једина Енглеска хтела да му се бар у неколико нађе у невољи. Између Енглеске и Русије заметнула се, поводом српских ствари, дипломатска борба. Борба се водила у Цариграду, јер је Србија била васална кнежевина Султанова, и, на крају крајева, Русија, чији је утицај на Порти био јачи, победила је Енглеску. По жељи Русије, Порта је наметнула Милошу један устав који је у будуће спречавао његов деспотизам, и који је, после неколико месеца, био узрск и његовог паду.

Као што се види из Гавриловићеве расправе *Почеци дипломатских односа између Велике Британије и Србије*, Милошева вештина била је до последњег часа врло велика, али противу удружене Русије и Порте она му није ништа вредила. Правни положај Србије сав се оснивао на руско-турским уговорима: што би решили Турска, као сизерен Србије, и Русија, као њен заштитник, то је морало да буде.

V.

Осим Милоша Обреновића, Гавриловић је објавио већи број расправа које се тичу Карађорђева

и Милошева времена. Најважније од тих расправа прикупљене су у овој свесци. 1910 Гавриловић је постављен за посланика ва Цетињу, — и отада настаје прекид у његовом књижевном раду. 1914 Гавриловић је премештен са Цетиња у Рим, за посланика на Ватикану. 1918 и 1919 био је заступник министра спољашњих послова. 1919 постављен је за посланика у Лондону, на коме је положају и умро 1 новембра 1924.

Већ од 1914, када је премештен у Рим, а нарочито од 1919, када је дошао у Лондон, Гавриловић се полагано враћао историским студијама. Пре свега намеравао је да наново напише изгубљену четврту свеску *Милоша*. Потребну грађу био је у главном прикупио, али није стигао ништа да стави на хартију. По архивским исписима нађеним у његовим посмртним хартијама, а и по ономе што је он сам за живота казивао пријатељима, он је намеравао још написати дипломатску историју Србије XIX века и историји Карађорђева времена. Али све ове планове покварила је његова прерана смрт.

VI.

Међу нашим историчарима, Гавриловић биће запамћен као онај који је први узео обрађивати историју Србије XIX века на основу архивске грађе и без икаквих политичких предуверења. Он је био главни стручњак за Милошеву владавину, коју је приказивао нарочито са њене дипломатске стране, — једно с тога што дипломатски преговори чине најважнији део Милошеве владавине, — а друго и с тога што је сам Гавриловић био најбољи у анализи дипломатских преговора. У своја историска дела Гавриловић је унео главне особине источне Србије: радну снагу и уравнотеженост суда. У његовим делима нема ни полета идеја ни излива осећања ни живописности стила, али има много фа-

ката и много трезвености, — и из његових дела, — што је без сумње највећа похвала за историчара, — историска стварност изилази више или мање онаква каква је, врло мало преиначена пишчевим идејама и страстима.

Слободан Јовановић

НАПОМЕНА

Све Гавриловићеве расправе које се налазе у овој књизи објављене су раније: „Спољашња политика Србије у XIX веку“ у *Српском књижевном гласнику* 1901; „Српски покрет и руско-француски односи“ у истом часопису исте године; „Ичков мир“ у истом часопису, 1903; „Почети дипломатских односа Велике Британије и Србије“ у *Slavonic Review* 1922 и 1923; и „Суспендовање првог српског устава“ у *Архиву за правне и друштвене науке* 1906. — Расправа о „Почецима дипломатских односа између Велике Британије и Србије“ штампана је у *Slavonic Review* са скраћењима, али овде су, према оригиналном Гавриловићевом рукопису, преведена и сва избачена места. Потпун текст те расправе први пут се објављује овде.

САДРЖАЈ

	Стр.
Предговор	III
Спољашња политика Србије у XIX веку.	1
Српски покрет и руско-француски односи	52
Ичков Мир.	78
Почеди дипломатских односа Велике Британије и Србије.	98
Суспендовање првог српског устава.	94

СПОЉАШЊА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ

У XIX ВЕКУ.

I.

Покушај српских устаника да се опросте дахиске тираније, преобратио се одмах у борбу против турског господарства. Анархија која је владала у Турској, учинила је да Срби не верују да ће Порта бити у стању осигурати мир у београдском пашалуку, баш кад се они и опросте дахија. Постићи пак овај резултат било је врло тешко. Поред све своје немоћи, Турска је имала довољно средстава да угуши сваки овакав покрет. Устаницима је требало туђе помоћи, и они су ту помоћ могли затражити од Аустрије или од Русије, две силе које су играле важну улогу у решењу турскога питања.

Ратови који су настали између Порте и Аустрије после пораза турског под Бечом, учинили су да је идеја ослобођења балканских народа Аустријом била јако распострањена. Хабзбуршка династија, уз угарску круну, полагала је право и на велики део српских земаља. Устаници заиста нису познавали ове сумњиве претензије хабзбуршког дома. Они су управо својим положајем упућени да се прво на Аустрију обрате, за коју су их везивале сем материјалних интереса (нарочито трговина са свињама), још и друге везе чисто моралне природе. Аустрија је једина хришћанска држава на коју се Србија наслањала, и која је врло добро познавала сву тежину

дахиских насиља. Она је у Србима налазила одличних помагача у ратовима против Порте, а специјално у време устанка било је још живих људи који су учествовали у ратовима Јосифа II, и који су нарочито били предмет дахиске мржње. Позивајући Србе против Турака, Јосиф II је обећао да ће их ослободити, али, принуђен да закључи мир у Свиштову (1791), он је уговорио за Србе потпуну амнестију, и да се јаничари не враћају више у београдски пашалук. Аустриски ратови против Порте много су подржавали војнички дух у Србији, као што је и наслањање Србије на Аустрију, а директно на српски елеменат, играло важну улогу у појави устанка.

Ако се говори о традицијама, оне су заиста упућивале устанике на Беч. Већ првих дана месеца марта 1804, прота Матија Ненадовић обраћа се аустриском двору, тражећи да их „са свим ослободи испод ига турскога“. Сем тога тражи војске, оружја и друге потребе. Устаници су се надали тврдо да ће их Аустрија ослободити, јер су њихови „преци у сваком случају привржени и верни били двору аустриском“. Истог месеца стигне одговор Јакову Ненадовићу, да се Срби немају надати помоћи од Аустрије, јер је она у пријатељству с Портом. Аустрија је обећавала да ће позвати Србе и Турке да се измире; она је то заиста и учинила, али су ови покушаји остали без успеха. Прота Матија брижљиво је чувао овај одговор „ако би нас Немци, вели он, кад год прекорели, зашто смо ми оставили њих као прве и ближње комшије и отишли тражити Русију за покровитеља, да им смело можемо казати, да су они нас оставили а не ми њих“.

У мају месецу исте године, Карађорђе изјави на једном састанку капетану Шајтинском жељу целог српског народа да пређе под власт хабзбуршке династије, јер више нити хоће нити може сносити турску тиранију. Он је нудио и градове, ако их освоји, а ако их Аустрија одбије, они ће се морати обратити другој хришћанској држави. Из овога се јасно види да су Срби одмах у почетку мислили да

се опросте турске власти и да заузму градове. Аустрија је овом приликом одговорила да се она неће мешати у српске послове, а да устаници не треба да мисле на туђу власт, већ да остану покорни свом законом суверену, т. ј. султану. У осталом, аустриске власти нису сметале Србима да за новац набављају ратне потребе, а гледано је кроз прсте и граничарима, који су у великом броју прелазили у Србију. Порти је Аустрија саветовала умереност, и да употреби сва средства да устанике придобије за себе, који очевидно теже за самосталношћу. Извештавајућу пак Русију о српском покрету и о своме понашању према побуњеницима и према Порти, Аустрија изјави да остаје верна свом политичком систему о одржању турскога царства. Русија није била задовољна овим држањем Аустрије, јер је била уверена да Порта неће разумети смисао аустриских савета, и да ће Срби бити најзад принуђени да се обрате на Француску.

Ови покушаји код Аустрије нису били учињени после заједничког саветовња између поглавица устаничких. То су лични покушаји Карађорђа и Јакова Ненадовића. Тек у јулу месецу стану се старешине на Врачару договарати коме да се обрате за помоћ. Готово опште је мишљење било да се треба обратити на аустриски двор; о другим државама устаници нису ништа знали, а о Русији једва нешто мало. Али кад им људи, који су прешли из Аустрије, објасне да су „Москови“ једноверна српска браћа, већином гласова буде решено да се обрате рускоме цару за помоћ и покровитељство. Молба буде одмах начињена, и ту су молбу имали однети у Петроград прота Матија Ненадовић, Петар Новковић Чардаклија, који је главну улогу играо у овој решењу, и Јован Протић.

У ово време дође на Врачар и Бећир-паша, босански везир, коме је Порта наредила да поврати мир у београдском пашалуку. Пошто је издао Србима главе дахија, он их позове да се разиђу кућама. Као одговор устаници му пошљу депутацију, која му предложи не само извесне услове, већ за-

тражи да за њихово извршење гарантује аустриски двор. Бећир-паша ово последње тражење енергично одбије. После овога, депутати пођу у Петроград (септ. 1804).

Депутати су били лепо примљени у Петрограду, али ондашње политичке прилике нису биле згодне за њихову мисију. За ово време и Русија и Аустрија биле су заузете спремом за борбу против Наполеона I. Аустрија је нарочито била угрожена Француском. Спремајући се за трећу коалицију против Наполеона, и Русија и Аустрија морале су избегавати сваки заплет с Портом, коју је Наполеон гледао да придобије са себе. Кнез Чарториски, руски мивистар спољашњих послова, одговори српским депутатима, да Русија, поред свих својих симпатија, не може другојаче помоћи Србима до да њен посланик потпомогне молбу коју ће они предати Порти.

Устаници су примили ову вест радосно, и Карађорђе сазове скупштину у Пећанама више Остружнице, у априлу 1805 године. На скупштини су биле све старешине са свештенством и отменији људи из народа. Ту је начињено „прошеније“, у коме побуњеници „као покорњејша раја“ излажу мере потребне да у будућности могу живети као мирни поданици.

Они су тражили да у Београду пребива место везира један мухасил, као представник султанов. Народ да има једног изборног великог кнеза (према дванаесторици обркнезова, који управљају кадилуцима) који ће становати у Београду, и преко кога ће мухасил издавати народу царске заповести. Да се сви давци и спахиско скупе у једну опредељену суму, коју ће велики кнез скупљати и предавати у султанову хазну, тако да се Турци немају више мешати у унутрашње српске послове. Сем тога слобода вере, трговине, и т. д.

Из ове молбе види се јасно политички програм устаника, да Србија постане аутономна кнежевина, под суверенством Портиним. Захтев да преставник султанов буде један мухасил место везира, као и захтев да српски велики кнез има „неколико при себи оружаних људи“ за одржавање мира и „народ

од сваког нападенија бранити“, показује жељу да се турски гарнизони искључе из српских градова, који су с намером прећутани у овој молби, мада је то питање живо дебатовано на скупштини. Заузеће градова било је код устаника циљ коме су они врло тежили, и једино јемство, кад није било страног, да се земља опрости насиља.

Молба је ова била предата Порти преко депутата 1 јуна. Она је још раније дознала за српске захтеве, а извештена о њиховим нападима на Чачак, Пожегу, Карановац и Ужице, она нареди Хафис-паши нишкоме, кога постави за везира београдског, да пође на устанике и да мир поврати. Али он претрпи пораз на Иванковцу, те, кад глас о томе стигне у Цариград, депутати напусте тајно турску престоницу.

Српско-турска размирица узимала је већи обим. Ово није била више борба против одметника Турака већ против самог султана. Помоћ је стога Србима требала више него икада. Аустрија, која је симпатисала устаницима док су се борили против дахија, почела је постајати нестрпељива, и предузимала је мере да принуди устанике да умере своје захтеве према Порти, која би се на тај начин лакше склонила на погодбу с побуњеницима. Аустрија је желела не само из економних разлога да се мир поврати на граници према Србији, већ и из политичких, јер би се тиме отклонила опасност да се Француска или Русија умешају у српске послове. Јуна 1805 она је просто одбила молбу устаника да им да муницију. Јануара 1806 одговорила је српским депутатима, које је Карађорђе послао у Беч, да им никакве помоћи не сме дати, јер би је то довело у заплет с Портом, и да ће се само заузети за устанике код султана. Заиста, цар Франц I писао је Селиму III у овом смислу (марта 1806). У јануару су Срби, по савету Русије, били упутили нову молбу султану, тражећи привилегије изложене у молби од прошле године. Овога пута руски се посланик живо заузимао за устанике. Главни аргуменат за Русију био је суседство Француске. После битке на Аустерлицу (20 нов. 1805), где је руска аустриска војска била потучена, Аус-

трија је уступила Наполеону Венецију, Истру и Далмацију, те се тако Француска учврстила на Балканском Полуострву. Русија је показивала Порти опасност, да ће се Срби, ако им она не учини тражене уступке, обратити на Наполеона, и да он јачајем неће пропустити прилику да се умеша у српско-турски спор. Ова представка рускога двора, као и писмо Франца I Селиму III, остала је без успеха. Наполеон, чим је дознао од Порте за руску ноту у корист Срба, похита да је умири, говорећи да је Русија главни узрок српских немира, да устаници немају никаквих веза с Француском, нити да ће Француска ступати у везу са бунтовним поданицима Портиним. Наполеон, у непријатељству с Русијом, гледао је да је завади с Портом.

Узалуд су се дакле устаници трудили да у својој борби против Порте нађу материјалне помоћи или изазову сружану интервенцију Русије или Аустрије. Старешине су брижљиво криле од народа ове прве неуспехе. После повратка из Русије, прота Матија Ненадовић изнесе, пред скупљеним народом на скупштини у Врелу, јеванђеље које му је поклатио Василије Карамзин. Говорио је народу да му је оно од самог цара Александра послато, да се на њему зајемљу да се неће издати, да ће им он скоро помочи, но да снми све то таје, да не би Турци дознали. „Људи све то мени, вели он даље, као свецу верују, и кажу: Ви уређујте како знате, а ми ћемо слушати“. Народ је био конзервативан; њега су главари позвали у борбу против дахија и бунтовника султанових, и одржавали су га у том уверењу, докле су могли. Народ је то веровао до заузећа Београда и убиства Сулејман-паше (феб. 1807), који је престављао власт султанову у Србији. Старији кнезови нису то одобравали и брешно су вртили главом. „Ми се сами не можемо борити с царством турским, говорио је народ старешинама, него нам дајте цара, који ће нас примити, и коме ћемо се ми за скотухватити“. Та је жељена заштита ускоро и дошла устаницима.

II.

Од 1804 године водила се у Цариграду жива борба о утицај на Порти између Русије и Француске, које су биле у непријатељству. Порта је поред свег наваљивања остала неутрална, али пораз који је Наполеон I нанео руско-аустријској војсци на Аустерлицу учини да француски утицај отме маха у Цариграду. Генерал Себастијани, који је дошао за француског изасланика на Порти, успе да је наговори да збаци влашког, молдавског кнеза. На овај начин Порта повреди уговоре, по којима је Русија имала с њом право заједничког покровитељства над румунским кнежевинама. Последица ове повреде уговора била је окупација Влашке и Молдавије руском војском. Крајем децембра 1806, Порта огласи војну Русији која је била у рату с Наполеоном.

Упад Руса у кнежевине имао је јаког утицаја на српски устанак. С једне стране он је улио нову енергију устаницима, који приону око заузећа Београда и Шапца; с друге стране је пак одузео наду посади ових градова да ће им Порта помоћи, те се ови ускоро предаду Србима.

Русија сад није могла пропустити прилику, да се користи српским устанком. Генерал Михелсон пошаље 11 јануара 1807 Србима прокламацију, у којој их позива на заједничку акцију против Турака, обећававши им свечано покровитељство Русије, које су устаници до сада узалуд тражили. Он је ишао и даље, стављајући им у изглед потпуну независност од Порте. „Народ српски, вели он, заслужује бити народом. Од данас плаћа данак Турцима. Зар није боље употребити те новце на војене потребе народа и за избављење од турскога јарма?“ Поред тога им обећа помоћ од сваке руке. Устаници отправе депутате Михелсону, који затраже помоћ у војсци и ратној опреми, сем тога једног руског чиновника, који ће управљати Советом, и једног војног, који ће бити уз Карађорђа. 17 јуна једно одељење руске војске пређе у Србију под генералом Исајевом, а Константин

Константиновић Родофиникин буде одређен за руског преставника у Србији. 28 јуна би начињена конвенција између Карађорђа и Миленка Стојковића, у име српског народа, и руског изасланика, пуковника Павлучија, којом се Србија нуди да постане руском провинцијом.

Овај је неразмишљени акт био последица унутрашње политике, која је имала одјека и на спољашње односе Србије. Централна управа била је врло рђаво организована. Главари су сваки на свој начин управљали својим нахијама, и гледали су да очувају независност према Карађорђу. Старешине су биле примиле с одушевљењем установу Савета, надајући се да ће њим обузлати власт Карађорђеву. Али узалуд. Почетком 1807, Карађорђе успе да свуда наметне свој ауторитет. Само су две поглавице преко Мораве, Миленко Стојковић и Петар Добрњац, јавно говорили да власт вождову треба ограничити. Непријатељи Карађорђеви су сву наду полагали на руски утицај, и овај је то знао. „Карађорђеви противници, вели Вук, нису желели Русе у Србији само да им помогну војевати, него управо да владају Србијом.“ Они су хтели у сваком случају једнакост с њим. Горња конвенција, којом се Србија нуди да постане управо руском губернијом, закључена је с извесним притиском на Карађорђа. При закључивању су били у већини присталице опозиције, а сем тога Маркус Павлучи и генерал Исајев.

У ово време Француска и Русија закључе мир у Тилзиту (25 јуна). Француска се прими да посредује за мир између Русије и Порте, и било је утврђено да се руска војска повуче из Влашке и Молдавије, али да их Турци не могу посести, док не закључе мир с Русијом.

Сем овога Александар I и Наполеон углаве уговор о савезу за напад и одбрану против ма које силе с којом би Русија или Француска заратиле. По једној тачци тога уговора, ако Турска не би примила посредовање Француске, или ако примивши га не начини мир с Русијом у року од три месеца, Француска ће се удружити с Русијом против Отоманске

Порте и споразумети о начину да опросте тираније Турске све области отоманског царства у Европи, изузев Цариграда и Румелију. Разлози које је Француска имала да одржава Турску, писао је француски министар иностраних послова, јако су ослабили од како се, добивши од Аустрије пожунским миром (дец. 1805) Истру и Далмацију, учврстила на Балканском Полуострву. Њен је интерес био да дотле брани Турску, докле би се њеном деобом појачала само Русија и Аустрија. Сада пак Француска може и сама учествовати у деоби.

По закључењу мира у Тилзиту, под француским посредништвом, начињено је примирје између Порте и Русије у Слобозији (12 августа 1807). Срби су били такође урачунати у примирје, али непотпуно, т. ј. у околини Видина и Фетислима, где се извршило сједињење Руса и Срба. Доцније је то проширено за целу границу. Узалуд се преставник Портин опирао томе, говорећи да су руске претензије односно заштите Срба неосноване. То је први акт где је Русија манифестовала своју заштиту над Србијом.

Русија није повукла своју војску из румунских кнежевина. Наполеон се није озирао да оне припадну Русији, при закључењу мира с Портом, задржавајући себи право да узме накнаду за то на другоме месту.

Тилзитски мир поразио је Европу: за њу није била тајна, да је остављена на милост и немилост нових савезника. Судбина Србије зависила је од погодбе на коју се буду сложили Русија и Француска односно Турске; привремено, пак, као што смо видели, Србија је под руском заштитом.

У фебруару и марту месецу 1808 био је израђен у Петрограду између француског посланика и руског министра иностраних дела пројекат о деоби Турске у смислу тилзитског мира, т. ј. да Турској остане Цариград и Румелија. По том пројекту Француска добива: Албанију, део Босне, Мореју и Крит. Русији би припале: Бесарабија, Молдавија, Влашка и Бугарска. Аустрији је била намењена Хрватска и део Босне. За Србију је било уговорено да постане

независном под владом једног аустриског или другог принца, који би се оженио једном од великих руских војвоткиња. Сем овог пројекта израде један већи, радикалнији, којим се Турци терају сасвим у Азију. Не улазећи у детаље овог пројекта, да напоменемо да је Србија била дата у потпуну својину Аустрији, као и Македонија са Солуном, тако да би Аустрија делила руске посесије од француских.

Као што се види, ни по једном пројекту Србија није била у руској сфери, мада је Русија гледала да јој она припадне. Србија је била, као што је рекао француски посланик, „изван руске географије“.

Аустрија није учествовала у овим преговорима о деоби Турске, мада јој извесни детаљи тих преговора нису били непознати. Аустрији је био намењен један комад турске царевине, само да би помогла Русији и Француској да изврше лакше своје планове. Присуство Руса у Влашкој и Молдавији и руски утицај у Србији учинили су да се политичка равнотежа на Дунаву изгубила. Руски утицај у Србији нарочито је дражио Аустрију. Она се реши да покуша да придобије устанике да јој предаду Београд, и да затраже аустриску заштиту, стављајући им у изглед да ће им онда то место служити као прибежиште у случају несреће, и да ће онда моћи без препреке набављати све што хоће из Аустрије. У ово време била је врло велика оскудица у Србији у храни и ратној опреми, и Аустрија је отежала извоз тих артикала. Фелдмаршал Симбшен је имао да води преговоре с Карађорђем. Али ове преговоре саопште Срби Родофиникину, и руска влада протестује у Бечу против ових покушаја. Преговори са Србима буду прекинути, и Аустрија напусти свој пројект да се преко устаника докопа Београда. Срби у ово време очекивали су све од руског покровитељства, и нису хтели да чују за Аустрију. Прошло је време када су устаници њу молили за помоћ и покровитељство. Под руским утицајем политичке идеје у Србији добиле су сасвим други правац. Крвно сродство и јединство вере учинили су да су Срби

гледали свој спас у Русији, о којој су 1804 године тако мало знали. Инстинктивно, они су њену улогу схватили у најидеалнијем смислу и веровали су да ћи им помоћи у овој неравној борби с муслиманством за национално и религиозно одржање. Сличне идеје развијале су се, не само под директним руским утицајем, већ и под утицајем Срба у Угарској, који су били врло незадовољни својим положајем. Виђенији Срби у Угарској гледали су у руској заштити једино јемство за национални развитак своје браће преке Дунава. Интересантно је да су устаници послали у Петроград прву депутацију по савету људи из Угарске, а још јуна 1804 митрополит Стратимировић послао је Александру I нацрт за оснивање словено-српског краљевства под закриљем Русије. Овај нацрт јамачно није ни дошао до руку царевих, у сваком случају он је остао без резултата, али је ипак карактеристичан, јер је био дело једног Србина који је био на врхунцу црквене јерархије у хабзбуршкој монархији. Карађорђе је истина све више хладнео према Русији, јер су непријатељи његови придобили били за себе Родифиникина, на кога је митрополит Леонтије имао великог утицаја, али је утицај руски у Србији остао свемоћан. Срби су очекивали да Русија уреди њихов спор с Туском.

Порта, растрзана унутрашњим немирима, а знајући да су жалбе устаника против дахиског беснила оправдане, била је вољна да им подари извесне концесије, али сама није била начисто о природи тих уступака. У њеној спољној политици играли су тада важну улогу Грци Фанариоти. Устанак у Србији отварао је ново поље њиховој грамжљивости и амбицијама, и изгледало је неко време као да ће Србија добити исти положај према Порти као Влашка и Молдавија. Вели се да је Порта чак наредила породицама које су обично заузимале престоле румунских кнежева, да уче децу своју и српскоме језику. Највише је имало изгледа да ће се Србија и Порта измирити, кад је у Цариграду 3 августа 1806 српски депутат Петар Ичко успео да приволи Псрту, да пристане на извесне концесије, којима су се задо-

вођавали српски захтеви изложени у молби од маја 1805. У новембру 1806 године у Смедереву, устаници су изјавили свој пристанак на „Ичков мир“ али с једне стране неизвесност о томе дали Порта искрено мисли на извршење тога мира, а с друге стране упад Руса у Молдавију и Влашку, учинили су да ови преговори остану без резултата. 1807 пак Срби оставе решење своје судбине Русији која је имала да гарантује оно што се буде с Портом уговорило. Сад је већ и Порта почела обраћати озбиљнију пажњу на српско питање, и 1808 год. она се нарочито трудила да начини мир с устаницима *без шућег посредовања*, изјавивши да је готова да им да врло важних привилегија. Срби одговоре да се неће пуштати у преговоре без допуштења Русије, која их је удостојила свога покровитељства. Како је познато да Порта не сматра да је за њу обавезно одржавати уговоре и дата обећања својим поданицима, они су тражили јемство руског и француског двора, тако да устаници, ако Порта зарати с Русијом или Француском, не остану без заштите. Русију пак не пристају да замене другом којом силом. Ово је управо одговор Родофиникинов, који је онда управљао српским делима. Концесије које би Порта учинила, виде се из једне изјаве њеног драгомана, изјаве која не подлежи никаквој сумњи, да би се Порта задовољила да Срби приме у Шабац и Београд њену посаду, и да у другом погледу не би чинила тешкоће да се са Србима погоди.

Али у ово време и српски захтеви су се изменили. Њихов је програм био Михелсонова прокламација. Они су тражили преко својих депутата, да им Русија гарантује потпуну независност и да веже с њима један тајан уговор, који би имао за крајњи циљ уједињење Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине. Кнез Прозоровски, који је заповедао руском војском на Дунаву, и који је имао да води преговоре о миру у Јашу, изјавио је депутатима да су српски захтеви претерани (јан.—феб. 1809). Русија је вољна да учини Србију независном под протекцијом својом и Портином. Што се тиче уговора о савезу, он из-

јави да је то немогућно; сем тога да су српске тежње односно уједињења авантуристичке природе и да би изазвале велико незадовољство и код Аустрије и код Француске. За Михелсона је казао да је прекорачио своја упутства према Србима, и да их Русија не може присајединити себи. Ово је била алузија на конвенцију, закључену Павлучијем 28 јуна 1807, пошто депутати нису ни тражили да Србија дође под власт Русије.

Заиста, Русија није могла мислити на присаједињење Србије. Ми смо видели да је планом о деоби Турске од 1808 између Русије и Француске, Србији намењена била друга судбина. Тај план, ако је у ово време био већ пропао, Србија је ипак остала изван сфере руских интереса.

Озбиљни заплети у Шпанији били су скренули сву Наполеонову пажњу на ту земљу, и он није имао времена да се бави пројектом о деоби Турске. У Ерфурту Наполеон I се састане с царем Александром, и на томе састанку призна рускоме цару посесију Влашке и Молдавије, одрекне се посредништва за мир између Русије и Порте, оставивши да оне саме између себе реше то питање. Александар I пак одрекне се сваких територијалних претензија на десној обали Дунава (септ. 1808).

Ослобођен француског посредовања за мир с Портом, Александар I овој предложи као услове мира: 1-о обновљење пређашњих трактата; 2-о присаједињење румунских кнежевина Русији; 3-е признање рускога покровитељства над Грузијом, Имеретијом и Мингерелијом, и 4-о проглашење независности Србије под покровитељством Русије и Порте. Порта, у немогућности да настави рат, одреди Јаш за преговоре, где су били дошли и поменути српски депутати.

Аустрија није могла бити равнодушна према судбини румунских кнежевина и Србије, која је до тадашњим комбинацијама о деоби Турске назначавана као њен природан део. Она је саветовала Порти да настави рат с Русијом, и њеним наваљивањем закључен је 20 дец. 1808 год. уговор о савезу из-

међу Порте и Енглеске. Ово учини те Портини делегати у Јашу изјаве руским пуномоћницима да не могу примити руске услове.

Глас да су преговори о миру остали без успеха стигао је у Србију марта 1809. Устаници су ту вест радосно примили, јер су се надали најлепшим резултатима од нове војне.

До примирја од 1807 год. Срби су били постигли велике резултате. Очистили су Србију од Турака, заузели тврђаве и задобили заштиту Русије. Али ма како ти резултати били велики, они нису потпуно задовољавали патриотски полет устаника, занесених овим успесима. До тада се устанак кретао у уским границама „општег отечества“ Србије, у чију су службу и одбрану похитали Срби из свију српских крајева. Устаници су хтели да сад отпочну борбу за ослобођење и остале своје браће испод турске власти. Они су још 1806 год. позивали „с пламеним сердцем и с разширеним рукама... црногорску, далматинску и ерцеговачку, храбру и премилу и предрагу браћу у онај положителни сојуз, који је между старима и праоцима нашим, док су славнима били, био, сирјеч: у друштво оружја и междусобни отбранителни и нападателни савез!“ Али права експансивна политика могла се предузети тек кад су устаници очистили Србију од Турака и заузели градове.

Кад су устаници примили вест да су преговори о миру у Јашу прекинути, и да ће Прозоровски, по саопштенome им плану, отпочети војну и прећи Дунав априла месеца, они одмах уђу у акцију. Једна српска војска крене се на Босну, друга под Карађорђем на Сеницу, а трећа ка Нишу. Али, на несрећу, Прозоровски је морао изменити изненадно свој ратни план, и не пређе одмах Дунав. Један знатан део турске војске, одређен на дочека руску војску у Бугарској, пође на Србију да је уништи. Овај поход почео се катастрофом на Каменици (19 маја), а свршио се тиме што су Турци заузели готово целу источну Србију. Карађорђе се одмах врати на Мораву, а српска војска повуче се и из Босне.

Паника је била велика у земљи; знатан број порс-дица пређе у Аустрију; сам Родофиникин побегне из Србије, а с њим и неки од главних противника вождових који су се побојали за свој живот.

Прелазак руске војске преко Дунава (15 авг.) учини те се Турци повуку из Србије, и крајем септембра Срби се врате готово у своје старе границе.

Несрећа, која је снашла Србију 1809 године, имала је великог утицаја на њене спољне одношаје. У место да сложи главаре, она је само увеличала њихов расцеп. Карађорђе је за сву несрећу кривио Родофиникина и Русију; његови противници пак бацили су своју кривицу на Младена Миловановића и Милоја Петровића, као да тобоже они нису хтели примити руску војску. „Ево, браћо, говорио је Јаков Ненадовић својој војсци показујући на проту Матију, ја сам овога послао још кад смо се стали бити с Турцима, те нам је нашао цара, који ће нас примити и за нас се старати; али Младен и Милоје неће да га приме, него сами хоће да царују“. О новој години 1810 исти Јаков дошао је у Београд на скупштину са 600 момака, који су викали улицама: „цара хоћемо!“, а пред кућом где је био Совет: „Камо тај високосрамни (место високославни) Совет!“. У Совету је онда Карађорђе био свемоћан.

Чим је инвазија Турака прошла, Карађорђе и Совет сазвали су скупштину у Хасан-Пашиној Паланци (2 окт. 1809), на којој буде решено у главном, да се тражи једно веће одељење руске војске да дође у Србију, иначе је руско покровитељство празна реч; да се, место Родофиникина који је био Грк, пошаље у Србију прави Рус, и да се лица која су с њим избегла не враћају у Србију. Депутати, који су однели ово решење, учине преставку Багратијону, који је дошао на место Прозоровског, само односно војске; иначе су радили по своме нахсћењу и у споразуму с људима, који су имали бити предмет њихове оптужбе (Петар Добрњац, митрополит Леонтије и др.). Анархија је све више отимали маха. Миленко Стојковић одрекне сасвим послушност Карађорђу и Совету.

Карађорђе је увек био резервисан према Русији, код које су његови противници тражили потпоре својим олигархиским тежњама. Родфиникин, њен преставник у Србији, био је отворено на њиховој страни. Сем тога вожд није крио да се надао много већој материјалној помоћи од Русије, а без сумње му није годила ни изјава Прозоровског да Русија не мисли подржавати српске захтеве о потпуној независности према Порти. Крајем 1809 и почетком 1810 његови су непријатељи били заузели све позиције на руској страни, и Родофиникин је, из Влашке, увек управљао српским делима. Све је ово само учврстило Карађорђа да настави политику коју је почео одмах, чим је видео инвазију турску у Србији, т. ј. да затражи помоћ и покровитељство на другом месту. Сем тога, у народу се почела врло осећати потреба за миром. Мир пак у Србији, који би Русија гарантовала, зависио је од мира између Порте и Русије, који је устаницима, према њиховим приликама и исцрпљености, врло далеко изгледао. Дефинитивно уређење врховне власти у Србији морало је такође бити за Карађорђа од велике важности. Према околностима у којима се Србија бацила у наручје Русије, он би морао примити то уређење како га руски двор буде формулисао; нудећи пак Србију нарочито француском покровитељству, то би питање било дискутовано и уређено по његовој жељи.

Одмах после катастрофе на Каменици, Карађорђе се обратио Аустрији, а 16 августа, т. ј. сјутра дан по бегству Родофиникинову из Београда, он понови своју молбу, тражећи активну помоћ против Турака, и да аустриске трупе поседну Србију. У овом тренутку изглед на аустриску интервенцију био је слабији него икада. У истим месецима 1809 године, у којима је Србија водила рат с Турцима, Аустрија се борила за свој опстанак против Наполеона. Тим ратом Аустрија је била доведена на ивицу пропасти. Двор и влада беху се повукли у Угарску, где се преговарало о миру с Француском. Гроф Метерних се осудно изјасни против сваке оружане интервенције у српско-тур-

ском спору; српску пак понуду приписивао је моментаној нужди, и сумњао је у њену искреност (крај септ. 1809). „Интереси Аустрије, писао је он цару, захтевају да Србија припадне или Порти или нама.“ У данашњим приликама, разлагао је даље, Србија не би могла никако припасти Аустрији. То би довело Аустрију у неизбежан конфликт с Портом, а и Наполеон неће никако допустити да Аустрија заузме српске тврђаве. Независна пак Србија била би само поприште интрига Русије и Француске. Аустрија треба дакле да узме улогу посредника између Србије и Турске, и да посаветује Порту да се користи тренутним удаљењем руског агента из Србије, да начини мир са својим поданицима, и да тако предупреди мешање француске владе у српске послове. Франц I се сложи с овим мишљењем, и у том смислу биле су дате инструкције аустриском посланику у Цариграду.

III

Ово је у главном гледиште Аустрије на српско питање. Она жели да се Србија врати у покорност Султану, те да се тако мир поврати на њеној јужној граници. На тај начин она не би више зебла с те стране од руског или француског утицаја, који би могли експлоатисати српски покрет у смислу својих претензија на Турску. Француска се бечким миром, који је у ово време био закључен, врло била приближила Србији, јер је, поред осталог, добила од Аустрије и један део Хрватске.

Ове понуде Карађорђеве, иако је прошла опасност од турске инвазије, дале су повода пович преговорима. Он је изјавио, 17 дец. 1809, да је жеља српског народа да дође под власт аустриског цара, али ако то политичке прилике не допуштају, онда да Србија остане подана Порти под заштитом аустриском. Аустрија одбија ове понуде, и прима се само посредништва за мир, али оно није донело никаквих резултата. Порта је стављала врло тешке услове. Док су устаници тражили да очувају своју унутрашњу организацију, војну и цивилу,

она је просто захтевала да главари оставе Србију, којој ће се дати врло незнатне концесије.

Као што се види, у почетку 1810 Порта је била далеко од оних уступака које је била вољна учинити устаницима 1808. У последњем походу она је видела њихову слабост, а руски неуспеси на Дунаву нису је гонили да се мири с њима.

Истог дана (16 авг.), кога је Карађорђе тражио да аустриске трупе поседну Србију, он је упутио капетана Рада Вучинића Наполеону I, да га у име српскога народа замоли за помоћ и покровитељство. Он је био послат прво француском консулу Леду у Букурешт, да га овај упути Наполеону. Вучинићу су била дата писма за Наполеона и његовог министра унутрашњих дела, а сем тога и инструкции, под насловом „Непоколебиме мисли или воља српскога народа“, у 15 тачака.

Српски народ у Србији, вели се у главном у тим инструкцијама, искупио је слободу по цену крви своје, и према томе има право да сам себи бира покровитеља. И народ с врховним својим предводителем Карађорђеом решио се да се стави под силно покровитељство Наполеоново. Кад се Наполеон буде примио тога покровитељства, „најперва и највећа дужност народа бити ће сачувати ко Августѣјшей особи нѣговој и ко Великому Народу, вѣчну и ненарушиму вѣрностъ и за уверенѣ ове истине, примиће у све градове сербске гарнизоне, войводство Его Императорскаго Величества.“ Шабац, као најближи француској граници, примиће први француски гарнизон. Непријатељи Велике нације биће и непријатељи Срба, који уверавају Наполеона да ће и остала браћа у Босни, Херцеговини и Мађарској „незабадујући ни Бугаре“ поћи истим трагом.

Ако политичке прилике не допуштају да се француска војска приближи Србији, Срби моле за помоћ у новцу, топијама, инжињерима и другоме, те да се на тај начин оружа и спреми српска и бугарска младеж. Српска војска, потпомогнута овим новим контингентом, сјединиће се с француском војском у Далмацији. Мађари, пак, биће лако срушени, кад

Французи буду потпомогнути српском војском, која ће изазвати устанак угњетених Срба, „који стењу под јармом мађарске господе“ у Славонији, Срему и Банату. Не заборавимо да је у ово време Аустрија била потучена од Француске, и да је сву наду полагала у Мађаре. Интересантно је то да се Срби под истим датумом нуде Наполеону против Аустрије, под којим траже да им Аустрија да помоћи и да поседне њихове градове. У страху од турске инвазије и напуштени од Руса, они се нуде и једној и другој сили, па где буду нашли бољи одзив.

Леду упути Вучинића у Беч, где се налазио Наполеон. Српски изасланик нађе врло леп пријем. Француски министар иностраних дела одреди команданта Меријажа да конферише са српским депутатом, коме овај изнесе циљ своје мисије. Вучинић изјави да су Срби готови ступити у преговоре с Портом, чим то Наполеон захтева, као и да зарате с њом. Као услов погодбе с Турском био би: да Срби плаћају данак, да признају сувереност султанову, али да имају своју администрацију и да очувају своју оружану силу. У главном, оно што су нудили и Аустрији. 7 октобра министар одговори Карађорђеу писмом и увери га о Наполеоновој наклоности, упућујући га на усмене поруке које је Меријаж дао Вучинићу. У свом писму француском консулу у Букурешту, министар изјави да је Наполеон у пријатељству с Портом, и да јамачно неће заштићавати Србе, али, ценећи њихову храброст и издржљивост, он им неће одрећи наклоност да ступи с њима у тајне односе. Леду треба, дакле, да окуражи Србе, али на начин да се не замери ни Русији ни Порти. Што се тиче понуде Срба, управљене против Аустрије, Наполеон не може примити, јер је с њом начинио мир; код Порте пак он може само да посредује за њих. Али, ако би Порта, подбадана Енглеском, огласила рат Француској, Срби могу рачунати на енергичну помоћ Наполеонову.

Децембра 1809 Вучинић се вратио у Београд, а већ 10 јануара 1810 Карађорђе и Сенат одређује га за народног депутата код француске владе. Вучи-

нић дође у Љубљану, где је био одређен Меријаж, да с њим преговара. Да би што пре свршио своју мисију, Вучинић дође у Париз (мај 1810), где је остао до 1814 године.

Ми се нећемо овде упуштати у све детаље Вучинићеве мисије, нити ћемо излагати његове политичке идеје, које је он износио француској влади у својим нотама и мемоарима. У главном он је тражио да Наполеон учини Србију независном, да узме за себе и своје наследнике титулу *Њрошекшора* Србије, којом ће владати Карађорђе и његови наследници. Француска би на овај начин добила на Балкану изузетан положај. Морални престиж Србије је велики, она има савезника у Босни, Херцеговини, Албанији и Бугарској, из ње је лако грозити и самој Аустрији. Сем тога и материјалне би користи биле велике за Француску. Сировине које она добија из Бугарске и Македоније, преко Видина или Одесе, стизале би преко Србије много брже, т. ј. преко Београда, Савом и Купом у Илирске Провинције, а одатле у Италију и Француску. Како је Енглеска била господар Средоземног Мора, француски трговачки интереси били су врло угрожени у Турској. Наполеон је дошао на мисао, да француској трговини отвори сувоземни пут на Левант. Трговина би ишла из Француске па до северне границе Босне, преко земаља које су у француској власти. Од 1810 па до 1813 много се радило на побољшању тога пута преко Босне, и то је предузеће наишло на велике тешкоће у данашњем новопазарском санџаку, услед српских и црногорских упада, и разбојничких чета. Француски трговачки каравани били су у великој несигурности. Вучинић је одмах у почетку тога предузећа доказивао, да се тај пројекат може извести потпуно тек онда кад Француска буде узела Србију у своју заштиту. Вучинић је даље уверавао, да Срби претпостављају Наполеонову заштиту свакој другој. Они не би хтели да одвоје своју судбину од судбине Илирских Провинција, где је „иста вера (sic!), исти језик, исти народ“. Најзад, враћајући се на веру, он вели: „Нека разлика у вери међу Срби-

ма не учини да се сумња о верности једних или других. Православни или католици, они су увек дали доказа хришћанским силама, под чијом су власти били, о својој лојалности, и желе да то докажу Наполеону... Њаме ће раширени делови српскога народа бити уједињени, и под таквим владоцем, на први његов миг, они ће сломити тиранију, прославиће се и постаће достојни својих предака и свога заштитника“.

Ови апели Вучинићеви остали су без резултата. Политичке прилике нису допуштале Наполеону да се умеша у српске ствари. Његова женидба с Маријом Лујизом зближила га је с Аустријом. Односи су почели хладнети с Русијом, те је према томе и Порту штедео. У септембру 1810 Наполеон је изјавио Метерниху, да је рат с Русијом неизбежан, да Аустрија не треба да остане неутрална и да јој ставља у изглед велике добитке, ако се буде држала Француске. Наполеонов је план био да у случају рата васпостави Пољску и да тога ради узме од Аустрије Галицију, давши јој у размену један део Илирских Провинција. Према овом, и гледиште његово на српске ствари морало се изменити. Он је Метерниху представљао Србију као аустриску провинцију, и изјавио је да зна да су Срби хтели да се потчине Аустрији. Метерних одговори да је то истина, али да је Аустрија том приликом дала позитивног доказа да сматра да је одржање Турске њен битни интерес, и да је увек играла улогу посредника између Срба и Порте. „Ја сам додао, вели Метерних у своме извештају од 9 јула 1810, да сам дознао од тога времена, да су поглавице устанка исто тако тражиле потпору и интервенцију Француске, али да ваља разликовати жељу народа од приватног интереса неколиких његових главара“.

Наполеон је још изјавио да неће пристати на уговор између Порте и Русије, којим би Србија постала независном под руским покровитељством. Он оставља Аустрији да уреди српске ствари према своме нахођењу.

Гроф Метерних није веровао, да Наполеон мис-

ли искрено да остави Аустрији искључиву протекцију над Србијом, али ова су му уверења дала одрешене руке да свом енергијом прионе на измирењу између Србије и Порте. Циљ је ове политике да се руски утицај избаци из Србије, да Порта, ослобођена Срба, прионе свом енергијом и поврати под своју власт румунске књежевине, те да тако Аустрија спасе своје угрожене интересе на Дунаву

IV.

Иако је Карађорђе тражио покровитељство Аустрије и Француске, мудрост му је налагала да се не удаљава од Русије. Под утицајем заједничких интереса ти су се односи знатно побољшали. Гроф Каменски, заповедник руске војске у Влашкој, упути, 30 маја 1810, Карађорђу, Савету и народу прокламацију у којој обећава испуњење руских обећања и позива устанике у борбу против Турака. Каменски још јави, да је наредио једном одељењу руске војске да пређе у Србију и да донесе Србима новац и музицију. Претходно он је био удалио Родофинићина од српских послова и на његово место поставио Недобу, израдивши да Карађорђе прими бегунце од 1809 године. Ова је прокламација произвела најбољи утисак у Србији. Она је не само лично годила Карађорђу, јер је у њој назват *врховним вождом*, и тиме му у неколико признато то достојанство, већ је у велико задовољавала и жеље и потребе народне у време кад се рат морао наново отпочети. Сем тога Карађорђе је имао доста времена, да увиди да политичке прилике не допуштају да се може надаги помочи од Француске или Аустрије, и у таквим приликама, као што згодно вели његов изасланик у Паризу, Радо Вучинић, он није смео оклевати да приђе Русима, јер би иначе био изгубљен дугогодишњи плод, који је стао народ толиких жртава и напора. Даљи односи Карађорђеви са Француском и Аустријом заслужују само име политичког експеримента.

Гроф Цукато био је одређен Каменским да командује руском војском у Србији. Она је прешла

из Влашке 5 јуна, и сутра дан била је свечана прослава новог сједињења Срба и Руса. Заставе оба народа лепршале су се једне поред других, и духови су били врло екзалтирани. Ускоро жива акција буде предузета. 23 јуна заузета је Брза Паланка; августа Цукато пошље Орурка у помоћ Карађорђу против Ахмет-Рушид-паше, који је хтео да понови инвазију од 1809 год. После вишедневних сукоба на Јасици и Варваринском пољу, Турци се повуку из Србије (15 септ.), а Орурк се врати на Дунав. Дотле су Срби и Руси били већ заузели Кладово и Прахово. Бриљантна експедиција Оруркова учини да врло порасте поверење спрам Руса. У септембру Срби одбијају да приме аустриског конзула у Београд, кога су раније тражили.

Почетком 1811 пређе у Србију најшлотски пук да тамо стално пребива, и био је настањен у Београду и Шапцу. Улазак руске војске у ова места од велике стратемске важности изазвао је велико недовољање у Бечу и Паризу. Рат између Русије и Француске био је у ово време извешан. Александар I одмах је похитао да умири Аустрију, изјавивши да он нема никаквих претензија на десну обалу Дунава, и да је то само један „*moien de guerre*“. Угрожен од Наполеона, он је нудио Аустрији Србију, Влашку и Молдавију до Серета, ако, за време рата, Наполесном васпостављена Пољска допадне Русији. Од ње је тражио само неутралност. Али Метерних одбије ову понуду, и саветовао је Порти да не пристаје на руске услове мира.

Одбијен од Аустрије, а све више узнемирен са стране Француске, Александар I, да би учинио мир с Портом, много је попустио од својих услова, тражећи само Бесарабију и део Молдавије између Серета и Прута. Порта пак није хтела да попусти. Ово је било резултат аустриског и француског потстицања. Али 29 новембра Кутузов принуди код Рущчука на капитулацију језгро турске војске, те Турци буду принуђени да приступе дискусији руских услова, који су сад били тежи. Русија је тражила: Бесарабију, Молдавију, нову организацију за

Влашку и независност за Србију. Овај пораз турски много забрине Француску и Аустрију, које су већ преговарале о условима алијанције против Русије и надале се увући у тај савез и Порту. Преговори о миру водили су се прво у Бурђеву, а после у Букурешту, али и после овога пораза Порта је била далеко од тога да безусловно прими руске услове. Она је знала за опасност која грози Русији од Француске. Од почетка 1812 па до маја месеца Наполеон се живо заузимао да придобије Турску, и предлагао јој је уговор о савезу. Он је тражио да сам султан развије заставу пророкову, да се стави на чело својих трупа и да их поведе у борбу против Руса. По цену овога напора он је обећавао Порти не само Влашку, Молдавију и Србију, већ и Крим и сву обалу Црнога Мора.

Али најзад странка мира преоблада у Дивану, и мир буде закључен у Букурешту, 16 маја 1812 године. Кутузов, кога је цар Александар, у страху од Наполеонове инвазије преклињао „у име отаџбине“ да што пре закључи мир, једва је ишчупао за Русију Бесарабију. У приликама у којима је мир закључен, Русија није чинила од Срба питање мира. Место независности, која им је обећавана, за њих је утврђено да опет дођу под турску власт, али је била уговорена потпуна амнестија, да они сами управљају својим унутрашњим пословима, да одсеком плаћају данак и да се Порта о детаљима договара са српским народом.

Вест о оваквом миру поразила је устанике. Карађорђе састави одмах скупштину, која одреди Јакова Ненадовића да иде у Влашку Чичагову, који је заменио Кутузова, па да му представи немогућност да се Срби под тим условима врате под турску власт. Али све је било узалуд. Руска војска напусти Србију, и то је народ бацило у велико очајање.

„Наше трупе, писао је Чичагов цару 2 августа, напуштајући Србију, биле су праћене сузама и сваковрсним доказима правога братства. Народ им је давао с једне станице на другу кола, храну и вино... Овај је народ, Величанство, право благо за нас. Ја

нећу ништа пропустити нити штедеги да га и даље одржавам у том племенитом расположењу. Они не изговарају Ваше име другојаче до *наш цар Александар...*" Чичагов је учинио све што је могао да утеши и умири Србе, које назива „првим жртвама“ букурешког уговора; послао им је барута и оружја, и наредио је руском посланику, који тек што је био стигао у Цариград, да се живо заузме код Порте, да им се не чине никаква насиља од стране турског великодостојника, коме буде поверена влада над Србијом.¹ О скупштини 15 августа, гроф Марко Ивелић, руски изаславик, објашњавао је преплашеном народу прилике у којима је уговор закључен, уверавајући га о царској милости, и као доказ био је донео одличја главарима.

Срби су се морали на послетку договарати с Турцима о испуњењу осме тачке букурешког уговора, те пошљу своје депутате у Цариград, одакле се врате у Ниш, јер је Порта тамо одредила свога комесара да са Србима преговара. Прави су преговори започети тек јануара 1813 год., и поновљени су крајем маја у Софији, али без резултата. Портин комесар Челеби-ефендија тражио је, противно српским условима, не само да се Турцима врате градови, да се Турци населе по варошима и паланкама, већ да Срби издаду и ситно оружје, једном речи да поставу ново турска раја, и да се поврати стање као преустанка.

Турска је могла тумачити букурешки уговор, како се њој свидело, јер је Русија била заузета борбом против Француске. Наполеон је још 10 јуна 1812, непун месец дана после закључења букурешког мира, прешао Њемен. Истина, октобра он је

¹ Чичагов је био велики противник букурешког уговора. Он је предлагао цару одлучну акцију са сува и с мора против Цариграда; затим да се Срби, Црногорци и становници илирских провинција дижу на оружје против Наполеона. Једним делом овога плана руска се влада занимала већ одавно. Од 1811 године у Србији су спремани магацини и храна за руску војску. Русија се надала да ће закључити с Портом не само мир већ и савез против Наполеона. У томе случају она је намеравала да нападне Французе у Далмацији. Али од овога плана се најзад морало одустати.

већ напустио Москву, децембра поново се вратио преко Њемена, без Велике Армије које није било више; али поред свих недаћа Наполеонових самопоуздање код Турака било је врло порасло. По букурешком уговору, они су заузели Влашку и Молдавију, принудили Мула-пашу, наследника Пазван-Огла у Видину, да се преда, а сем тога постигли су и важних успеха у Азији. У то стигне глас да је Наполеон потукао Русе и Прусе код Лицена и да је ушао у Дрезду. Ово је само увећало безобзирност Порте према Русији, и велики везир удари на Србију. Из руског главног стана у Немачкој писано је Србима: „да се народ српски према садашњим приликама постара до бољег времена сам себи помоћи одржати се“. Ово је писмо нашло Карађорђа изван Србије, у манастиру Фенеку.

И после освојења Србије, под сграшним притиском турским, Срби нису престали тражити помоћ од Русије. 8 авг. 1814, неколико српских војвода а међу њима и Кнез Милош, упуте писмо проти Матији да иде рускоме цару и помоћ тражи: „Господине Прото, камо перва обећања нашега цара, кад си најпре из Петробурга дошас, у почетку крајине наше и нама постаријим потајно казивао, да ми имамо нашег христијанског цара, великог Александра, који ће нас скоро избавити и својим крилом покрити, управљати и нама судити, а неће нам судити ни Шокци, а некмо ли проклети Турци. А ми смо јадни све то веровали, и под истом надежом живели и крепили се, себе и децу нашу на жртву давали, које смо после сви и јавно осведочени чрез царске посланике, ђенерале, господина Родофивика и Недобу, који су у Београду седели, уверени чрез руску војску у Србији по квартири-ма у Београду бившу и најпоследне чрез генерала Ивелића у манастиру Враћевшници на сабору пред свима војводама и војницима и његове у име цара заклетве: да нас Русија оставити неће. Трошка ако немате, зашто пешке не идете, и леба не просите, док до цара дођете; на путу умрите од глади, и ми браћа ваша и род умиремо сваки минут од

страха и зулума по путовима, ми на вас уздамо се, да ћете ви сјединити сузе ваше са сузама нашим и да ћете непрестано умивати ноге и престол нашег великог цара Александра и велике надежде Русије. . Олићите, просите и видите, јесмо ли са свим од нашег цара остављени, дођите и кажите нам истину коју од вас чекамо, тако вам великог Бога и Христова страшнога втораго пришествија и суда. Ако не одете и не дођете скоро да нам кажете, то сви од малог до великог ваши соперници да будемо на страшном суду божијем !"

Прота Матија стигне у Беч 15 децембра. Тада је већ био отворен бечки конгрес, који се био састао ради преурђења политичке карте Европе после пада Наполеоновог. На конгресу су били представници готово свих европских држава, а од владалаца био је аустриски цар, пруски краљ и руски цар Александар. Чим је конгрес отворен, Фрушић, Давидовић и гроф Каподистрија почну радити за српску ствар, а када је дошао прота Матија, онда још енергичније приову на посао. Али узалуд су биле молбе владоцима, и узалуд је прота Матија обијао прагове руских, аустриских, енглеских и пруских представника. Нигде није добио одговора, који би га задовољио. „Нема, кнезови, ништа нема, наш посао не иде“, писао је прота у Србију. Најзад стигне 23 априла глас да је Кнез Милош устао на Турке.

Међутим треба напоменути да је Русија покушала да се изнесе источно питање пред чланове бечкога конгреса. Својом циркуларном нотом од 15 фебруара 1815, она је скренула пажњу на страховите ужасе, које су починиле турске власти у Србији, и доказивала је апсолутну потребу да се томе стане на пут једном за свагда.

Уз ту ноту Русија је додала и разлоге (*considérations*), којима доказује обавезу (*obligation*) свију цивилизованих хришћанских држава без изузетка, да се заузму за хришћанске поданике портине. Ова обавеза потиче из претписа хришћанске религије и милосрђа и оснива се на правним аргументима

(arguments juridiques). С прве тачке гледишта, руски цар је природни заштитник хришћана источно-православне вере под турском владом, као што су аустријски цар и француски краљ природни браниоци католика на Истоку. Према томе је цар Александар обавезан, и по својој вери и по својој савести, да брани Србе.

Позивајући се на правне аргументе, руска влада је исто тако доказивала право хришћавских сила да се умешају у турске послове.

Заузимање Русије да ублажи судбину хришћана у Турској остало је без успеха. Бечки конгрес је избегао дебату овог питања, јер велике европске државе нису биле вољне да даду Русији мандат да заштићава православне хришћане у Турској. Неминовно Турска би у томе случају била остављена на милост и немилост Русији, што није ишло у рачун великим европским силама.

* * *

Борба за ослобођење и национално одржање главно је обележје периоде српске историје од 1804 до 1813 године. То је борба између господара и унижених поданика, који хоће да збаце са себе ропске ланце. Као последица религиозно-националне опозиције између Србина и Турчина, она је била страшна и огорчена. Устанак је био прво управљен против дахија, а после и против самог султана. Сваки српски успех изазивао је нов напор за одржање постигнутог резултата, сваке године размирица је узимала све веће размере, и устаници су износили све веће претензије. У тој неравној борби Срби нису полагали само наду у своје јунаштво, они су још тражили страно покровитељство и позивали су „род и племе своје... у междусобни отбранителни и нападителни савез“. То су први почеци српске спољне политике.

Излишно је напомињати да независне спољне српске политике није могло бити. Српско питање губи се у комплексу оних многобројних проблема, који чине такозвано источно питање, чије решење

зависи од Русије и западно-европских држава. Срби морају управо да се пробију кроз њихове суларничке тежње, и да траже излаза својим политичким и националним идеалима. Устаници су се прво обратили на Аустрију за помоћ и покровитељство, али она, директно компромитована Француском у Италији и Немачкој, и не познавајући још своју „источну мисију“, избежавала је сваки заплет с Портом и одбила је понуде устаника. Русија је с резервом примила српску молбу, али је са више готовости изишла на сусрет устаницима него Аустрија.

Овде уопште излази на видик карактеристична црта руске политике у источном питању. У својој борби с Турцима, она се не руководи као западне европске државе само материјалним интересима, већ и идеалним тежњама за ослобођењем православља испод муслиманског ига, идеја која је створена код руског народа под утицајем разних историских факата. Русија је, дакле, морала симпатично гледати на српски устанак. Истина, требало је да зарати с Портом, па да узме устанике у своју заштиту, коју им је Михелсон свечано обећао у име цара Александра, и која се први пут манифестује у примирју у Слобозији. Узалуд је велики везир протествовао против овога, говорећи да руске претензије односно заштите над Србима нису оправдане нити уговорима нити другим чим. Од овога времена Срби су везали своју судбину за исход руско-турске војне. Турска, поимајући политички домаћај ове заједнице, покушавала је узалуд 1807 и 1808 да одвоји Србе од Руса, нудећи им доста повољне услове. Главна је тешкоћа била око градова, које устаници нису хтели предати турским гарнизонима. У градовима су устаници гледали залог мира и безбедности, док су они за Порту били једина гаранција њене власти над Србијом. Сем тога устаници се нису могли решити на мир, који не би гарантовала Русија, дакле баш оно што је Порта хтела на сваки начин да избегне.

Рат између Русије и Француске учини да Русија похита да начини мир с Портом, који је после

многих и мучних преговора закључен у Букурешту. Тим миром султан је добио две изгубљене провинције, Влашку и Молдавију; Русија је поред свих незгодних прилика у којима се налазила ишчупала за себе Бесарабију. Она није заборавила ни своје савезнике Србе, јер је тим миром уговорена потпуна амнестија за њих и, што је још важније, Порта се обвезала да Србима извесне правце и независну унутрашњу управу, и да се о томе договори с народом српским. Тако је положај Србије према Порти регулисан једним међународним актом између Порте и Русије, која гарантује тај изузетни положај. Осма тачка букурешког уговора је од велике важности за Србију, јер се на њој оснива њен политички живот. Све је зависило од дефинитивне погодбе, коју ће Срби учинити с Портом на основу букурешког мира, а то ће пак зависити колико од руске заштите толико и од мудрости државника, који буду управљали судбином Србије.

После букурешког мира настали су врло тешки дани за Србију. Године 1813, она је била покорена Турцима, и изгледало је као да су грпали сви резултати дугогодишње борбе и толиких жртава. Али 1815 године она је поново васкрсла под кнезом Милошем, за чије су владе одредбе осме тачке букурешког уговора не само изведене до крајњих консеквенција већ и знатно проширене.

V.

Порта, извештена да су Срби поново устали на оружје под Кнезом Милошем, нареди босанском везиру Куршид-паши да пође на Србију и да је умири. Ускоро и сам велики везир Марашли-Али-паша крене се на устанике.

Устанак у Србији врло је незгодно дошао Порти. Она је имала и сувише разлога да не дражи Русију, која је после пада Наполеоновог задобила изузетан положај у Европи, и која је лако могла затражити рачуна од Порте о промени осме тачке букурешког мира, којим је Србима гарантована амнестија и независна унутрашња управа. За Порту

је било јасно да ће Русија, пошто се уреди западно-европске ствари, прећи на ревизију букурешког мира, и гласови који су јој дошли с бечког конгреса, само су могли увећати њену зебњу од руске стране.

Кад је Куршид-паша дошао на Дрину, кнез Милош је већ био потукао у неколико битака домаће Турке и очистио Србију од њих. Босански везир позове кнеза Милоша на договор да се земља умири; готово у исто време и велики везир, који је био стигао у Ћуприју, понуди Србима преговоре. Иако ове понуде доказују јасно расположење Портино да мирним путем уреди српско питање, ипак је била велика разлика да ли ће Срби преговарати са Марашлијом или са босанским везиром. Куршид се врло прославио у ратовима против Србије, он ју је дефинитивно и покорио 1813 године. Стање у Србији које се свршило другим устанком, било је управо његово дело. На састанку са кнезом Милошем он је тражио да Срби положе оружје, обећавајући једино да ће свога штићеника Сулејман-пашу заменити другим. Кнез Милош је одбио све услове. Марашлија пак, коме је после овога отишао, покаже се врло попустљив према Србима; он је не само припадао странци мира у Дивану, већ је био и јако суревњив на босанског везира. Кнез Милош му изјави, да су Срби покорни цару, али да су устали против Сулејман-паше и Турака зулумћара, и да је потребно, да би се ред и мир одржао у Србији, да се Србима учине концесије у унутрашњој управи земље. Марашлија се задовољи овом изјавом Милошевом и представи Порти да су жалбе устаника против Сулејман-паше оправдане, и да они желе и даље остати верни поданици султанови. Под утицајем овога извештаја великога везира и протеста, који је у то време подигао руски посланик у Цариграду што је Турска војска послата на Србију, Порта нареди великом везиру да се погоди са Србима и да благо управља народом. Ускоро после овога Марашлија је постављен за управитеља београдског пашалука, и у томе

је достојанству и умро. Кнез Милош се погоди с њим тако, да је постао врховним кнезом над осталим кнезовима, да се Турци не мешају у унутрашњу управу земље, да Срби плаћају данак одсексм и да га сами скупљају. Марашлија је главни управитељ Срба и Турака, али ће само Турцима управљати. Сем тога уговорио је, да Срби предаду само велико оружје а мало да задрже за себе, и да се јаничари замене другим, добрим Турцима из Румелије.

Погодба кнеза Милоша са Марашлијом била је врло неодређена и лабаве природе; она је имала толико важности у колико буде од султана ферманима потврђена, па и у томе случају питање је, да ли је српском народу потпуно обезбеђено уживање учињених му уступака. Порта је могла, кад јој то прилике допусте, да погодбу кнеза Милоша са Марашлијом делимично или у целини нарушава. Већ у почетку покушавао је сам Марашлија да ограничи власт кнеза Милоша, и ту је политику водио све до своје смрти.

Александар I, руски цар, пошто су свршени француски послови, нареди министарству иностраних дела, почетком 1816 год., да узме у преглед односе с Турском, и за новог посланика на Порти наимевује Григорија Александровића, барона Строганова. Каподистрија, који је имао да напише инструкције за Строганова, предлагао је цару да се букурешки уговор, као недовољан, замени другим „те ће тако Власи, Молдавци и Срби бити ослобођени тешкога режима, који их притискује.“ Он је предлагао за ове три провинције кнежеве из немачких династија, те да се на тај начин и Европа задовољи. „Био добар или рђав, одговори цар, букурешки уговор треба да се одржи. Треба се задовољити њим? (s'en accommoder) и гледати да се из њега извуче што се више може, те да се учини нешто добра румунским кнежевинама и Србима, нарочито да нас Турци не узнемиравају својим представкама одвосојо црноморске обале.“ Заиста, и Русија није била извршила обавезе букурешког мира,

јер није вратила Порти извесна места на обали Црнога Мора.

По своме доласку у Цариград, Строганов отпочне одмах преговоре с Портом о неиспуњеним тачкама букурешког мира (нов. 1816). Прво је говорио о Влашкој и Молдавији, па је затим прешао на осму тачку за коју је казао да је потпуно изиграна. Порта се изговарала да су се Срби од времена закљученог мира побунили, да их је она строго казнила, али да је Србија данас мирна и задовољна и да је тврђење посланиково односно њих неоправдано. Почетак ових преговора био је врло тежак, и Порта се показала врло упорна. Ускоро пажња Русије буде поново скренута на запад, те није могла довољно пажње поклонити турским пословима. Тек 1820 Строганов добије нове инструкције.

Кнез Милош је врло добро схватао све слабе стране своје погодбе са Марашлијом, и одмах је почео покушавати да с Портом уреди своје односе. У том циљу он је слао депутате у Цариград, који су, почев од 1816 године, наваљивали да се ферманима утврди положај Србије према Порти. Ово је морао чинити тим пре, што су руско-турски преговори, као што смо видели, застали, а било је много питања од врло великог интереса за Србију, које је требало што пре уредити. Али депутати кнеза Милоша нису постигли жељеног успеха. Порта је избегавала да одговори на молбе српских депутата, или би дискутовала њихове захтеве, утврдила погодбу, али не би издала ферман на то. Строганов није одобравао нестрпљење кнеза Милоша, и желео је да се решење српског питања одложи, док Русија не буде у стању да енергично предузме ревизију букурешког уговора, и упозоравао је кнеза Милоша на извесне опасности, које могу због његовог наваљивања изићи за Србију. Али 1820 године био је постигнут потпун споразум између кнеза Милоша и Строганова, који је у смислу својих нових упутстава предузео преговоре с Портом.

Како је српска депутација, послата у Цариград маја 1820, доста заплела послове, радећи без спо-

разума са руским послаником, Строганов саветује кнезу Милошу да затражи од Порте комесара који ће доћи у Србију да саслуша жеље народне. Сем тога он начини, по материјалу који му је кнез Милош послао преко свога агента Михаила Германа, пројекат молбе коју ће Срби предати Портином изасланику.

На захтев депутације и руског посланика, Порта одреди свога комесара и пошље по њему ферман, на који је имао да приволи Србе да пристану. Како је Строганов дознао да тај ферман ниуколико не одговара жељама и потребама српског народа, пише кнезу Милошу да га енергично одбије. Заиста, тим ферманом Порта није давала никакве правиче Србима, и по њему они и даље остају према њој у своме старом положају. Сем тога Портин је комесар тражио да се кнез Милош са старешинама потпише на нарочитоме једном акту, који је донео из Цариграда, а којим Срби изјављују своје задовољство и захвалност и да се не могу више с молбом обраћати на султана. На састанку са комесаром, који му је прочитао ферман, кнез Милош изјави да Срби не могу пристати на оно што им Порта даје, и није се устезао да каже: да траже привилегије зајемчене букурешким уговором, и да им је познато право Русије да се за њих заузме, али да они ипак очекују све од великодушја султановог и да желе само њему бити захвални (авг. 1820).

Одмах за овим буде одређена нова депутација, која ће отићи у Цариград да поднесе народну молбу Порти онако као што ју је формулисао Строганов, и која је у Србији још више дотерана. Срби су тражили: слободу богослужења, наследно кнежевско достојанство у породици Обреновића, границе Србије као што су биле 1813 године, скуп свину дација у једну суму, да се Турци не могу насељавати у Србији, унутрашњу самоуправу, право подизати школе, штампарију, карантине и т. д.

На први поглед види се да је кнез Милош у овој молби јако проширио VIII тачку букурешког уговора. На име, тамо се тражи наследно кнежев-

ско достојанство, које никако није условљено тим миром и нашто Русија није могла принудити Порту. Русија се увек ограничавала против овога, ма да је признавала да се српске привилегије без наследног кнежевског достојанства не могу одржати. Питање о границама исто је тако задавало бриге и било је врло мало изгледа да ће се Порта приволети да врати Србији округе који јој се нису придружили 1815 године. Заиста, питања о наследном кнежевском достојанству и повраћај округа била су последња решена.

Депутација је дошла у Цариград око 15 новембра, и преговори су одмах започети. Порта је дала депутатима да изаберу из влашких права и права архипелашких острва она која се њима свиде, и показала се врло расположена да уреди српско питање. Строганов је пак потстицао њену ревност. Али српском је делу било суђено да претрпи нову катастрофу, услед грчког устанка који је сасвим заплело руско-турске односе, од којих је зависило и српско питање.

VI.

Ратови Катарине Велике, француска револуција, а нарочито Наполеонова експедиција у Египат, јако су допринели препорођају грчкога народа, који је почео сневати да на развалинама отоманске империје заснује нов политички живот. Поменута пак Наполеонова експедиција и дуги ратови између Француске и Енглеске уздигли су били на врло високи ступањ материјално благостање Грка. Сва трговина од Марсеља до Одесе била је у њиховим рукама; у свима пристаништима Средоземног Мора, па и у самом Лондону и Ливерпулу, они су имали моћних и богатих колонија. Идеја Ригаса, који је за грчку идеју мученички свршио у београдској тврђави, није пропала. Док су неки грчки патриоти оснивали друштва са просветним циљевима, која су подизала, свуда где су могла, грчке школе, други су установили хетерију, тајно друштво револуционарног карактера, са разним степенима посвећивања и симболима (1814 год.). Друштво је прикуп-

љало прилоге, куповало и раздавало оружје и припремало на устанак не само Грке већ и остале Хришћане у Турској. Оно је имало великог успеха и бројило је међу своје чланове људе из свију класа, и то не само у Турској већ и у Трсту, Букурешту, Москви и Петрограду. Овом успеху допринео је и вешто растурен глас, да је сам Александар I, руски цар, на челу тога друштва, у чијој је околини заиста било врло одушевљених присталица хетерије.

Хетеристи су јако полагали на то да придобију Кнеза Милоша за свој план. Од 1817 године, они су у преписци с њим, али је кнез Милош врло хладно примио њихове понуде. Уопште грчка ствар није нашла симпатије ни код Срба ни код Румуна. Срби су познавали Грке по грамжљивим фанаријотским владикама; Влашка и Молдавија пак биле су процвилеле под владом фанаријотских кнежева. Напротив, класичке успомене изазивале су симпатије целе западне Европе, која је с интересом пратила морални и материјални препорођај грчкога народа.

Кнез Милош је имао и специјалних разлога да буде обазрив према хетеристима, који су очевидно ишли на то да општи устанак у Турској употребе нарочито у своју корист. Године 1820, он је био послао депутацију у Цариград, да уреди односе Србије према Порти, а на основу букурешког уговора, који је Србима гарантовао доста опширне привилегије. Сигуран у заштиту Русије, кнез Милош се надао најбољим резултатима од тих преговора, и прве вести које је отуда добио само су га учврстиле у тој нади. Сем тога кнез Милош је био у својој души конзервативан. Иако се био ставио на чело другог српског устанка, он је избегавао за целе своје владе револуционарне мере према Порти. У ово време он је већ био одбио понуде Али-паше јањинског, који је већ пристао уз хетеристе и који га је позвао у савез против султана; боља судбина није очекивала ни понуде Александра Ипсилантија, који је 1820 године постављен на чело хетерије, у

намери да се акција што пре предузме. Ипсиланти се много уздао у то што је његов отац, као влашки кнез, чинио велике услуге Србима за време првог устанка, и држао је као поуздано да ће пристати уз хетерију. У своме писму од 24 октобра 1820, он управо издаје заповест кнезу Милошу, у име славне владе, да устане на оружје, уверавајући га да ће за месец дана цела Турска огрезнути у устанцима и да ће Русија помоћи устанике. Али Кнез Милош се није обазирао на овај доста неполитичан позив. Он је добро познавао руску политику и снагу хетерије. Заиста, међу њеним члановима није било једнодушности. Неки су хтели, као Савас, да све буде тачно спремљено и да се учини погодба са Србима, па да се онда отпочне устанак. Јоргаћ пак, видевши хладноћу кнеза Милоша према грчкој ствари, саветовао је да побуне Србе против њега. Он је Србе добро познавао, јер је војевао против Турака под Хајдук Вељком, чијом се удовицом и оженио. Многи српски емигранти из 1813 године били су уз Ипсилантија; Хаџи-Продан, који се 1814 године спасао бегством у Влашку, био је врло важна личност међу хетеристима. Кнез Милош, који је увек био на опрезу према емигрантима, морао је због овога само охладнети према делу грчких патриота, међу којима је био и један Јоргаћ. 7 јануара 1821, Ипсиланти упути друго писмо кнезу Милошу са пројектом уговора о савезу између Србије и Грчке. Да би разбио сваку сумњу његову, он му даје титулу последњег кнезе Србије. Носилац ових докумената буде ухваћен од адакалског паше, и ова је вест јако утицала на кнеза Милоша. Он се бојао да ова ствар не утиче на ток српских преговора у Цариграду, и похита да увери барона Строганова да он не мисли, по примеру неких својих предака, да се без дозволе руског двора упушта у преговоре ма с ким (18 феб. 1821). Турци су у београдском пашалуку били као „смушени“. Тодор Владмиреско, потстицан хетеристима, већ је био изазвао устанак у Влашкој и Марашлија је говорио да је то „московски пармак“, а „како он тако су и његова

господа грозно уздисала не изговарајући ни речи.⁶¹ Порта није пропустила да писмо Ипсилантијево и пројект уговора о савезу саопшти у преводу представницима великих сила у Цариграду, да би им показала размере грчке завере.

План хетериста био је већ очевидан; они су морали отпочети акцију. И заиста крајем фебруара Ипсиланти пређе из Бесарабије у Молдавију са неколико стотина људи. Он одмах управи прокламацију на Грке и Влахе, у којима их позива на оружје против Турака, обећавајући помоћ Русије. Тада је била управљена једна прокламација Грцима, којом их тобож српски народ позива на оружје.

Покушај Ипсилантијев у Молдавији и Влашкој остао је без успеха. Главни удар је дошао од стране Русије.

Ми смо видели да је цар Александар узалуд покушавао да покрене источно питање на бечком конгресу, тражећи протекторат над Хришћанима источно-православне вере у Турској. Ипак бечки конгрес није остао без последица по источну политику Русије, од чијег је правца тако јако зависило српско питање. Иницијативом рускога цара био је склопљен 14 септембра 1815 такозвани уговор Свете Алијанције између њега, аустриског цара и пруског краља. Тај је акт мистична изјава религиозних, моралних и политичких принципа у неодређеним и библиским изразима, без икакве тачне одредбе предмета. У практичној примени тога акта показало се као да је његова главна намера била, да осигура од револуционарних покрета међународни поредак у Европи, онако како га је учврстио бечки конгрес т. ј. одбрана такозваног принципа легитимитета против револуционарних начела. Прожети овом идејом, чланови савеза усвојили су принцип дипломатске или оружане интервенције свуд где би се појавили преврати или нереди. Баш кад је држан конгрес у Љубљани, на коме су владоци решавали о нередима у Напољу, стигне им глас о упаду Ипсилантијевом у Молдавију. Иако је јавно мњење у Европи било за Грке, европски кабинети су смат-

рали да је распад отоманске империје неизбежан, ако грчки устанак постигне свој циљ, и да ће се само Русија тим распадом користити. Метерних, за кога је одржање Турске било политичка догма и који је у угушивању либералних покрета гледао једини спас хабсбуршке династије, успе да представи цару Александру: да је грчки устанак „нов удар револуционара, учињен у намери да се пажња савезника скрене на Исток, да би на тај начин револуционарни покрети имали слободно поље у Италији, Немачкој и Француској.“ Његовим наваљивањем суверени, скупљени у Љубљани, пристају да у исто време изјаве у Цариграду „да верни јавно исказаним принципима, они неће никад и ни на коме месту подржавати непријатеље јавнога реда.“ Иако је дакле Турска била нехришћанска земља, иако није узела удела у бечкоме конгресу, принцип легитимитета био је и њој признат. Грци су устали на оружје против свог законитог господара, султана, и хришћански савезници су стали на његову страну. Уговор Светога Савеза, који је јако био преплашио Порту, јер јој се чинило да је то споразум хришћанских владалаца за крсташку војну против ње, изгледао је сад као једини спас за Турску.

Успех Метернихов био је потпун. Александар I, руски цар, против својих личних симпатија и симпатија свога народа као и традиција руске политике, изјасни се против грчкога устанка. Гроф Каподистрија својим писмом од 26 марта јави Строганову у Цариград, да цар „јавно и свечано осуђује“ покрет. Истога дана он одговори и Ипсилантију, који је тражио цареву помоћ одмах по упаду у Молдавију, да се нема надати никаквој помоћи од Русије.

Ипсиланти је био врло хладно примљен од Румуна, који, уживајући доста опширне привилегије под заштитом руском, нису хтели да се у корист Грка баце у вртлог револуције. Кад се пак дознало да је Русија против овог предузећа, многе Ипсилантијеве присталице изгубе сваку наду на успех. Барон Строганов, у духу политике своје владе, већ је био дозволио да турске трупе уђу у румунске

кнежевине, под условом да се после угушења немира повуку отуда и да се поврати старо стање. Потучен код Драгачана на Алути (јуна 1821), Ипсиланти побегне у Трансилванију, где буде ухваћен и послат у Мункач, где је остао у затвору све до 1827 године.

Иако се Румуни нису одазвали позиву А. Ипсилантија, Грци у правој Грчкој и на острвима устали су листом на оружје (март и април 1821). Овај је устанак изазвао код Турака ужасно огорчење. Порта је у томе устанку гледала заверу свију Хришћана у Турској и, да би пробудила мусломански фанатизам против Грка, она изда ферман, који је читан по свима џамијама. „У том ферману говорило се да су грчки устаници наумили да истребе све Турке, да спале њихову флоту и да разоре све стране Цариграда у којима живе Турци. Стога Порта позива сваког правоверног Мусломанина да узме оружје и да брани своју отаџбину, и да сви буду готови на први позив“. Овај је ферман постигао потпун успех. Порта сама није била у стању да обузда масу у њеном беснилу, и Цариград се претвори у „људску касапницу“. На сам Ускрс, васељенски патријарх буде обешен у свечаној одежди. Слични испади против Грка појавили су се и по другим местима; храмови су пљачкани и спаљивани. Сутра дан по убиству патријархову Строганов изјави Порти своје негодовање, а 6 јула, по заповести своје владе, стави Порти ултиматум тражећи од ње: да узме Хришћане у заштиту, да васпостави цркве и поврати оно што је из њих разграбљено, да прави разлику између невиних и кривих у револуционарном покрету, амнестију за оне који у извесном року положе оружје и најзад да повуче своју војску из Влашке и Молдавије. У противном случају Порта се ставља у непријатељски положај према свима хришћанским државама и оправдава заштиту над Грцима. Како Порта није дала повољан одговор, Строганов напусти Цариград, 29 јула.

Услед устанка Владимиреског и Ипсилантија, Порта умножи своју пажњу према српским депута-

тима, мада су јој ти немири служили и као изговор да одложи српске послове. Чим су пак настали нереди у Цариграду, она склони депутате у патријаршију, а одатле у Сарај. Порта се бојала да депутати не изгину, и да услед тога не букне устанак у Србији. У тим критичним тренуцима она је јако полагала да се тамо мир одржи. После одласка руског посланика из Цариграда, Порта је сматрала српске депутате као таоце за мир. Међутим кнез Милош, бојећи се да им Порта не наметне извесну погодбу, а и да би је натерао да их лакше пусти, одузме им пуномоћија да о српским стварима преговарају. Али о отпуштању није било речи; они су остали у затвору све до априла 1826 године.

Прекид дипломатских односа између Русије и Порте веома је забринуо Аустрију и Енглеску, које су јако полагале на опстанак Турске. Оне су употребиле све да се рат отклони, и успеле су да уздрже цара Александра од рата. Разни конгреси и конференције испуњавали су последње године његове владе, али они нису донели никакво решење руско-турских заплета. Александар је желео да добије мандат Свете Алијанције да умири нереде у Турској, као што је тај мандат добила Аустрија у Италији и Француска у Шпанији. Тек пред своју смрт (19 нов. 1825) он се био решио да одвоји грчко питање од чисто руских захтева, које је имао право да учини Порти на основу уговора и да се у источном питању држи политике која одговара интересима његовог царства. Ту његову идеју предузео је и извршио његов брат и наследник Никола I.

VII.

Неодлучност политике Александра I према Порти нанела је велике штете руским интересима на Истоку и Никола I био се решио, одмах по своме ступању на престо, да енергичним мерама спасе достојанство и интересе своје земље. Он је делио у две групе питања, која су изазвала прекид прија-

тељских односа између Русије и Турске. У прву долазе неизвршене обавезе, које Порта има по уговорима према Русији, и то је чисто руско питање, које он мисли да уреди сам без ичијег посредовања; затим грчки устанак, који је он сматрао као питање целе Европе. Ако Порта не пристане да да задовољење чисто руским захтевима, Никола I је изјавио да ће је на то силом натерати и да ће, у томе случају, утицати и на решење грчкога питања.

Енглеска, бојећи се за своје интересе на Истоку, није смела оставити одрешене руке Русији. Велингтон, послат од своје владе да честита новоме цару ступање на престо, имао је за задатак и да понуди посредовање Енглеске између Порте и Русије, те да се рат отклони. Никола I одбије свако посредовање у делу нарушених руских уговора с Портом; односно Грчке пак начињен је протокол (23 марта 1826), да Енглеска и Русија предложе Султану своје посредовање и да израде Грчкој аутономију под Портином врховном влашћу. Ако Порта не би пристала на овај предлог, обе силе задржавају себи право да јој га наметну силом, одричући се сваког добитка у тој ствари. Било је још уговорено, да се тај протокол саопшти аустриском, пруском и француском двору и да им се предложи да му се придруже ради дефинитивног уређења односа између Порте и Грчке.

У време кад је Велингтон водио ове преговоре, руски цар је већ био послао ултиматум Порти, који јој је предао 25 марта руски отправник послова у Цариграду Минчаки¹. Русија је тражила: 1, да Порта васпостави у Влашкој и Молдавији стање какво је било пре 1821 године; 2, да не само пусти на слободу српске депутате, већ и да у принципу пристане да уреди са српским народом привилегије уговорене петом тачком букурешког уговора; 3, да одреди пуномоћнике који ће на руској граници пре-

¹ Матеј Јаковљевић Минчаки дошао је у Цариград 10 јануара 1824, као представник Русије за трговачке послове.

говарати о свима питањима, о којима је преговарао Строганов у Цариграду од 1816 до 1821 године. Порти је остављено шест недеља да прими или одбаци овај ултиматум. У случају неповољног одговора Минчаки је имао да одмах напусти Цариград. Руска војска је била већ мобилисана на Пруту, и ултиматум, потпомогнут оваким аргументом, поразио је Порту. Султан, имајући на врату грчки устанак и реформу јаничара, прими ултиматум, и 1 јула 1826 у Акерману отпочну преговори између руских и турских делегата. Српски депутати су били пуштени на слободу 23 априла, и они одмах похитају да о томе извести кнеза Милоша. Они су били у врло бедноме стању. Самуило, игуман манастира Каленића, био је већ умро, а кнез јагодински Димитрије Ђорђевић имао је наступе лудила. У своме одговору од 1 маја на ноту руског отправника послова Порта је казала односно српских депутата, да су пуштени на слободу и да пристаје са извесним ограничењем да прими молбу српскога народа (*demandes, qui ne seraient point contraires à la condition de rajah*).

Иако је Русија довела турске пуномоћнике у Акерман ради преговора, они су управо имали да потпишу руски пројекат конвенције, којом се нарочито објашњавају неке нејасне тачке букурешког уговора, и којом је Никола I дефинитивно учврстио право руског покровитељства над Молдавијом, Влашком и Србијом (25 септ. 1826).

Петим чланом акерманске конвенције, који се односи на Србију, Порта се обавезује да најдаље у року од осамнаест месеца тачно испуни све обавезе осме тачке букурешког мира и да уреди са српским депутатима у Цариграду мере, којима ће се српском народу обезбедити права (*avantages*), зајемчена тим уговором.

Те ће се мере изложити у једноме височајшем ферману са хатшерифом (царским потписом), и овај мора бити саопштен и руском двору.

У одвојеном акту, који је био приложен акерманској конвенцији, изложене су подробније жеље

српскога народа, за које се Порта обавезује да их испуни. То су жеље (*demandes*), вели се тамо, које су Порти, по њеној дозволи, већ били изнели српски депутати у Цариграду и које се односе на „слободу вере, избор својих главара (*chefs*), независност унутрашње управе, присаједињење отргнутих округа Србије, скуп разних данака у један, управљање турских добара Србима, који ће приходе од њих давати (Порти) уједно са данком, слободу трговине, дозволу српским трговцима да путују по турском царству са својим пасошима, подизање болница, школа и штампарија, и најзад забрану муслиманима, изузев оне који припадају гарнизонима, да се настањују у Србији.“ Порта ће уредити са српским депутатима не само ове захтеве, већ и друге, који јој буду изнесени и не буду противни „обавезама поданика отоманске империје“.

Овај акт није ништа до извод, који су начинили руски дипломати из „прошенија“ које су српски депутати предали Порти 1820 године, као што се то тамо изрично и каже. Важност је овог одвојеног акта акерманске конвенције у томе, што се Порта у принципу обавезује да подари Србима *ишражене привилегије* и пристаје да се у томе смислу *ишошумачи* осма тачка букурешког уговора. Доста нејасно право руске заштите, које је имала Русија над Србијом по букурешком уговору, утврђено је дефинитивно. Ферман у коме ће се изложити правце дате Србији мора бити саопштен рускоме двору и сматраће се као интегралан део акерманске конвенције, закључене између њега и Порте; другим речима Русија има право да утиче на редакцију тога фермана и да се стара о тачном извршењу његовом.

Само је у једној тачци молба српског народа од 1820 године претрпела измене у акерманској конвенцији.

То је тачка, којом је тражено наследно кнежевско достојанство у породици Обреновића. Заиста букурешки уговор је зајемчавао Србији само унутрашњу самоуправу са привилегијама архие-

лашких острва и других привилегисаних хришћанских провинција под врховном власти Портином, под којим се разумевају Влашка и Молдавија. Како је акерманска конвенција требала да буде само разјашњење букурешког уговора, то она никако није смела превазићи најшире тумачење његово и којим наследно кнежевско достојанство није никако условљено: *наследног кнежевског достојанства још није било у Турској*. То би Порти дало само оправданог повода да се одупре испуњењу осталих тачака акерманске конвенције. Место наследног кнежевског достојанства Србима је дато право да бирају себи главаре (chefs), односно владатоце, јер име и достојанство *кнеза* признато је кнезу Милошу тек хатишерифом од 1830 године. Међутим, као што смо видели, једном клаузулом акта акерманске конвенције, која се односи на Србију дато је Србима право да износе Порти и друге захтеве, који се не би противили обавезама поданика отоманске империје, и на тај начин су могли покушавати код ње да добију и тако важну привилегију као што је наследно кнежевско достојанство.

По закључењу акерманске конвенције руски двор похита одмах да о томе извести кнеза Милоша. 14 јануара 1827 год. она је свечано била прочитана у крагујевачкој цркви пред владиком, свештенством, кнезовима и многобројним посланицима, који су били дошли ради тога на Велику Народну Скупштину. У нарочитој беседи, коју је пред црквом прочитао Димитрије Давидовић, кнез Милош је изнео своје труде и старања док се дошло до овога резултата, којим ће и Србија ступити „у ред држава.“ Том приликом он је бацио и један поглед на своју спољашњу политику и изјавио, да је од почетка своје владе па до овог времена употребио све мере да Србију сачува од нереда и револуција и да се је само том конзервативном политиком дошло до овог резултата. 17 јануара скупштина као знак благодарности преда кнезу Милошу свечани акт, којим понови своје заклетве од 1817 и 1826 године

и утврђује га наследним кнезом Србије, а сем тога начини молбу султану да потврди то народно решење. Скупштина још одреди депутате који ће ићи у Цариград да однесу ову молбу и да раде на изради хатишерифа.

VIII.

Уредивши своје интересе акерманском конвенцијом, Русија приступи, са Енглеском, решењу грчкога питања на основу споразума од 23 марта 1826 године. Али Порта је енергично протестовала против тога мешања у њене унутрашње послове. У августу месецу, Русија, Енглеска и Француска, на основу новог уговора, начињеног у Лондону 24 јуна 1827, затраже од Порте, да прекине војну с Грцима и да уреди своје односе с њима. Пошто Турска одбије и ове захтеве, савезничка флота дође у Средоземно Море. Порта је била подржавана Аустријом, која је свима силама радила да поквари споразум међу савезницима. Али догађаји нису оставили доста времена Метерниховим интригама. Уништење турске флоте савезничком у бици код Наварина, свршило се је прекидом дипломатских односа између Порте и савезника (нов. 1827). Порта је бацала сву кривицу на Русију, и 8 децембра 1827 она изда манифест свима обласним старешинама, којим се муслимани позивају у свети рат и у коме се Русија прта као главни виновник свију несрећа, које су у последње време снашле Турску. Султан је још изјавио да он никад неће пристати да се акерманска конвенција изврши, јер му је била просто изнуђена. Према овоме је и решење српског питања дошло у опасност.

Наравно, у оваким приликама српски депутати нису могли постићи никаквог резултата у својим преговорима с Портом. Они су били стигли у Цариград баш кад су Русија и Енглеска покренули грчко питање. Сем тога Порта је била решена одмах по закључењу акерманске конвенције да је не изврши. Специјално за Србију она није никако хте-

ла да пристане на уједињење отргнутих округа и на исељење Турака који не припадају гарнизонима. Према овоме и српско дело било је одложено до дефинитивног уређења руско-турских односа, који су се поново заплели због грчког питања.

Изјава султанова односно уговора, закључених између њега и Русије, и његов позив праворним, дали су повода Русији да му огласи рат (2 апр. 1828). Том приликом Русија извести стране дворове, да она не ратује против Порте ради завојевања, већ једино да заштити своје трговачке интересе и да потврди уговоре, које је Порта погазила. Сасм тога Русија изјави да се у тој борби против султана неће служити револуционарним средствима, т. ј. да неће позвати против султана његове хришћанске поданике, који су готови да листом пристану уз њу. Руски двор такође објави да ће том приликом натерати Порту, да пристане на испуњење лондонског уговора, којим је уговорена међу савезницима аутономија за Грчку.

Решење рускога цара да се не служи „револуционарним мерама“ против Порте опростило је кнеза Милоша великих неприлика у које би неминуно пао због свога понашања и према Русији и према Порти. Међутим он је учинио велику услугу Русији тиме што је свога побратима Мустафу, наследног пашу скадарскога, који је имао 20.000 војника, задржао од акције против Руса. Рат се је свршио потпуним поразом турским: руске су предстраже биле пред самим Цариградом и султан је морао пристати на мир, који је закључио са његовим представницима у Једрену гроф Дибић-Забалкански 2 септембра 1829 године. Тим уговором Русија је повећала јако свој утицај на истоку, заокружила своје границе и обезбедила своје трговачке интересе. Права Влашке и Молдавије била су проширена. Грчка је имала да добије своју аутономију по лондонском уговору; за Србију пак, шестом тачком једренског мира, Висока Порта се обавезује најсвечаније, да изврши без икаквог закашњења и са највећом тачношћу одредбе акерманске конвенције и да

нарочито одмах изврши предају шест отргнутих нахија. Порти је остављен рок од месец дана после потписа уговора, да изда хатишериф, који ће бити саопштен и руском двору, којим султан наређује извршење одредаба акерманске конвенције.

Једренски мир дакле односно Србије понавља одредбе акерманске конвенције с тим проширењем што се овде одређује и број нахија, које Порта има да врати Србији. За Порту је повраћање отргнутих предела била најтежа тачка, и она се је томе јако опирала. Једренским миром Русија је хтела да учини томе крај, али како њиме нису биле обележене границе тих нахија, Порта се користила тим недостатком и годинама је још одуговлачила ову ствар. Једренским миром могло се је лако добити и наследно кнежевско достојанство, али Русија је, у погледу на Србију, остала у границама својих уговора с Портом. Коцебу, један од љубимаца Забалканскога, рекао је доцније односно овога: „да треба увек да остане Србима нешто да желе, јер иначе ће брзо заборавити да су били поданици Портини и да имају обавеза према Русији“.

Да би што пре руска војска напустила Румелију, Порта похита одмах по закљученоме уговору, да изда хатишериф којим се обавезује да испуни све уговорене обавезе према Србији. Ферман је гласио на београдског везира, али је био предат и кнезу Милошу и прочитан у Великој Народној Скупштини, јануара 1830. Скупштина је примила овај акт са необичним одушевљењем, а нарочито беседу кнеза Милоша, коју је прочитао Дим. Давидовић и којом се потанко објашњавају привилегије подарене Србији. 25 јануара, својим свечаним решењем, Скупштина је дала кнезу Милошу назив „избавитеља и оца Србије“ и потврдила њега и његове наследнике за кнежеве српске.

Привилегије које је султан обећао Србима хатишерифом од 1829. имале су тек да се разраде и у дефинитивној форми ставе у нови хатишериф, на коме је радила у Цариграду српска депутација са руским послаником. За време израде тога хатише-

рифа, кнез Милош успе те великим даровима задобије београдског везира и више чиновнике на Порти, и изради наследно кнежевско достојанство у својој породици, које буде унешено у хатишериф, и које му је и нарочитим бератом било потврђено. Заиста, Порта је имала доста рђаво искуство са ненаследним влашким кнежевима; давши пак кнезу Милошу наследно кнежевско достојанство, Порта се надала да ће овим само привезати за себе нову династију. Сам факат да Русија није била за то да се Србији учини ова концесија, био је за Порту опомена, да овом радикалном мером стане на пут интригама Русије и Аустрије, интригама које би неминуемо настале да је кнежевско достојанство остало ненаследно. Рибопјер, руски посланик у Цариграду, и сама руска влада били су изненађени овим успехом кнеза Милоша.

Правима, детаљно изложеним у новоме хатишерифу од 1830 године, Србија је постала аутономна кнежевина под врховном влашћу Портином, и тиме добила своје политичко биће. Овај је хатишериф прочитан врло свечачо у Београду 30 новембра 1830 године, иза Батал-Џамије, пред народним посланицима, београдским везиром, турским великодостојницима и великом гомилом Срба и Турака. Турци су били поражени овим хатишерифом, Срби су пак плакали од радости. Присаједињење отргнутих нахија било је тачка чије је извршење нарочито изазвало тешкоће, и Порта је ту ствар одуговлачила под разним изговорима. Али маја 1833 то је питање решено између руског посланика у Цариграду и турског министра иностраних дела, у корист Срба, и кнез Милош је заузео те пределе.

IX

У спољашњој политици Србије од 1804 до 1830 године има два јасно одељена периода, од којих један почиње 1804, а други 1815 године. Иако се та два периода не наслањају један на други, иако није било политичког континуитета, ипак су они ве-

зани једном нераздвојном везом, а та је веза: осматчка Букурешког Мира.

Од 1820 године та је тачка политички програм кнеза Милоша, а *ipso facto* било је условљено и његово наслањање на Русију. За извршење тога програма кнезу Милошу је требало много мудрости и обазривости, и заиста он је необично добро знао удесити своје понашање и према Порти и према Русији.

Порти је кнез Милош представљао захтеве српског народа као дело сопствених побуда и тврдио да народ све очекује од милости и великодушности султанове, мада је врло добро знао колико се може ослонити на великодушност Турака и на „слаткоречије турске господе“. Праву наду своју он је полагао у заштиту Русије, и знао је да се Турска мора или сломити или испунити руске захтеве односно Србије. Његова је политика доследна и стрпљива. Он ју је сам водио, имао је сву власт и све односе у својим рукама, и није имао да се бори са опозицијом која би ишла насупрот његовом гледишту и намерама у спољној политици. Политичко затишје, које је настало у односима европских држава после Бечкога Конгреса, јако је ишло на руку политичкој еманципацији Србије, и оставило доста места мудрости кнеза Милоша, као и његовим конзервативним тенденцијама, које су се слагале с ондашњим политичким системом у Европи. Он се није дао завести ни Хасан-пашом једренским, ни Ипсилантијем, нити је хтео да чује за позиве морејских Грка.

Криза која је настала у руско-турским односима услед грчког устанка, и насилни пут којим је решена, јако је допринела српској ствари. Русија је натерала султана Акерманском Конвенцијом и Једренским Миром, да пристане на најгоре тумачење осматчке Букурешког Мира и том је приликом утврдила право свога покровитељства над Србијом. Заузимање Русије за српску ствар било је јако олакшано, управо оправдано, тим фактом, што је, мудрошћу кнеза Милоша, српски народ остао на миру за све време

велике кризе кроз коју је Порта пролазила, и тиме стекао право на њену награду.

Наследство кнежевског достојанства је исто тако дело кнеза Милоша, и важност овог уступка је била огромна. Наследство кнежевског достојанства било је јемство за унутрашњи мир и за одржање привилегија изложених у хатишерифу од 1830 године. Оно је имало да ограничи и обузда борбу за утицај у Србији између Порте, Русије и Аустрије. Једном речи, хатишерифом и бератом од 1830 године Србија је добила чврсту основу за свој политички развитак и ушла у ред држава. Без сумње, то је највећи успех у српској спољашњој политици у XIX веку.

СРПСКИ ПОКРЕТ И РУСКО-ФРАНЦУСКИ ОДНОСИ

од 1804 до 1807 године.

Кад је Наполеон претворио француску републику у наследну монархију (маја 1804), Европа је увидела да његовим амбицијама нема краја и са зебњом је гледала на ново царство. Бојала се да ће Наполеон покушати да новим победама оправда ову промену у очима Француза, да јој да престижа и да је наметне Европи. Узнемирена и донекле изненађена овим догађајем, Европа је била решена да учини нов напор да сломи Француску, која је поново постала страшило за европски мир. Душа овога покрета био је Александар I, руски цар. Сањалица и идеалиста, он је мислио да га је само Провиђење назначило да ослободи Европу „тираније Бонапартине“.

Чим је Русија прекинула своје пријатељске односе с Француском, Наполеон је скренуо сву своју пажњу на Турску, и ставио је себи тежак политички задатак. Хтео је не само да одржи Турску, која је изгледала као на умору, већ и да јој улије живота, да је преобрази и да је поведе лепшој будућности; једном речи, хтео је да од ње начини себи моћног савезника противу Русије. У том циљу он уверава султана Селима III о својој оданости и упозорује га на опасност која му грози од руске војске на Крфу и од руског утицаја, који је био свемоћан у турском царству. Заиста, Русија, која је имала заједно с Турском право заштите над републиком од Седам Острва, била је сама узурпирала то право и имала је знатну војску на Крфу. Сем тога, Русија је имала моћну странку у Дивану, њен је утицај био неодољив на право-

славне Хришћане у Турској, и њени су ратни бродови мирно пролазили кроз Босфор, одржавајући везу између Крима и Крфа. Кајнарџиски уговор (1774), који је дао Русији право да се меша у унутрашње послове отоманске царевине, и експедиција Наполеонова у Египат (1798), која је учинила те су Русија и Турска, противно свима традицијама, постале савезнице, били су главни узроци овог изузетног руског положаја.

Порта је, истина, уговором са Француском од 1802 бацила у заборав Наполеонову експедицију, али је успомена на тај догађај још била жива. Русија такође није пропуштала прилику да се покаже Порти као једини њен пријатељ и да јој улије неповерење спрема Француске. Може бити да би Селим III, сит рускога туторства, покушао да наметне ништавном Дивану своје симпатије, које су очевидно биле за Француску, али тешка криза у којој се је онда налазила Турска налагала му је да се клони свакога заплета. Док су на челу једнога дела провинција турске империје биле паше одметници, дотле су се у другим покрајинама појављивали покрети религиозног, националног и политичког карактера. Пазван-Оглу у Видину, Али-паша у Јањини, Мехмед-Алија у Египту, Ахмет-Џезар, а после њега Исмаил-паша у Сирији, устанак Вахабита и Срба били су очито докази Портине немоћи. Чете крџалија, састављене из разбојника различних народности, пустошиле су Румелију, уцењивале вароши и села и претиле су самом Цариграду. Сем тога, поглавице ових чета су се стављале у службу овога или онога одметника (као што је био пример са Гушанцем Алијом, који је био у служби београдских дахија) и упуштали се у отворену борбу са јаничарима, које би султан против њих слао. Да би извео своје царство из ове анархије, Селим се био решио да се сав посвети војним реформама, да наместо разузданих јаничара уведе редовну војску по европском начину. Том новом војском он се је надао да уведе ред у својој држави и да јој поврати некадашњи сјај и величину.

Да би извео ову важну реформу, њему је био потребан мир с поља, који би употребио у борби са Јаничарима и са конзервативном странком у Дивану.

Док су се Русија и Француска надметале за утицај на Порти, стигла је прва српска депутација у Петроград да замоли рускога цара за помоћ и покровитељство (окт. 1804). Депутати су били примљени само од кнеза Чарториског, министра иностраних дела, коме прота Матија Ненадовић преда молбу на цара, изјавивши да се Срби тврдо надају да ће их једноверна Русија избавити турскога јарма. „Хорошо, одговори Чарториски, но Сербія отъ Россіи очень далеко, а мы съ Турками пріятели“. Другом приликом, на питање министрово, да ли су се Срби обраћали аустриском двору за помоћ, прота Матија одговори, да су Срби то учинили и да су Аустријанци одговорили, да су с Портом у великом пријатељству и да не могу дати Србима ни војске, ни официра, ни оружја, а да не наруше с Портом мирни и пријатељски уговор (трактат), али да ипак не смећају Србима да за новац набављају што им треба. „Правда, додао је на ово Чарториски, это какъ христіанинъ! правда что бы нарушилъ (трактат); а такъ и Россія теперь съ Портою очень пріятели!“ Из одговора рускога министра иностраних дела српски су изасланици увидели да руска помоћ зависи од руско-турских односа, и они су с приличном надом оставили Петроград (14 дец. 1804), где је остао Петар Чардаклија да чека даљи развој догађаја.

Поред свега наваљивања Русије и Француске да свака за себе задобије Порту, она је остала на миру за време треће коалиције. Ова коалиција против Француске била је склопљена у главноме између Аустрије, Русије и Енглеске, а свршила се уласком Наполеоновим у Беч и погибијом руско-аустриске војске код Аустерлица (20 нов. 1805). Аустрија, принуђена да начини мир, који је био закључен у Пожуну (14 дец. 1805), уступи Наполеону Венецију, Истру (без Трста) и Далмацију, те се тако Француска учврсти на Балканском Полуострву.

Утврђење француске власти у Далмацији било је врло важан моменат за даљи ток догађаја на Балкану. С једне стране, Француска је могла с више успеха дејствовати на Порту, и улићи јој више поверења да ће јој у незгодној прилици брзо притећи у помоћ и тиме је увући у свој политички систем; с друге стране, ако би Порта показала наклоности да приступи непријатељима њеним, француска војска у Далмацији одузела би јој сваку вољу да се реши на тај корак. Евентуално, ако би се Француска стицајем околности решила да жртвује Турску, онда би могла учествовати у њеној деоби, јер је сада у њеном непосредном суседству. Једном речи Наполеон је с правом сматрао Далмацију као кључ Турског Царства.

Заузимање Далмације није било без великих тешкоћа. Кад су Аустријанци напустили Боку Которску, не чекајући да Французи дођу да је приме од њих, здружени Бокељи са Црногорцима и Русима са Крфа заузму Боку (феб. 1806). Са ове згодне позиције, потпомогнути својим савезницима, Руси отпочну офансиву у Далмацији против Француза, који тамо нису имали још довољно војске нити флоте. Да не би руски утицај захватио и дубровачку републику, Наполеон је био решен још у марту 1806 да је конфискује, тим пре што је држао да ће Руси покушати да се дочепају Дубровника, ако буду принуђени да оставе Боку. Преговори дубровачког сената са руским вице-адмиралом Д. Сењавином дали су доста повода за то. На његову заповест генерал Лористон заузме изненада Дубровник 15 маја, и изјави у име Наполеоново да неће признати независност и неутралност дубровачке републике, докле је руска војска у Албанији, Крфу и Боци Которској. Одмах после заузећа Дубровника, здружени Црногорци и Руси опсаде тамо Лористона, и тек 24 јуна успе генерал Молитор да га избави из овог тешког положаја, али Бока оста и даље у рукама Руса и Црногораца. Као залог, док му Аустрија не преда Боку, Наполеон је задржао важно стратегиско место

Браунау на Ину, и доводио ју је до очајања свако-врсним захтевима само да би израдила код руског двора предају Боке. Али све је било узалуд: Русија се није освртала на бедан положај своје јучерашње савезнице.

Наполеон је одмах предузео читав низ мера да би осигурао Далмацију и Истру, које су биле блокиране од руске и енглеске флоте с мора, и којима је, као што смо видели, грозила опасност и са сува. Утврђивао је далматинске градове, нарочито Задар, градио стратегиске путеве ка Босни и Црној Гори, тражио начин да што више умножи своју војску у Далмацији и тиме улије респекта Аустрији и Турској. „Жеља је моја, писао је Наполеон принцу Евгенију (марта 1806), да сваки дан пре но што легнете, баците један поглед на Далмацију, те да тако сазна-те њене потребе и потражите начина да их задовољите“.

У априлу 1806, Француска отвара генерални консулат у Травнику и поставља на то место Петра Давида, бившег отправника послова при малтеском реду. Он има не само трговачку мисију већ и политичку. Стављено му је у задатак да задобије за Француску Бошњаке Турке, који су с неповерењем гледали на своје нове суседе и да прати догађаје у Србији, „догађаје који су тако често узнемиравали Високу Порту“¹. Слична мисија у Скадру била је поверена мало доцније Марку Бруеру, који заузима као Француз доста видно место међу дубровачким песницима.² Сем тога, Наполеон је позвао Порту да нареди околним пашама да се удруже са француском војском против Црногораца, који у својим нападима против Француза нису штедили ни турску територију.

¹ Године 1807, за канцелара овог консулата био је постављен А. Chaumette--Des Fossés, писац лепога дела о Босни: Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808. Paris, 1822, in-8°.

² Marc Bruère Desrivaux, Бруеровић као дубровачки е сник, био је син француског консула у Дубровнику, који се звао Charles René Bruère, sieur des Rivaux и који је за-з имао тај положај од 1772 па домаја 1806. Год. 1793 Марко

У оваквим приликама српски устанак морао је живо привући пажњу Француске. Устанак није само слабио Турску, коју је Наполеон хтео да учини јаком и уједињеном, те да му буде од помоћи у његовим даљим политичким плановима, већ је био опасан и по сам мир у Далмацији. Морални утицај српскога устанка био је врло јак на Хришћане у турској царевини, а специјално у Босни и Херцеговини, где је врење било захватило сав православни елеменат. По извештајима француских консула, слава српскога оружја певана је од Дрине до Јадранског Мора, а калуђери и свештеници претворили су се у руске агенте, уливајући народу наду у скоро ослобођење.

Опасност је била у толико већа, што се је Русија почела отворено мешати у српске послове. Она је имала сад већ одрешеније руке у српском питању, не само према Турској, већ и према Аустрији. Српске земље до овога времена биле су, у руско-аустријским комбинацијама о деоби Турске, у сфери Аустрије, која је, дошавши у велику опасност од Француске, напустила планове Јосифа II и ставила себи за принцип одржање Турске. Понашање Аустрије према српском покрету, као што га је прота Матија изложио кнезу Чарториском, сасвим одговара овом политичком систему, коме је она остала верна све до краја српскога устанка. Та конзервативна политика у погледу на Турску владала је и у Петрограду за све време интимних односа између Аустрије и Русије од 1803 до краја 1805 године, и на тој основи то се је зближење једино могло извршити. Резерва с којом је Аустрија примила жеље српских устаника, сасвим одговара неод-

Бруер био је постављен за првог француског агента у Травнику, и ту се је оженио Српкињом католичке вере, Катарином Одић. Та је агенција трајала до 1797 и после је била укинута. Кад је 1814 консулат у Скадру био укинут, М. Бруер је био постављен за консула у Дубровнику, где је отишао тек 1816. Он је био обележен као човек револуционарних идеја те је на протест Метернихов био смењен с тога положаја.

лучности одговара који су добили први српски депутати у Петрограду. Оба двора, имајући пред собом борбу против Наполеона, желела су да се српско-турска размирица сврши мирном погодбом између завађених страна. После пораза на Аустерлицу односи између Русије и Аустрије јако су охладнели. У околини Александра I Аустрија је јавно оптуживана за претрпљену несрећу, док је старо руска странка критиковала цареву интервенцију у европским заплетима, тражећи да се настави традиционална руска политика. То је било тим потребније што су доласком Француза на Балканско Полуострво били стављени у питање сви резултати те политике према Турској.

Још месеца маја 1805, Срби су по руској препоруци били послали своје депутате у Цариград с молбом на султана да им да административну аутономију. Руски посланик требало ја да потпомогне ту молбу, која је била предата Порти 1 јула, али погину Хафис-пашина на Иванковцу учини свако заузимање немогућим, и српски депутати, дошавши у велику опасност, напусте Цариград. У јануару 1806, по препоруци Русије, Срби устаници пошљу нову молбу на султана, тражећи у њој привилегије изложене у молби од 1 маја 1805. Уверавајући султана у своју лојалност, они свечано изјаве да ће само на те услове пристати.

Пораз који је Наполеон био нанео Русији и Аустрији битком на Аустерлицу, учинио је јак утисак на Селима III, који се поред све руске претње одмах пожurio да призна Наполеонову титулу императора. Русија, увидевши да се Порта од ње све више удаљава, почне живље наваљивати на њу да подари Србима тражене привилегије, и била је уверена да ће у њима наћи поузданог савезника, ако дође до рата с Турском. По налогу кнеза Чарториског од 3 фебруара 1806 руски посланик у Цариграду упути једну ноту на Високу Порту, доказујући да интереси отоманске царевине захтевају да се српско-турска размирица на миран начин сврши, да би Порта требала

да подари Србима тражене привилегије и да их на тај начин привеже за себе. Један од аргумената да им се учине концесије, био је и тај, што се је Француска, добивши Далмацију, јако приближила Србији. Како је пак позната њена политика да интервенише и да се уплеће у туђе послове, вероватно је да неће пропустити ову прилику да се умеша у српске ствари. Ако Србима не остане ништа друго до да бирају између своје пропасти и француског покровитељства, јасно је којој ће се страни приволети. Султан Селим, дакле, требало би да заборави прошлост, и одобливши Србима тражене привилегије да их привеже за себе. На овај начин он би себи уштедио један штетан рат, чији би резултат био погибија једног храброг и верног народа као што су Срби, који би се, у случају учињених концесија, ставили у службу Портину.

Могућност француске интервенције није био само празан аргумент за Русију, већ се је она фактички бојала тога. Зебњу своју да Француска не интервенише у српским стварима, изјавила је Русија бечкоме двору, још у почетку српскога устанка, кад још Француска није била у Далмацији (августа 1804). Надајући се још у почетку 1806 год. да ће Порту увући у свој систем, Русија је била сигурна да Наполеон у томе случају не би пропустио прилику да интервенише у српско-турском спору. Да би му се одузела прилика зато, т. ј. да се Срби не би обратили на њега, требало је да Порта да задовољења њиховим захтевима, као што је Русија успела годину дана раније да Порту наговори да на то пристане. Заиста, кад је Русија у половини 1805 године, у низу својих алијанција, које су сачињавале трећу коалицију, начинила и савез са Турском за одбрану и напад, она је била уговорила и аутономију за Србију. У томе погледу Србија је имала да се изједначи са Влашком и Молдавијом. Али Порта није ратификовала овај уговор, и он је по нас остао без икаквих последица.

Није овде место да расправљамо питање у ко-

лико је било могућно у ово време зближење Србије и Француске. Главно је да напоменемо да су Срби знали позитивно, да се Русија за њих заузима и да су се надали најбољим резултатима од тога посредовања. Тек 1807 год., када су видели да им савез са Русима није донео ни жељенога мира, ни материјалне помоћи којој су се надали, јављају се међу српским старешинама и такви који желе да се тајно пошљу депутати Наполеону, да га умоле за покровитељство. Родофиникин, у једном писму своме министру, вели да је баш на време стигао у Србију да спречи тај корак. Са француске пак стране није било ни најмање изгледа за зближење са Србима. Наполеон је свакојакo хтео савез с Портом и никакo не би пристао да се у њеним очима компромитује. Он је изнео своје гледиште на српски устанак у писму упућеном на Талерана, министра иностраних дела, у коме му наређује какав одговор треба да да на горње захтеве Русије, захтеве, које му је сама Порта саопштила.

„Ако је истина, писао му је Наполеон, да Русија жели одржање турске царевине, зашто не пре стаје помагати Србе речима (*exhortations*) и новцем?.. Зашто не пошље против Срба 3—4.000 људи? Ова проста демонстрација учинила би да виде да немају ништа чекати од Русије... Зар не би требало да Русија каже Србима: Ако сте готови да положите оружје, да издате вође који су вас завели, да се вратите у ред, ја ћу вам изградити од Порте опроштај? Место тога шта нуди Русија? Прокламовати независност Србије! Па то је управо циљ побуне, која је распострта међу Србима. То је развој великога плава, смишљенога одавно да се Турци терају у Азију. Ако би Срби добили оно што су добиле Молдавија и Влашка, т. ј. независност, Мореја и други делови турскога царства, где има тако много православних, тежили би истоме циљу, и тиме би био одмах извршен пад отоманске империје. Тако је, дакле, Русија нашла, да би сакрила своје праве непријатељске поступке које чини, да су предлози

Срба правични. Подржавајући њихову буну, она се је дрзнула да тражи од силе коју назива пријатељском и савезницом, њен срам и жртвовање њених интереса... Срби и непријатељи Портини немају никаквих веза са Француском; она је сувише мудра а да подржава бунтовнике. Да су се Срби обратили францускоме императору, он би о томе известио Порту и не би их дотле слушао, док не би оружје положили, издали своје поглавице и повратили стање какво је пређе било. По овом различном држању двеју сила Порта може да суди где су прави пријатељи". Завршујући своје писмо султану Селиму, Наполеон вели: „И ако ваша Висост хоће да нам дозволи да завршимо једним саветом, ми ћемо јој казати да прави интереси њенога царства захтевају да не допусти да икаква страна сила интервенише у њеним дискусијама са Србима и да треба да употреби најјача средства да потчини ове бунтовнике, које подстиче и храбри Русија. Захтев који је она учинила да им се да независност, то јасно доказује".

На упражњено место францускога посланика у Цариграду, Наполеон постави генерала Себастијанија, човека веома енергичног. Њему је било наложено да у свима приликама улије поверења Порти, и да јој стави до знања да Наполеон има за циљ у својим односима с Турском, да је помогне да се у њој поврати ред и да се реорганизује тако, да улива респекта Русији. Сталан циљ његове политике то је савез с Турском и Персијом против Русије. „Ја нећу никако деобу Турске, писао је Наполеон, па ма ми дали три четвртине њене, ја ништа нећу. Хоћу да утврдим и консолидујем ово велико царство и да се њим, таквим какво је, послужим као препреком против Русије."

Себастијанију је било исто тако препоручено да проникне у узроке који су изазвали српски устанак, те да се према томе предузму мере да се у Србији поврати ред. Он је требао да скрене Порти лажњу на важност српскога устанка по мир у царевини и да је увери да треба да сврши што

пре са тим покретом. „Треба угушити устанак и употребити са репресивним мерама, које се могу предузети за повраћање реда, мере мудрости и организације, које једино могу да га одрже.“ Опасност је од устанка тим већа, што су се Руси почели мешати у српске ствари, хотећи да га употребе за своје циљеве; Себастијани је требало да живо представи Порти како се Француска, противно Русији, лојално понаша у српско-турском заплету. „Да су се Срби обратили на Његово Величанство, вели Талеран у инструкцијама за Себастијанија, мени би било наложено да им кажем да пре свега треба да се покоре.“

Пролазећи кроз Букурешт (јула 1806) Себастијани не пропусти прилику да се изјасни с кнезом Ипсилантијем, који је сматран као особито одан Русији. „Русија је, говорио му је Себастијани, подигла противу нас Црногорце, али ћете видети шта ће с тога с њима бити. Цар се је зарекао да истреби овај народ; учиниће од тога страховит пример. Срби ће имати исту судбину, ако се брзо не покоре. Остатак неће смети главе подићи. Већ имамо доста знатну војску у Далмацији. Она ће поћи на Србију, ако устреба.“ Јако му је пребацивао да потпирује српски устанак и да даје Србима руску помоћ, против чега се је Ипсиланти живо бранио, и дијалог се овако настави:

Себас̄тијани. — Ма како било, треба се пожурити да се овај народ врати у покорност (*devoir*). Учините једну ствар која ће се јако допасти цару и која ће доказати у исто време вашу приврженост интересима Портиним: приволите овај народ да затражи милост, обећавши да ће Француска гарантовати његову безбедност.

Ипсиланти. — У почетку беше погодба лака. Како ми је онда било наложено да радим код побуњеника, ја сам учинио све што је зависило од мене, али Висока Порта није хтела никакво помирљиво средство, и сад је ова афера остављена румелиском паши.

Себасџијани. — Добро је учињено: никада не треба уговорати с бунтовницима.

На речи Ипсилантијеве да Срби не траже ништа друго до да живе на миру, Себастијани одговори: „Ако је тако, заузмите се код овога народа и кажите му да ће се француски посланик заузети за њега. С моје стране ја ћу радити код Порте, али ставите му добро на знање да треба, ако неће да буде притешњен француском силом, да прими без устезања оно што ћу учинити за њега.“

Ипсиланти обећа да ће радити код Срба у томе смислу, чим га Порта на то овласти, и Себастијани му обећа то овлашћење. Противно овоме Ипсиланти је живо представљао Русији користи, које би она могла извући из српскога устанка, и предлагао је да се устаници обилато снабдеју новцем и осталим потребама (августа 1806).

II

Дошавши у Цариград, Себастијани развије сву своју енергију да изврши свој главни задатак, т.ј. да увуче Русију у рат с Портом. За непун месец дана он је успео да Порта збаци влашког и молдавског кнеза, Ипсилантија и Мурузија. На њихова места били су постављени Суцо и Калимаки из анти-руске партије. Ипсилантију било је пребацивано да је потпомагао српски устанак, да је уверавао Русију да може заузети Молдавију и Влашку и да може, пруживши руку побуњеним Србима и Црногорцима, довести Турску у велику опасност. Ипсиланти је био заиста врло одан Русији, али је гледиште француско-турско о његовој улози у српском устанку веома претерано. Мурузи се је пак лојално понашао према Турској и Русији. Прота Матија Ненадовић забележио је у својим *Мемоарима* једну епизоду, која нам живо илуструје држање једног и другог кнеза. Српски депутати, идући за Петроград, нису се имали ничега бојати кроз Влашку, где је господарио Ипсиланти, у Молдавији пак у мало их власти нису ухватиле.

Збацивање кнежева било је противно уговорима између Русије и Порте, и одговор на ово била је заповест од цара Александра генералу Михелсону да мобилише руску војску на Дњестру и да окупира Молдавију, ако Порта не врати кнежеве на своја места. Михелсон похита одмах да ступи у везу са српским устаницима. Промена кнежева у Влашкој и Молдавији била је врло опасна за даље односе Срба према Русима. Карађорђе је могао лако подлећи или директном утицају Француске или утицају новог влашког господара, који је био агенат турске и француске владе. Ако би Карађорђе пристао на извесну погодбу, Русија би у случају рата била лишена једног моћног савезника. Да би показао интерес Русије за устанике и проучио њихове потребе, Михелсон пошље у Србију капетана Новокрешченог, преко кога Карађорђе затражи помоћ у новцу, војсци и оружју. Новчана помоћ била је ускоро и послата устаницима.

На живо зачимање и протесте руског и енглеског посланика у Цариграду, Порта се најзад склони да поврати збачене кнежеве, али то није донело никаквог резултата. Руски цар, и ако је дознао да му је дато задовољење, не опозове своју наредбу Михелсону, који крајем октобра упадне у Молдавију, без претходне објаве рата. Михелсон је био наредио појединим командантима да заузму све вароши на пријатељски начин (благовиднымъ образом), и ови су то учинили тражећи од турских заповедника пролаз за Далмацију. На овај и сличне начине већина вароши падне у руке Русима. Генерал Милорадовић похита у Букурешт и заузме га 14. дец. 1806. Суцо и Калимахи напусте своје престонице, и Руси организују нову управу.

Тако Русија загази у рат с Турском, у моменту кад је имала да се наново огледа с Наполеоном. Русија је, истина, оставши усамљена после Аустерлица, била отпочела преговоре о миру, и почетком јула 1807 био је начињен мир у Паризу

између Француске и Русије.¹⁾ Али докле су преговори вођени, Пруска се приближи Русији, те Александар I одбије да ратификује тај мир. Најзад буде склопљена четврта коалиција против Француске између Пруске и Русије, којима Енглеска позајми потребан новац за тај рат. Уз њих пристане још и Шведска (3 септ. 1806). Пруска похита да одмах објави рат Наполеону, не чекајући долазак Руса. Већ другог октобра пруска је војска била уништена код Јене и Ауерштета. Наполеон уђе триумфално у Берлин, ускоро била је готово цела Пруска окупирана.

Наполеону је остало да се огледа с Русијом, и пошто је прибрао војску, он се крене на Пољску. Сад му је требао више него икада савез с Портом, и он енергично позива Селима III да зарати против Русије и да пошље своју војску на Хотин. У исто време, Наполеон је изјавио своју гоговост да с Портом начини савез за одбрану и напад и да јој гарантује интегритет Влашке, Молдавије и Србије. „Не дај Србима, писао је султану, концесије, које ти траже оружјем у руци“. Селим III, узбуђен нелојалним заузимањем Влашке и Молдавије, окуражен Себастијанијем и присуством француске војске у Пољској, изда свој манифест, којим објави рат Русији, и у коме изређа све жалбе Портине од пре педесет

1) По томе миру Наполеон се је обвезао да поврати независност дубровачкој републици и да не узнемирава Црногорце, али није искрено мислио да испуни те тачке уговора. Саопштавајући маршалу Мармону резултате преговора у Паризу, Наполеон му наређује да организује дубровачку републику, да остави њену трговину слободну, али да не напушта Дубровник, већ да га утврди „Члан уговора о Дубровнику вели да признајем његову независност, али не да треба да га напустим.“ Владици црногорском Мармон је требало да се претвара, и почетком септембра, кад прођу велике врућине, да Црногорце изненадно нападне са 12—15000 војника и уништи. У исто време кад се је спремало уништење Црногораца, некакав Ди Баше (Du Bache) подноси Талерану опширан мемоар о начину како да се угуши устанак у Србији, који је претио миру у Далмацији.

година па на овамо (дец. 1806): заузеће Крима, Бурђијанске ит. д.; поред осталог, српски и црногорски устанак, који Руси помажу новцем и оружјем.

Приликама на Дунаву Наполеон је приписивао велику важност и наредио је Мармону у Далмацији, да свуда објави да само чека ферман из Цариграда, па да пређе Дунав и пође против Руса, те да на тај начин уђе страх у Русе и француске непријатеље. Исто му је тако заповеђено да пошље офицере паши босанскоме, видинскоме, и осталим, да им понуде помоћ у опреми, оружју и другим потребама, да им дају савете и да их придобију за савез са Француском. Сем тога је наредио да пошље једног војног агента у Видин, који ће бити центар за преписку између Пољске, Далмације и Цариграда (јан. 1807). Крајем јануара 1807, Наполеон се сукоби с руском војском код Јелаве (Eylau). Он је, истина, остао господар разбојишта, али то се једва могло назвати победом. Отпор је био необичан, и Руси су задржали француску војску у њеноме „дотле неодољивом полету.“ После ове битке, Наполеон се ломи да ли да пошље Мармону у Видин 25.000 војника, те да на тај начин уђе и он у систем Велике Армије, или да му нареди да са 20.000 војника из Далмације дође на Дунав. Понуде Наполеонове Порти у овоме смислу разбиле су се о неповерење Турака. Турски посланик изјавио је Наполеону да би Порта видела са задовољством да француска војска уђе са севера у Молдавију, али не жели да он дође на Дунав из Босне, најмање пак да иде у Цариград да га брани (феб. — марта 1807).

Енергична помоћ Турској изгледала је у ово време тим потребнија, што су Енглези, повративши се из прве забуне, у коју су пали кад су видели да су Руси заузели Влашку и Молдавију, и сами ступили у рат с Турском. Енглески посланик стави ултиматум Порти, тражећи од ње да се Себастијани истера из Цариграда, да се енглеској флоти предаду босфорске тврђаве и турска флота, и да се Влашка и Молдавија уступе Русима, док се општи мир не закључи,

То је значило предати Цариград Енглезима, док су Руси заузели Влашку и Молдавију. Како Порта није пристала на ове услове, енглеска флота дође под Цариград и велика паника овлада у Серају (феб. 1807). Енергично држање Себастијанијево, који је јако утицао на Селима III у овом критичним тренуцима, учини те Турци изађу из своје неодлучности. У своме фанатизму хиљаду је Турака потрчало да подигну утврђења. Сам султан са Себастијанијем, његовим секретарима и официрима који су тек били стигли из Далмације, надгледали су овај посао и храбрили свет. За неколико дана, док су Енглези били заваравани преговорима, Цариград је био утврђен, и Турци спремни да се пусте у борбу с енглеском флотом. Али енглески адмирал не смеде се упустити у борбу, и срамно напусти Босфор, праћен ватром са подигнутих утврђења.

Ова одбрана Цариграда била је триумф Наполеонове политике на Порти и имала је одјека у целој турској империји. Султан је одмах предузео мере, да се што већа војска пошље на Дунав против Руса. Опасност је с те стране била у толика већа, што је за Порту било јасно да Срби теже да се сједине с Русима у Влашкој. Заиста, после освојења Београда, устаници су могли пренети тежиште својих операција у правцу видинскога пашалука. С те стране Срби су имали много изгледа на успех. Пазван - Оглу, који је обећао Порти енергичну акцију против устаника и који је досада угрожавао Србију с те стране, био је умро. Мула - ага, који је узурпирао његово место, спремао је војску за своју личну одбрану против Порте. Још пре него што је пао београдски град у руке Србима, генерал Себастијани, поимајући важност одбране ове тврђаве за даља кретања устаника и њихове захтеве према Порти, писао је францускоме посланику у Бечу, да се узме код бечког двора, да се пошље посади градској хране и остало, да би се и даље могла држати. Али док је то писмо стигло у Беч, Срби су већ

били заузели град.¹⁾ Себастијани се је сад бојао да Срби не пођу на Фетислам, да га заузму и да се сједине с Русијом. Сједињење Срба и Руса не само да би био један важан догађај за даље руско-српске операције против Турске и евентуално против Француске у Далмацији, већ би на тај начин била прекинута и веза између Цариграда и францускога војничкога стана, веза која је досада одржавана преко Видина и Оршаве. Истина, та би се комуникација могла одржавати преко Босне или Далмације, али тај је пут био заходан, а у овим моментима брза кореспонденција између Наполеона, Селима и Себастијанија била је потребнија него икада.

У овим приликама Себастијани је саветовао Порти да начини мир са Србима, те да их на тај начин одвоји од Руса. Он се је надао да ће страх који Срби имају од Француске, учинити да пристају на услове мира погодне Порти, и да ће пристати да јој даду војну помоћ противу Руса, а може бити да јој чак и Београд врате. Српски депутати у Цариграду уверавали су Порту, и после освојење Београда, да су Срби увек готови да се, под повољним условима, врате у покорност султану, и Порта пошље посланике у Србију, да даље преговарају о миру. Али су ови преговори остали без успеха (марта 1807). Срби су били решени да се с Портом не мире и да приме руско покровитељство.

Још 11 јануара 1807, Мехелсон је послао Ср-

¹⁾ Заузеће Београда, наравно, јако је ожалостило Порту, а и Французима је овај догађај тешко пао. У 55-ом извештају Велике Армије (55 e Bulletin de la Grande Armée) који је датиран из Варшаве 29 јануара 1807 год. н. к., нема никаквог спомена о заузећу београдског града, али у концепту тога извештаја стоји да су Срби имали у својим рукама само варош Београд, али не тврђаву, „која је у добром стању, и која има посаду од 8000 људи и која је снабдевена храном за петнаест месеца“. Кад је Наполеон чуо да су Срби заузели град, онда је просто избачен цео овај део. Овим извештајима био је циљ, да растурају вести повољне по Француску и њене савезнике, и према томе нису увек поуздани. Наполеон их је свуда слао, па и у Далмацију, да се одатле растурају по Балкану.

бима прокламацију у којој их свечано уверава о протекцији и помоћи Русије, позивајући их на заједничку акцију против Турака. У марту после одласка Портиних изасланика, Карађорђе му пошље једну депутацију, да му захвали на догле указаној помоћи и да му изложи потребе устаника. Депутати су имали да траже помоћ у војсци, новцу и осталим потребама, и да се пошље у Србију један виши руски чиновник, који ће управљати радом српскога савета. У главноме, Михелсон се одазове жељама српским. Он нареди генералу Исајеву, који је оперисао са једним малим одељењем у Малој Влашкој, да пође на Дунав и да се сједини са Србима (априла 1807). За представника Русије у Србији био је одређен статски саветник Константин Константиновић Родофиникин, који је дошао у Србију тек 2 августа 1807.

У овим критичним тренуцима Селим III се није устезао да употреби против Срба француску војску, коју је Наполеон нудио да му пошље у Видин. На тај начин Наполеон је хтео да принуди Русију да пошље веће одељење своје војске на Дунав и да у толико буде слабија према њему. „Султан, писао је Себастијани министру иностраних дела, живо жели улазак 25.000 војника у Србију, и ја сам дознао на сигурно, да је наредио да се каже пашама и војсци да изјаве жељу да приме ову потпору. Он им је дао најпозитивније уверење да ће ова помоћ оперисати против побуњених Срба и против Руса (апр. 1807).“ Јаничари, паша од Јањине, а нарочито паша од Рушчука, бојећи се неверника и њихове политике, запрете Порти да то не чини. Једини паша који се томе није олирао, био је Мехмет-паша, босански везир, али је и сам говорио о великим тешкоћама и опасностима тога предузећа. Он у осталом и није спадао у ред паша одметника и био је велики присталица француско-турскога савеза. Главни његови разлози против прелаза француске војске преко Босне били су рђави путеви, недостатак хране, а нарочито неповерљивост Босанаца, који су у стању

да се оружјем одупру овакоме покушају. Мула-ага у Видину исто је тако с неповерењем гледао на овај предлог.

Не могући употребити француску војску против Срба, Порта нареди Исмаил-бегу, ајану од Сереза, да пође на Мораву, те да на тај начин удаљи Србе од Дунава. Слична наредба била је дата и Ибрахим-паши скадарскоме.

У априлу, а нарочито у мају, поред неких неуспеха, за које је Наполеон наређивао да се објаве у варшавским новинама, Срби су се стално приближавали видинскоме пашалуку. Мула-паша (иначе Сеид Идрис-паша), одметник као и Пазван-Оглу, и коме је Себастијани израдио достојанство паше само да га привеже за Порту, пошље против Срба Гушанца Алију. Гушанцу је нарочито било наложено да спречи сједињење њихово с генералом Исајевом. Француски војни агент у Видину, ађутант — командант Меријаж, ишао је сам на позиције, давао савете и упутства да се то сједињење спречи. Али све је било без успеха. Јуна 17 године 1807. Исајев пређе Дунав више Великог Острва и сједини се са 5000 Срба под Карађорђем и Миленком Стојковићем. Исајев се одмах крене на Турке, разбије их на Малајници (19 јуна) и опсади Неготин.

Ту, у логору код Неготина, нађе Карађорђа пуковник Маркиз Паулучи, кога му је из Бартенштајна био упутио, 11 маја, руски министар иностраних дела. У Бартенштајну (источ. Пруска) је била начињена у априлу конвенција између Александра I и прускога краља, којој су биле позвате, у осталом без успеха, да приступе Аустрија, Енглеска и Шведска, те да се створи нова коалиција против Наполеона. У тој намери да се рат против Француске отпочне на широј основи, специјално у Далмацији, био је послат у Србију Паулучи. Он је пре тога био у француској служби у Далмацији, и стога му је била поверена ова мисија.

Паулучију је било стављено у задатак да увери Србе о протекцији руској, да лично сазна потре-

бе устаника и да се с Карађорђем договори о заједничкој акцији српске и руске војске на Дунаву. Паулучи је нарочито имао да проучи стање француске војне моћи у Далмацији и да прикупи друге податке, према којима би Михелсон могао саставити план својих операција на целој линији од Дунава до Јадранскога Мора и ступити у везу преко Србије с руском војском у которском заливу и на јонским острвима. 28 јуна, Карађорђе, Милењко Стојковић и Јеремија Гагић, као секретар Савета, начине, у име српског народа, један акт, у облику молбе, јер Паулучи из обазривости није смео ништа позитивно утврдити и хтео је да остави одрешене руке својој влади. Тим актом (чл. 1—4), који Паулучи назива конвенцијом, српски се народ ставља под моћно покровитељство Александра I, и моли да му се пошље управитељ, који би увео ред у земљи и дао јој конституцију „каковое устроение конституции быть имѣетъ именовъ Его Величества Александра Перваго“. Чиновници војни и цивилни да се постављају у име цареве, и не смеју бити Грци; командири руских гарнизона по тврђавама да буду такође рођени Руси; спахија у земљи да нема. Друге тачке тога акта мањег су политичког значаја и односе се на помоћ у војсци, оружју и другим потребама које Руси треба да пошљу Србима. Срби обећавају моћну војну акцију како у видинском пашалуку тако и према Босни, у нади да се сједине с Црногорцима против Турака и Француза.

Међутим догађаји на северу између Русије и Француске учине те се мир поврати и на Дунаву. Исајев дигне опсаду Неготина и пређе у Малу Влашку, а овај пројекат за напад Далмације оста без последица.

После битке код Јелаве, Руси и Французи, пошто су четири месеца прибирали своју снагу, сукобе се код Фридланда (источ. Пруска), и руска војска буде до ногу потучена (2 јуна 1807). Цар Александар је сада увидео да је најбољи пут да изађе из тешке ситуације, у коју се је сам бацио, да напусти до тадашњи политички систем и да утврди мир с На-

полеоном. У општој клонулости, пред непромењивом срећом Наполеоновом, Александар је био уверен да је немогуће продужити борбу с њим за ослобођење Европе. Наполеону је пак требао моћан савезник који би онемогућио стварање коалиција против Француске. Покушаји, које је чинио с Пруском (1806 и 1807) и с Аустријом (1807) да их увуче у свој систем нису му пошли за руком. Остала му је Русија, чија му је моћ уливала респекта. После битке код Фридланда, цареви се састану у Тилзиту ради уговарања мира. Александар се је, за време тих преговора, био сав предао неодољавом утицају Наполеоновом. Намере и планови за ослобођење Европе, које је дотле истицао као једини циљ своје политике, учинили су места лепшим сновима, које је Наполеон умео да изазове упућујући његове погледе на Турску и Исток, на тај широки хоризонт где га позивају народне традиције, интереси Русије и планови Петра Великог и Катарине II. Наполеон се решио да жртвује Турску, с којом није био у формалном савезу, својој алијанцији с Русијом. Збацивање султана реформатора, Селима III, за које је дознао у самоме Тилзиту, играло је главну улогу у овоме решењу. „То је декрет Провиђења, који ми каже да турско царство не може више постојати," рекао је Наполеон Александру I, кад је приликом једне параде добио извештај Себастијанијев да је султан свргнут с престола.

Мир између Француске и Русије буде утврђен у Тилзиту 25 јула. Александар I призна стање у Европи како је створио Наполеон. Овај пак, с обзиром на заузимање Александрово, врати прускоме краљу његову државу, али јако смањену, јер му је одузео сву територију на левој обали Елбе, која је ушла у састав Вестфалске Краљевине. Од провинција које су 1772 биле део Пољске и које су после у различно време припале Пруској, Наполеон створи Велико Варшавско Војводство, које је било дато саксонском краљу. По чл. 21 и 23, Александар прими посредовање Француске за мир између Русије и Турске

и одмах је требало да престане даље проливање крви. Руске трупе имале су да се повуку из Влашке и Молдавије, али Турци неће их заузети пре но што се дефинитиван мир утврди (чл. 22). Наполеон пак прима посредовање Русије за утврђење мира између Француске и Енглеске.

По тајним члановима (1, 2 и 3) тога уговора, Александар I уступа Наполеону Боку Которску, Седам Острва јонских, а овај се обвезује да неће узнемиравати ниједног Портиног поданика, а нарочито Црногорце, што су учествовали у борби против Француске.

Сем овог, Александар I и Наполеон „имајући специјално на срцу да васпоставе општи мир у Европи на чврстим основима“, углаве у Тилзиту још и уговор о савезу за одбрану и напад против ма које силе с којом би Русија или Француска за-ратила.

По томе уговору, ако Енглеска не прими посредовање Русије, или ако га прими а не закључи мир са Француском, Русија је имала да јој објави рат (чл. 4). Исто тако, ако Турска не би примила посредовање Француске, или ако, примивши га, не начини мир с Русијом у року од три месеца, Француска ће се удружити с Русијом против отоманске Порте и споразумеће се с њом о начину да опросте јарма и тираније турске све провинције отоманског царства у Европи, изузев Цариград и Румелију (чл. 8). Шведска, Данска и Португалија биће позване да узму удела у рату против Енглеске (чл. 5). Аустрија ће тек бити позвана с горњим државама да затвори своја пристаништа Енглезима (чл. 6).

Одмах, по закључењу уговора у Тилзиту, Наполеон нареди да се ађутант-командант Гијмино (Guilleminot) пошље на Дунав, као посредник за утврђење примирја између Русије и Турске. Он је имао у исто време да понесе нове инструкције за генерала Себастијанија, пошто су се односи између Русије и Француске, с једне стране, и Француске и Турске, с друге стране, изменили услед француско-руског споразума у Тилзиту.

Исто су тако били послани француски официри да приме Котор и Крф. Наполеон нареди Мармону да не напада више Црногорце, већ да ступи с њима у пријатељске односе и да покуша да их придобије за француску протекцију. Откако су Французи били успели у 1806 години да одбију руско-црногорски напад, они су готово остали на миру, јер се је очекивало да догађаји на северу реше ситуацију у Далмацији. Јула 31, Бока Которска предата је Французима, и Лористон објави прокламацијом општу амнестију Бокељима за све оно што се је десило пре но што су Французи заузели Боку. Покушај пак Мармонов да придобије владiku црногорског за француску протекцију, остао је без успеха. Владика је енергично одбио да прими француског конзула на Цетиње, као и понуду Француза да подигну пут од Котора до Никшића, и запети односи између њих остали су све до краја француске владе у Далмацији. Дубровник, о коме није било речи у Тилзиту, остане и даље у рукама Француза. Јануара 1808, Мармон распусти Сенат, и тако је престала политичка ексистенција ове републике.

Преговори пак о примирју, који су вођени с Турцима у Слобозији, близу Бурђева, наишли су на тешкоће. У своме извештају министру иностраних дела, француски изасланик вели да је српско питање било живо дискутовано. Турски пуномоћник, Галиб-ефендија, одбијао је свако преговарање о побуњеним Србима, јер су Турци хтели да сами остану господари у питању да ли да казне Србе, или да им опросте. Турци су, због анархије која је владала у њиховој држави у време ове борбе између Наполеона и Александра I, успели да изведу своју војску на Дунав тек у мају и јуну, т.ј. у моменту кад се је рат приближавао своме крају. Себастијани је саветовао великом везиру да се користи примирјем и да са целом војском, коју је имао на Дунаву, пође на Србе да их уништи. Руски пуномоћник, Лашкарев је знао за ове намере, и да би очувао Русији утицај који је задобила у Србији,

тражио је да се и Срби урачунају у примирје, ма да у његовим инструкцијама није било речи о Србима. После много напора, француски изасланик учини те обе стране пристану на један одвојени члан (article séparé), по коме се Турци обавезују, да не учине никакав непријатељски акт у околини Видина и Фетислама, где су се Срби сјединили с Русима (11 августа 1807 год.). Српски Савет, извештен о овакоме примирју, јако се забрине. Турци су се већ почели скупљати да ударе на Ћуприју, и Миленко Стојковић повуче се чак у Пореч. Из Ниша пак била је стигла још већа сила на Мораву.

У октобру месецу кнез Прозоровски (који је дошао место преминулог Михелсона) протестује, по одобрењу цара Александра и на представку Српског Савета, код великог везира против овог одвојеног члана примирја, који не гарантује потпуну безбедност Срба. „Хуманитет мога премилостивог суверена и интерес који он има за овај народ исте вере као и ми, захтевају да га не изложимо новим несрећама“. Себастијани, коме је у истоме смислу писао кнез Прозоровски, саветовао је овоме да пристане на примирје такво какво је утврђено у Слобозији. Односно Срба султан се преко њега, Себастијанија, обавезује према Русији да неће учинити никакав непријатељски акт према њима. Султан ће то исто изјавити Толстоју (рускоме посланику на француском двору), преко свога посланика у Паризу, и сматра да се не слаже са његовом чашћу и да је испод његовог достојанства да прави још један уговор у коме ће бити речи о његовим побуњеним поданицима. У своме одговору велики везир је живо протестовао против овог мешања рускога двора у српске ствари. Прозоровски пошље ову ствар у Петроград, и Русија се реши да се задовољи горњом изјавом султановом.

Српски устаници, тражећи моћну заштиту да би изашли из тешке ситуације у коју су се невољно бацили, обратили су се на Аустрију и Русију, две силе, које су највише имале претензија да реше тур-

ско питање. Бечки двор, угрожен у првом реду Наполеоном, није се могао освртати на жеље устаника, јер би крајњи резултат тога био да се завади с Портом. Русија, на челу покрета против Француске и савезница Аустрије, исто је тако била усвојила, у ово време, конзервативну политику у погледу на Турску, мада је Александар I, ступивши на владу, свечано објавио да ће наставити политику Катарине II. Иако је, дакле, српски покрет отварао широко поље амбицијама Русије и Аустрије, интерес једне и друге силе био је, у овоме моменту, да имају Порту за себе, да се српско-турска криза одложи. Оба су двора давала Порти савете у овоме смислу.

Наполеон I, да би с успехом водио борбу с Русијом, гледао је да јој свуда ствара тешкоће, нарочито с Турском, с којом је била у традиционалном непријатељству. Победа на Аустерлицу учини да француски утицај отме маха у Цариграду. Долазак пак генерала Себастијанија за француског посланика на Порти убрзао је догађаје, и ми смо видели како је дипломатска и оружана борба између Русије и Француске имала утицаја и на српски устанак. Главни резултат овога био је да је Русија изашла из своје резерве према устаницима, обећававши им, по цену заједничке акције против Турске, своје покровитељство. Од сада устаници су оставили решење своје судбине Русији.

Примирје у Слобозији је први акт где је Русија манифестовала своју заштиту над Србијом. То је прва етапа у развоју односа између Русије и Србије, који су се свршили руским покровитељством над Србијом, и које је било утврђено Букурешким Уговором (1812) и Акерманском Конвенцијом (1826), и оно је трајало све до Париског Мира (1856), којим је Србија стављена под колективну гаранцију европских сила.

При крају, дакле, војне у 1807 година, српски устанак био је крунисан успехом у свима правцима. Устаници су не само очистили земљу од Турака, већ су имали и градове у својим рукама и задобили су

моћног заштитника у Русији. По свему, њима се је чинило да ће миром између Русије и Турске њихова будућност бити основана на солидној основи, или, ако се до мира не дође, да ће ослобођена Србија отпочети са успехом националну борбу за ослобођење Српства.¹⁾

¹⁾ Библиографија. Сем неиздате грађе која је овде употребљена, издата грађа за ове односе налази се у главnome у *Testa, Recueil des traités de la Porte Ottomane* св. I и II; *Correspondence de Napoléon I-er*; *Documente privitoare la Istoria Românilor Supl. I, vol. II и III*; Божишић, *Разборъ сочиненія Н. А. Попова*; Голубица за 1843 и 1844 год.; *Maréchal Marmont, duc de Raguse, Mémoires, III etc.* Важнија су дела: *A. Beer, Die orientalische Politik Oesterreich's*; Исти, *Zehn Jahre Oesterreichischer Politik (1801—1810)*, *S. Tatistcheff, Alexander I-er et Napoléon*; *A. Vandal, Napoleon et Alexandre I-er, vol. I. De Tilsit à Erfurt*; *T. Eber, Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814*; *Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815*; Кирхмајер, Јиречек, Ранке, Калај, Нил Попов, Кронес, Демелић, etc., etc.

ИЧКОВ МИР

1806—1807.

Српски устаници под Карађорђем успели су после две и по године енергичног ратовања, да натерају Порту на попуштање и да јој изнуде обећање тражених привилегија. Ти услови примирја донесени су били из Цариграда Петром Ичком, пуномоћником српскога народа, и били су престављени Народној Скупштини у Смедереву, држаној крајем октобра и почетком новембра 1806 године. Иако су устаници очевидно желели мира, иако су услови које је донео Ичко били повољни, ипак су догађаји остали јачи од жеља народних. Рат између Русије и Порте који је започео крајем 1806 године, и независно од српскога покрета, повукао је устанике у нови рат, дао је устанку нов правац и тежње. Ичков Мир, као што су Срби називали услове које је Ичко донео, био је одбачен и остао је само као један епизод из српско-турских односа између 1804—1807 године. Место Ичковог Мира Срби су, према обећањима Русије, очекивали други неки мир, који би им зајемчио већу самосталност и сјајнију будућност. И дошао је најзад Букурешки Уговор, који је био право разочарање за устанике. Чинило им се да су жртва руске политике; Ичкови услови у то време, као и у време устанка под Кнезом Милошем, били су им политички идеал према ономе што је затим

¹ *Ичков Мир. Покушај непосредног измирења Србије и Турске. 1806—1807* Политично-историјска студија Стојана Новаковића. (Глас Српске Краљевске Академије Наука, LXVI. стр 25—149). Оштампано и засебно.

уговорено између Русије и Порте у Букурешту. Ну, иако се правце обећане Србима осмом тачком Букурешког Уговора нису могле упоредити ни из далека с Ичковим Миром, ипак су оне имале своју реалну подлогу, гаранатију Русије, док су услови донесени Ичком били чисто политичка мера од стране Портине, да се добије времена и да се згодном приликом подарене привилегије одузму.

Господин Стојан Новаковић посветио је Ичковом Миру нарочиту студију, која је штампана у „Гласу Српске Краљевске Академије Наука,“ и која према ономе што раније знамо из саопштења у „Српском Књижевном Гласнику,“ чини само један одељак из дела које је писац израдио о дипломатској историји Србије од 1804—1830 године.

За ову своју студију Г. Новаковић се служио у главном издатом грађом, наративном и дипломатском, али она је проткана и документима до сада непознатим, поглавито онима који се чувају у Архиви Српске Краљевске Академије, местимице пак нашим исписима из париских архива (*Archives Nationales* и *Ministère des Affaires Etrangères*). Међутим, сва ова грађа, издата и неиздата, којом је писац располагао, није била довољна за обраду овако интересантног предмета. Заиста, у тој грађи не видимо нити време кад је Ичко пошао у Цариград, нити његова упутства, нити време уговора нити тачну садрживу мира. И Г. Новаковић је покушао да све то реконструише на више од седам штампаних табака, усиљавајући се да све то уоквири и доведе у везу с ондашњим европским догађајима и српским кретањима и успесима на бојним пољима. Предузеће заиста достојно опробаног критичара и историка као што је Г. Новаковић; ну, у исто време, и предузеће пуно опасности и изненађења.

Како смо се и ми бавили истим питањима којима и Г. Новаковић, и како смо, због недовољности и непотпуности познатих извора, морали прибећи истраживању нових, политичко-историска расправа

Г. Новаковића послужила нам је само као доказ за наше мишљење да би заиста било смело предузеће покушати, са тако мало познатих дипломатских докумената, излагати историска факта наше најновије историје. Тај се недостатак никако не да попунити бледим и нетачним успоменама. Баталаке, Проте Матије или приповедача Вукових и др., а још мање Милутиновићевом Србијанком, која тако видно место заузима у цитатима Г. Новаковића.

Како је студија Г. Новаковића о Ичковом Миру изашла сад на јавност, чини нам се да је у интересу наших читалаца, да и ми изнесемо, наравно што краће можемо, резултате нашег истраживања по истом предмету. С тога ћемо у овом чланку изнети дипломатску акцију на Порти за решење српскога питања у периоду од погибије Хафис-пашине па до Ичковога Мира. Тај ћемо преглед завршити садржином услова донесених Ичком из Цариграда. Унапред морамо напоменути да је велика разлика између нашег излагања и излагања Г. Новаковића. Разлика је у главnome отуда што се тврђења Г. Новаковића оснивају на непотпуним, нетачним и растегљивим изворима и неоправданим комбинацијама, док се наша тврђења базирају само на документима од несумњиве вредности.

* *

У самоме почетку уставка, српске поглавице биле су обузете идејом потпуног ослобођења од Турака: хтеле су да се ослободе не само дахија, одметника султанових, већ и да добију поуздано јемство за своју безбедност у будућности. Услед тога њихова политика ишла је у два правца. С једне стране, устаници су уверавали Порту да остају увек лојални поданици султанови, да би на тај начин добили времена и организовали отпор; с друге стране, пак, гледали су да нађу ослонаца и помоћи на страни тражећи и од Аустрије и од Русије да их приме у своју заштиту.

Енергија којом су устаници започели борбу и

њихово тражење стране заштите, учинили су те је и за Русију и Аустрију српски покрет изгубио своје месно обележје. Увидело се да је устанак еминентно политичког карактера: прилике пак у којима се појавио, само су појачале интерес тих сила за уставнике. У ово време центар европске политике био је у Француској, којом је господарио Наполеон I. Његовим необичним војничким успесима равнотежа европских сила била је поремећена, и судбина целе Европе била је у његовим рукама. Није чудо што је тај велики прекрет био од последица и на Балканско Полуострво. Русија и Аустрија држале су као извесно да је Наполеонов план да сруши турско царство, и нису им биле непознате везе његове са Хришћанима у Турској. Немири у Србији отварају су само нову перспективу француском утицају на Балкану. Полазећи с ове тачке, и Русија и Аустрија, нераздвојне савезнице против Наполеона, заузимале су се на Порти у корист Срба, уверене да ће се они у невољи обратити Наполеону, који не би пропустио, по њиховом мишљењу, да српски покрет употреби за своје циљеве и против турске царевине. Иако су обе државе суревњиво мотриле једна на другу, суревњивост која је често врло далеко ишла,¹ ипак питање о примирењу Србије било је од такве важности да су обе државе у принципу биле сложне да Србима ваља изградити извесне уступке и не дати повода да се Срби обрате Француској.

Истина, била је велика разлика у схватањима аустријских и руских меродавних кругова о решењу српскога питања. Аустрија је сматрала да је довољно да се у Србији поврати стање какво је било после Свиштовског Мира, кад је она предала Србију Порти, т.ј. повративши ред у земљи, предузети мере које ће га у будућности одржати. Русија пак ишла је нато, да Србија добије положај према Порти као румунске кнежевине, Влашка и Молда-

¹ Аустрија је потказала Порти да су Срби 1804 слали депутацију у Петроград.

вија, чије су привилегије биле под њеном заштитом. Докле је Аустрија Србији саветовала умереност у захтевима, дотле је Русија препоручивала енергично вођење рата, да би успеси^{на} натерала султана да јој подари извесне привилегије, које би јој она гарантовала.

Опасност пак да се Французи умешају у српско-турски спор постала је врло акутна после славне Наполеонове победе код Аустерлица, чији је резултат био огроман (нов. 1805). Аустрија је била понижена и смањена; Русија, њена савезница, делила је ову униженост. Пожунским Миром (дец 1805), Аустрија је поред осталих земаља уступила Наполеону Далмацију, те је тако овај добио чврст ослонац на Балканском Полуострву. Из Далмације Наполеон је могао, према потреби, угрожавати или помагати Порти. Русија и Аустрија, које досада нису имале такмаца на Балкану, добиле су га сада у лицу најсилнијег владара у Европи. Ако су Русија и Аустрија досада слутиле да ће Наполеон предузети што против Турске, уништење ове царевине од стране Француске постало је аксиом нарочито за руске државнике. Упорност којом је Наполеон тражио Далмацију, био је очито доказ његових намера. У оваким приликама, Русија и Аустрија морале су се још више заинтересовати за Србију, којој се Француска тако близу прикучила. Устаници су пак у ово време били узрујанији него икада. Пораз који је претрпео Хафис-паша, који је као царски везир требао да уђе у Србију да ред поврати, изазвао је читаву сензацију на Дивану. Порта, која се дотле устезала да Србе прогласи бунтовницима, може бити с тога што није имала довољно средстава да их покори, морала је предузети озбиљније припреме за угушење устанка.¹ У колико је успех српски био већи, у толико су устаници морали бити забринутији за крајњи резултат свога предузећа.

Са свију страна стизали су устаницима вести

¹ 3 окт. 1804. Цариград. Италински Чарториском.

о огорчености турској и о припремама које се против њих чине.

Озбиљност ситуације принудила је Србе да потраже свуда помоћи и посредовање за измирење с Портом. Сем тога они, су се могли надати да ће Porta после тако сјајне победе бити попустљивија но што је досада била. И заиста никада устаници нису толико молби испратили на све стране, као крајем 1805 и почетком 1806 године. Поглавито су се пак надали у заступништво Аустрије и Русије. Упутивши молбу Францу II¹ у Беч, и знајући пријатељске и савезничке односе бечког и руског двора, устаници су послали преко Беча и писмо за руског цара Александра, где су такође молили да се и он за њих заузме на Порти, имајући у виду „ужасна обстојателства“ која их окружавају.² За овим су устаници послали нарочиту молбу на султана, тражећи у њој да им подари привилегије које су тражили у прошенију своме од 1-ог маја 1805 године. Ова је молба датирана 12 јануара 1806³ у Остружници и послата је влашком кнезу Ипсилантију, да је он пошље руском посланику у Цариграду, који ће је Порти предати.

Добивши молбу српских устаника од 30 нов. 1805 за Александра I, бечко министарство је одмах пошље у Петроград. Аустриски отправник послова, који је ту молбу донео, изјавио је да су Срби учи-

¹ Извештај Чарториског Александру I од 11 јан. 1806.

² 30 нов 1805. Смедерево. Потписан Карађорђе и прота Матија Ненадовић с целим народом српским.

³ Голубица V, стр 135. 3 нов. 1805 Италински, руски посланик у Цариграду, јавља Чарториском, министру иностраних дела, да је извештен од влашкога кнеза да се Карађорђе њему обратио и тражио да се заузме за Србе на Порти, и да му је он, Ипсиланти, одговорио да упутити молбу Италинском да би се он могао за Србе заузети. 2 фебр. 1806 Италински јавља Чарториском да је добио од Ипсилантија писмо српских устаника са молбом, коју ће султану предати. Италински вели, да неће ништа предузимати док не добије упутство из Петрограда. Јавља даље, да румелиски валија чини велике припреме против Србије, али се нада да ће јуначки и очајни устаници разбити многобројне турске чете, састављене из разбојника.

нили исту такву молбу и Францу II, и да је он обећао да ће се за њих заузети, али да је одбио да им да помоћи.¹

Молба српскога народа дошла је у Петроград баш кад је Русија била најјаче под утиском победе на Аустерлицу и утврђења француске власти у Далмацији. Чарториски, руски министар иностраних дела, у више извештаја развио је био све последице које могу отуда настати за руску превласт у Турској, и опасности које грозе овој трулој царевини, огрезлој у устанцима, и која је сад под директним ударцем Наполеоновим. Услед тога он је испитивао начине којима би се могла спасти Турска, и чинило му се као најзгодније да се она преобрати у конфедерацију народа који је састављају, и да та конфедерација буде под руским покровитељством. Међутим као прво средство предлагао је да се Црна Гора, Брда и Херцеговина, које се додирују са новим француским посесијама, организују као отпорна тачка против Француске, и да се утврде преко тих земаља везе између руске флоте на Јадранском Мору и Карађорђа.

Полазећи са гледишта да је веза са Србима због Француске потребна, и имајући у виду њихову молбу и опасност у којој се они налазе услед погибије Хафис-пашине, Чарториски је предложио цару ове мере (11 јан. 1806):

1. Молбу српскога народа цару послати у Цариград рускоме посланику, да је саопшти Порти, и да све употреби да је одврати од припрема против Србије, и да јој скрене пажњу на могућност да се Француска уплете у српско-турски спор.

2. Како резултат овог заузимања није извештан, то би требало да се Србима да могућност да се боре, с тога да им се пошаље 10.000 дуката, и да се порад код Аустрије да се Срби снабду војним потребама.

¹ Извештај Чарториског од 1 јан. 1806. Сравни 3 фебр. 1806, Чарториски Италинском

3. Да руски консул у Јашу стави, тајним начином, Србима до знања о мерама предузетим у њихову корист.

4. Исто то јавити и влашком кнезу К. Ипси-лантију.

Цар Александар је усвојио предлоге свога министра. На овом акту Чарториског стоји са стране записано, да су тачке под 1 и 2 испуњене *3 фебруара 1806*; тачке пак под 3 и 4, 18-ог истог месеца.

Устаници се нису задовољили тиме само, што су писмено молили Бечки Двор да се за њих заузме. Почетком фебруара, стигну у Беч српски депутати: прота Матија и Божа Грујовић, са земунским трговцем Милошем Урошевићем, у намери да лично порадe да им Бечки Двор помогне, поглавито посредовањем код Порте. У исто време они су били донели нову молбу на име цара Александра.

Ова нова молба на рускога императора, која је такође била отправљена у Петроград, била је излишна, што, наравно, Срби још нису знали. Ми смо мало час видели да је 3 фебруара Чарториски послао упутства¹ рускоме посланику у Цариграду да се заузме за Србе. Према тим инструкцијама, Италински преда Порти, 19(31) марта, дугачку ноту, доказујући јој живо користи које би Порта имала кад би се са Србима измирила, учинивши им извесне уступке. Неколико дана раније (6 марта) Италински је већ био предао молбу устаника од 12 јануара 1806, послату преко Ипсилантија. Главни разлог за уступање Србима који је руски посланик развио у својој ноти, била је опасност да Француска, користећи се нередима у Србији, не придобије устанике за себе и да их не употреби против Порте.

Овај корак од стране Русије био се комбиновао са сличним кораком од стране Аустрије. Иако је у Бечу било одговорено српској депутацији да им се не може помоћи војском и војним потребама, пошто је Аустриски Двор у пријатељству с Портом,

¹ Ова су упутства штампана у Голубици V, стр. 142.

Бечим је обећао да ће се за њих заузети код султана да им учини извесне уступке који би зајемчили мир и ред у земљи у будућности. Заиста, 12 марта, Франц II писао је султану Селиму, заузимајући се у корист Срба, и тражећи да им подари мир и спокојство; у исто време надвојвода Карло јавља Карађорђу, да је писао свима пашама око Србије, да обуставе даље припреме за рат, докле не дође из Цариграда одговор на горње писмо царско, и да сам ништа не учини што би изазвало турска непријатељства против Србије.¹ О свему пак овоме Бечки Двор известио је петроградски кабинет, са којим је био увек истог мишљења, да треба на сваки начин изградити Србима извесне уступке и примирити их. Писмо Франца II султану предао је аустриски интернунцијус, барон Штирмер, 27 марта, т. ј. неколико дана доцније после ноте руског посланика Италинског, предате истог месеца. Штирмер је још добио заповест да у свему буде у сагласности са Италинским и да му покаже писмо царско султану и писма надвојводе Карла Карађорђу и везирима около Србије. Извршавајући ове заповести, Штирмер је изнео Италинском разлоге из којих се Аустрија за Србе заузимала, и као главни разлог навео је могућност француске интервенције у српско-турском спору, јер су, по тврђењу Штирмера, Срби изјавили Бечкоме Двору да ће се Наполеону обратити.

Ну Порта је врло хладно примила аустриско заузимање. „Срби треба да траже милост, одговорено је Штирмеру, са конопцем о врату, и да почну тиме што ће издати вајкривље између себе.“ Иако је Италински држао, да је овакав одговор Портин резултат унижености Аустрије после Пожунског Мира, иако се надао да ће Порта са више готовости изаћи на сусрет његовој ноти, ипак није добио бољи одговор.²

¹ Голубица V, стр. 145. Датум је писма овде погрешан. Треба 7 март (н. к. место 7 мај. Сравни Beer, *Orientalische Politik Oesterreichs*, стр. 193.

² 7 сафера 1221 (14 апр. 1806). Нота Портине Италинском.

Порта је оптуживала Србе као бунтовнике, изјављивала да је српско питање њено унутрашње питање, и да ће ускоро бити скинуто са дневног реда, пошто је предузела све мере да их што пре доведе у покорност. Прилике су биле заиста врло незгодне за Србе, ну криза је била одложена тиме што је румелиски валија, Ибрахим-паша скадарски, јако подозревао на Французе, и место да се одазове Портиној наредби да пође против Срба, он је мо-трио шта Французи раде у Далмацији и гледао да прозре њихове планове.

Међутим, исход борбе која се давно водила на Дивану за утицај између Русије и Француске, све се више клонио страни Наполеоновој, чији је престиж после Аустерлица био огроман; Русија пак, видевши колебање Портино, стане концентрисати своју војску на Пруту, којом је управљао генерал Михелсон. Ми данас знамо да је Порта, истога дана кад је примила ноту руског посланика у корист Срба, похитала да је у препису преда француском отправнику послова у Цариграду.

Борба на Дивану свршила се дефинитивно у корист Наполеонову. Победа је решена доласком у Цариград Генерала Себастијанија, француског посланика, који је стигао 28 јула. Дочекан одушевлено од Порте, која је била сита рускога туторства, он је одмах стао говорити јавно противу Русије. Омаловажавао је њену моћ, оптуживао је да буни Србе и Црногорце, тражио смењивање кнежева Влашке и Молдавије, да би тиме изазвао рат између Порте и Русије, пошто су привилегије румунских кнежевина биле под руским покровитељством.

Портине претње Србима у одговору на ноту руску нису заиста остале празне речи. Срби су могли приметити кретања и припреме Турака око Србије, која ће се најзад свршити славним српским победама на Мишару и Делиграду. Од стране Русије и Аустрије никакве утешне речи о резултату њиховог заузимања. Напротив, генерал Михелсон

шаље им тајно Беја Новокрштеног, у чијој су мисији устаници видели да се имају чинити нови напори за одбрану од Турака.

Видевши нагомилану турску војску на границама Србије¹, Карађорђе призове Петра Ичка, консула или базрђавбашу београдскога, у Остружницу², где је био главни стан српски, према опсађеноме Београду, и уговори с њим да га пошаље у Цариград, да учини последњи напор за измирење Срба са султаном. Прилике у којима се Петар Ичко примио тешке мисије, доказују само необично самопоуздање и пожртвовање овога човека, рођењем из Македоније, из Катранице. Пре него што је био београдски консул, служио је као драгоман и у турским посланствима у Бечу и Берлину, и био је неко време сердар у кнеза Мурузија. Под 1 јулом, у Смедереву³, издато је пуномоћје којим Срби опуномоћавају „Петра Ичкоглича Сердара и консула белиградскога“ да са Портом уговори:

1. Да Срби плаћају данак одсеком.

2. Да се у Србију пошље царски мухасил са извесним бројем „служитеља“, и њему ће се данак предавати.

3. Све царске, мухасилске и народне службе да врше Срби, који обећавају да ће их вршити по царској заповести.

4. Јаничари, крџалије и други зли Турци да се истерају из Србије, и Срби да чувају границе.

Под истим датумом (1 јула), „Карађорђе са целим Собрањем Народњим“, пише из Смедерева Италинском, како је са главне скупштине од 1 маја 1805 послат азр-мазар (молба) Порти по депутатима, како су после тога и друге молбе слате, али су све остале без одговора. Шта више, Порта чини озбиљне припреме против Србије. Срби угрожени

¹ 14 јули 1818, Стеван Живковић Михаилу Герману.

² Вук, Грађа, стр. 207.

³ Потписани Карађорђе и Младен Миловановић у име елога народа.

са свију страна шаљу у Цариград „Петра Ичко-лича“ „с умерењејшим прошенијама“. Писмо се завршује тиме, како ће му Ичко показати своје пуномоћије, разговарати о свему с њима опширно, и најзад молбом да га Италински саветује и да се за Србе заузме.

Ичко се одмах крене на пут преко Влашке. Прошавши кроз Букурешт, Ичко је ишао влашком кнезу и изјавио му да ће се за своју мисију обратити патриарху. Ну српски депутат изгледао је Ипсилантију човек „малог поверења“, рускоме генералном консулу Л. Кирику није ни ишао, и овај је похитао да јави посланику у Цариград да му се Ичко сумњив чини¹.

Баш кад је Италински био сав заузет испадима генерала Себастијанија, који тек што је био стигао, представи му се Петар Ичко са препоруком Карађорђевог и покаже му своја упутства. Руски посланик је у прво време сумњао да Ичко није нека ухода. Иако је јако ценио Србе као одличне војнике, свршетак депутације српске од 1805, коју је предводио Чардаклија, није му оставио добре успомене. Али кад је видео да су печати и потписи исти на документима Ичковим, као и на онима што их је досада примао из Србије, сем тога да му Ичко детаљно говори о мисији Беја Новокрштеног, кога је Михелсон послао у Србију, уверио се да је Ичко заиста депутат српског народа. Ну, расејан збацивањем румунских кнежева и ситуацијом у Цариграду, Италински је сматрао да је Ичкова мисија унапред осуђена на неуспех. Порта је тада објављивала да је Србија већ покорена успесима румелиског валије Ибрахим паше и босанског новог везира Хозрев Мехмед паше². Положај пак руских послова у Цариграду био је заиста такав да се руски посланик није смео испољити као заступник Срба у моменту, кад је Себастијани износио Порти

¹ 18 јули 1806 Л. Кирико Италинском.

² 2 авг. 1806 Италински Будбергу.

да је Русија једини кривац за nerede у Србији. Ичко је најзад био остављен сам себи.

Тешко је нагађати какве је све утицаје сем патриарховог Ичко употребио да дође до жељенога циља, али је изван сумње морао бити необично окретан и вешт човек. Ну исто је тако изван сваке сумње да је Ичко нашао Диван, сасвим расположен, да што пре скине српско питање са дневног реда. Порта је пристала без устезања да Србима подари тражене уступке (августа).

Петар Ичко се врати у Србију са мухасилом (септембра), да на скупштини изнесу услове које Порта начелно нуди Србима. Скупштина, сазвана у Смедереву, крајем октобра¹, примила је Портине услове, захваљујући Порти на царској милости и на томе што је баш Хасан-агу одредила за мухасила, кога су Срби познавали као благог човека. Скупштина даље јавља Дивану, да шаље поново у Цариград Петра Ичка са кнезом Живком Константиновићем да утврди „тврдо и конечно“ српске послове². У скоро за свим се Петар Ичко крене са другом за Цариград, а царски мухасил остане у Србији.

Кад су српски изасланици стигли у Цариград, политичка ситуација била је тако измењена и имала је индиректно великог утицаја на српске послове. Себастијани је успео те се Порта завадила са Русијом, збацивши румунске кнежеве Ипсилантија и Мурузија, што није смела да учини без претходног споразума са Русијом. То збацивање кнежева пролазило је кроз различне фазе од августа до октобра месеца, док најзад руска војска није, без претходне

¹ 4 јули 1818 Ст. Живковић Михаилу Герману.

² Смедерево. 5 нов. 1806 Скупштина Дивану. У овом акту нема кнеза Милића, за кога Вук каже да је у друштву с Ичком и кнезом Живком Параћинцем отишао у Цариград. *Грађа* стр. 207. — Француски посланик у Цариграду, генерал Себастијани, у своме писму од 28 јануара (н. с.) 1807, упућеном Талерану, министру иностраних дела, вели да се у Цариграду налазе два српска депутата.

објаве рата Порти, упала у Молдавију и Влашку и окупирала те две провинције (окт. — дец. 1806). 11 дец. Порта је предала рускоме посланику Италијанском дугачку ноту у којој је изређала све тужбе против Русије. Порта је пребацивала Русији између осталог, да је радила свима могућим начинима да њене хришћанске поданике за себе прилови; да је кришом натерала Србе на устанак и да их је помагала. Нота се завршавала тиме да Порта не може трпети даље бављење руског посланства у Цариграду; кад пак Руси изађу из Влашке и Молдавије, неће бити тешкоће да се дипломатски односи између двеју царевина опет обнове. Тако је настао прекид између Русије и Порте, који ће трајати све до Букурешког Уговора (1812 године).

Овај раскид са Русијом још више је расположио Порту да се измири са Србима. И сам генерал Себастијани није био против тога да се Србима учине уступци, али само без туђег посредовања и мешања. Измирењем пак са Србима постигао би се један велики резултат; Срби не би ступили у савез са Русима, који су већ у Влашкој. У јануару 1807 српски депутати учинили су дефинитивну погодбу с Портом и предузели пут за Србију.

Међутим, у Србији су се десили врло важни догађаји. Пошто су Срби узалуд покушавали са мухасилом да приволе Турке да напусте Београд, то су прионули енергично око опсаде. 30 новембра била је заузета варош београдска; 17 децембра Гушанац је капитулирао и изашао из тврђаве и отишао у Видин. После Гушанчева одласка постане господаром у граду Сулејман-паша, ну пред захтевима Срба он им га је морао предати 27 децембра. Заузевши Београд, Карађорђе се очевидно стао колебати између рата и мира. Присуство руске војске у Влашкој и заузеће Београда и Шапца само га је могло охрабрити на продужење војне. Сулејман-паша, коме је остављена нека сенка власти у Београду, био је врло узнемирен и хтео је на сваки начин да оде из Србије. По претходном договору са Србима, паша се крене

23 фебруара за Ниш, али на Врачару цео спровод буде поубијан и опљачкан од Срба. За овим разбојништвом настане у Београду покољ, грабеж и насиље над заосталим турским породицама. У скоро после овога покоља стигне Петар Ичко у Параћин са дванаест Турака и са последњом погодбом са Портом, која је имала само још ферманом да се потврди. Ну Петар Добрњац заповеди, те Срби побију ове Турке, изговарајући се доцније, да је то учинио с тога што су Карађорђе и Младен без њега Турке у Београду побили и опљачкали.

После свих ових изгреда, мир је између Србије и Порте био немогућан: може бити да ти изгреденису учињени само из жеље за грабежом, већ и из политике да се примирење учини немогућним. У сваком случају ови су изгреди доказ да су поглавице устанка више тежиле рату него миру. Срби су већ били позвати у савез са Русијом, писмом од 11 јануара, које им је упутио командант руске војске у Влашкој, и најзад они су пристали у тај савез. Тако је Ичков Мир био одбачен. Хасан ага, мухасил кога је Ичко био довео у Србију, био је пребачен у Аустрију. Кад је стигао у Видин, био је отеран као издајник. Отуда дође преко аустријских земаља у Травник, где буде бачен у тамницу као кривац, што су његовом помоћу Срби заузели Београд и Шабац.

Пре него што изложимо садржину Ичковог Мира, да напоменемо да је Кнез Милош на састанку са Марашли Али пашом у Ћуприји 1815 године, кад су преговарали о миру, тражио оне исте правце које је Порта давала Србима преко Ичка.¹ Кад

¹ 17 јули 1818, Београд. Кнез Милош Михаилу Герману: „Наша пак са овдашњим Марашли-Али пашом у Ћуприји 1815 год. условија јесу иста она која су почившему Ичку дата и мени од реченога паше обећана, но до данас још испуњена нису, *које ћеш и из послатог тамо фермана увидети*, у 1816 паки кнезовима обећата и паки неиспуњена.“ Истога дана кнез је писао Пинију рускоме ген. консулу у Букурешту: „Будући сам ја и народ у опасњејшем положенију находили се, то просио сам посредством реченога паше потврдити даровата Ичку условија, који паша тврдо обећао се, па до данас не исполнио. Тоже обећано и кнезовима нашим у Цариграду 1816 год. но ипак и неисполнено.“

је доцније, нарочито 1817 и 1818 год., барон Строганов, руски посланик у Цариграду, предузео преговоре с Портом односно испуњења Букурешког Уговора, који је Турска онако безобзирце погазила, њему је било потребно да зна, на каквој се погодби основао положај Србије и Кнеза Милоша. Услед тога била се развила интересантна преписка између Кнеза Милоша, барона Строганова, А. Пинија, руског генералног консула у Букурешту, и Михаила Германа, тајног агента Кнеза Милоша при руском генералном консулату у Букурешту, који је често одилазио и самоме посланику у Цариград. У тој преписци налазе се многа акта која су имала за циљ да расветле држање Портино према Србији од закључења Букурешког Мира па све до тога времена (1818 год), да би се посланик са више успеха могао заузети за Србе и контролисати у колико Портина погодба са Кнезом Милошем одговара смислу Букурешког Уговора, којим је Русија гарантовала Србији извесне привилегије. У тој кореспонденцији, која се чува у Архиви Руског Посланства у Цариграду, која је сад у Москви, ми смо нашли три акта која се тичу саме садржине Ичковог Мира. од којих је један публикован још давно, у *Подунавци*, год. 1844, стр. 144. а много доцније у *Сјоменику* XIX и у делу М. Петровића *Финансије и установе обновљене Србије*. Ну много су знатнија она два документа која су до данас остала непозната. Један је на грчком језику, од којег се налази и француски превод (*Convention qui a été traitée entre feu Itzko, plénipotentiaire de la Servie et la Porte Ottomane, en 1806*); други је акт писмо Стевана Живковића Михаилу Герману о Ичковом Миру, пошто је Строганов, као што смо рекли, тражио што боље и тачније податке за своје заступништво, те је услед тога питан и Ст. Живковић, који је био посвећен у ову ствар. Како на грчком тексту Ичковог Мира налазимо руком Германовом кумачење неких речи, то је вероватно тај акт о коме твез говори Герману у своме писму од 17 јула 1818.

и то је без сумње најаутентичнија садржина Ичковог Мира, у којој у изводу стоји ово:

1. Срби се обавезују остати верни Порти и плаћати годишње 722.500 гр. данка.

Тај је данак овако детаљиран:

За 20.000 породица, без промене, по 15 гроша	
на п ро ди цу	300.000
За 70.000 харача по 3 гроша сваки	210.000
За ћечит (т.ј. за све скеле и ђумруке	
сем београдског ђумрука)	80.000
За шабачки војводалук	80 000
За војводалук пожаревачки, смедеревски, јагодински и оне што	
од њих зависе	17.000
За нека села и ћечит ужички	3.500
За чибук	32.000
Свега	722.500

Половина ће се плаћати о Св Ђорђу, а половина о Св. Димитрију.

2. Односно спахија није ништа уречено у Цариграду, и то је остављено да се сврши у Београду између Срба и спахија. Међутим Порта је заповедила спахијама да они морају пристати на конвенцију по којој се од породице неће плаћати више од десет гроша. Ту ће пак суму скупљати сами Срби и предавати алај-бегу, који ће спахијама раздавати.

3. Србима се даје потпуна амнестија за прошлост, прашта им се заостали данак, и сем тога за још шест месеци унапред.

4. Порта ће истерати из Србије све Турке смутљивце, нарочито јаничаре. За чувара тврђава у Србији биће наименсван паша по српској жељи (choix) са 500 људи, који ће бити распоређени у Београду, Смедереву, Шапцу и Ужицама.

1 У ред таквих података долазе и Последњи разговори Сербов и Турков о миру љета 1813. прежеде шурскија на Србље војни шогоже года бившија, који су штампани у Голубици за 1843 и 1844 (стр. 234).

5. Слобода богослужења, слобода дизати цркве и школе.

6. Глава Србије признаје се за баш-кнеза, и биће наследан. Султан му даје из милости у наследство села Рипањ код Авале, Обреж и Катун у јагодинском округу. Баш-кнез ће именовати за сваки округ по једнога кнеза, који ће имати уза се петнаест оружаних људи, а и више ако буде потребе, за скупљање данка и чување безбедности. Баш-кнез имаће уза се педесет оружаних људи, и има право да носи самур-калпак.

Кнезови ће скупљати данак и давати рачун баш-кнезу или лицима које овај буде одредио да администрују народне послове. Овај ће новац бити предаван паши или човеку кога паша за то одреди.

7. Паша не сме слати по Србији комесаре (бумбашире), и његов се ауторитет простире само на тврђаве. Само потврда смрти зависи од паше. Ако би паша имао да изда неку наредбу, он то може чинити само преко баш-кнеза.

8. Турци живе само по тврђавама. Кроз Србију могу пролазити само са пасошем баш-кнеза.

9. Да се паше често не мењају. Да се мењају на жалбу Срба.

10. Од горње суме данка Порта је одредила 80.000 гроша за издржавање пошта (мезулана); 120.000 гроша за издржавање паше, и према томе паша не сме ништа више тражити од народа. Срби се пак обавезују давати паши годишње 1000 кола дрва и толико сена. И ништа више.

Други докуменат у коме имамо сачуване Ичкове услове мира, то је, као што рекосмо, писмо Стевана Живковића Михаилу Герману, од 14 јула 1818 године. Како се то писмо односи готово цело на Ичков Мир, и како је оно одговор на Германова питања, ми ћемо дати овде детаљан извод из њега:

Срби, нашавши се у великој опасности 1806 године од нагомилане турске војске на границама, пошљу Ичка у Цариград. Битка на Делиграду и

Мишару принудила је Турке на попуштање, и Ичко је дошао из Цариграда с овим решењем:

1. „Чтоб Турки исвиходили в селенија и не діелали Сербам притјесненија; в сем смисле помјешчени били и спахи турецки¹“.

2. Да Врховни Вожд са кнезовима скупља данак.

3. Да се народ користи свима „первозами“² које ће држати под закуп, т. ј. аренду. Из овога се изузима Београд.

4. Да Порта одреди чиновника који би од народне управе данак примао и њиме располагао и предавао Турцима спахијама, који у унутрашњости Србије живе. И заиста такав је чиновник био и дошао из Цариграда у лицу мухасила Хасан-аге.

5. Срби плаћају као и пређе плаћане хараче.

Ово је било предложено, наставља Ст. Живковић, народу у Смедереву, октобра 1806 године, али није била опредељена ни сума која се имала плаћати, нити број Турака који ће у Србији пребивати. Срби се нису могли користити оваким расположењем Портиним пошто су се у Београду, Шапцу и Ужицама још находили зли Турци, непокорни султану и који су народ натерали на буну. Скупштина, знајући да ти Турци могу увек нарушити те услове, молили су чиновника који је са Ичком дошао, да он пре свега изведе те зле Турке, као што су Гушанац и други разбојници. Ну како их Порта није могла из тврђаве истерати својим ферманима, народ је био принуђен проливати и даље крв с њима и силом заузети та места: следствено, Ичкови су услови остали неприведени у живот. У то време, Русија објави војну Порти, и у Србији су се, по привржености српскога народа Русији, измениле прилике. „Односи Срба са Турцима уступили су место односима Срба са главнокомандујућим руском вој-

¹ Како је овај члан доста нејасан, ми га доносимо у оригиналу.

² Скелама.

ском" у Влашкој. Од овога времена српски народ, одушевљен успехом рускога оружја, и уздајући се у моћно покровитељство Русије, почео је безбрижно правити устројства и установе свакога рода. Услед тога, по варошима и паланкама, турска су имања распродата у корист државне касе, и у току седам година било је таково устројство и благостање у земљи, да је тешко било распознати Србију од 1813 године од онога што је она раније била.

Овде се завршује онај део писма Стевана Живковића који се односи на Ичков Мир.

Ово што је овде казано довољно је да се види у чему су се Портини услови састојали, и гледиште народно на њих, које се лепо огледа у писму Ст. Живковића. Народ и поглавари јасно су увидели да су Ичкови услови само политичке мере од стране Портине, да не би постали „сојузници" Русије; до-тадашње понашање Портино и лакоћа с којом је сада обећавала све што је Ичко тражио, били су очити доказ њених задњих намера; рат пак Русије и Порте био је и сувише згодна прилика да се дође до потпуне политичке самосталности, или до извесних привилегија које би Русија гарантовала. И заиста устаници су учинили оно што су им налагали најелементарнији политички појмови: одбацили су обмане Портине и пришли Русији на њен позив, постали су њеним савезницима, очекујући да при закључењу мира између Порте и Русије, и мир и благостање у Србији буде постављено на чврстој основи.

ПОЧЕЦИ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ВЕЛИКЕ БРИТАНИЈЕ И СРБИЈЕ¹⁾.

Први српски устанак противу Турака избио је 1804. Озлојеђени сељаци београдскога пашалука устали су противу својих тирана дахија и јаничара, који су цедили и притискивали народ насупрот постојећим правилима о земљи и сеоском поседу и на супрот уобичајеном начину управе. Ипак, у брзо, сукоб тај добио је првенствено политички и национални значај. Од самога почетка, вођи устанка, показали су намеру и тражили су начина, не само да очисте земљу од Турака, него да се или сасвим отцепе од Порте, или да образују једну полу-самосталну област која ће стојати у истом онаквом односу према Порти као Влашка и Молдавија, чији су кнезови били под руском заштитом. У ту сврху устаници су се обратили Аустрији и Русији, тражећи помоћи и окуражења. Аустрија им је одсудно одрекла и једно и друго, али Русија, иако је одбила њихове предлоге, ипак им је дала неке наде. 1806, услед француских сплетака — Француска је у то доба била у рату са Русијом — један дипломатски спор изродио се између Русије и Турске око повластице

¹⁾ Извори: Енглеска државна архива, дипломатска преписка (Србија, Турска, Русија, Аустрија). Српска Краљ. Академија, *Сјоменик*, XVII., *Кнез Милош и његовник Хоџес*, (писма и изводи од писама која је Хоџес слао енглеском министарству иностраних дела 1837-1839), издао Чеда Мијатовић. — Барт. Куниберт, *Српски Устанак*, Београд, 1901 (оригинал на француском: B. S. Cunibert, *Essai historique sur les Révolutions et l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'en 1850*). — Нил Попов, *Србија и Русија*, св. I. (превод с руског), Београд 1870.

Влашке и Молдавије. Најзад, Русија је заузела обе те кнежевине, услед чега Порта огласи рат. Чим се то десило, српски устанак постао је догађај од врло велике важности. Почетком 1807, Русија је примила Србе за савезнике, и ови прекинуше непосредне односе са Портом, која им је у лето 1806, предвиђајући рат са Русијом, понудила широке повластице. Од тога тренутка, Срби су прекинули непосредне преговоре са Портом, остављајући Русији да она уреди њихов положај према Турској. Према томе, било је јасно да ће се судбина српских устаника решити крајем рата уговором између Русије и Турске, пошто је Русија узела на себе обавезу да се стара о њиховим интересима. Различне неповољне политичке околности принудиле су Србе, да се обрате на Аустрију и Француску, али сва та радња била је само испитивање политичкога земљишта без икаквога утицаја на руско-српске односе.

Када су преговори о миру почели 1809, намера Русије била да је тражи Дунав као границу између себе и европске Турске све до Гвоздене Капије, — и аутономију Србије под заштитом Цара и сизеренством Султановим; та веза између Србије и Порте била би обележена само плаћањем једнога врло умереног данка. Потпуна независност Срба није у то време улазила у програм Русије, иако им је она ту независност била обећала. По мишљењу руских државника, једна независна Србија, укљештена између Турске, Аустрије и Русије, са Француском (која је држала Далмацију) у блиском суседству, била би стална сметња одржању мира између тих царевина. Срби, природно, тежили би да се уједине са својом браћом која су била под турском, аустриском и француском влашћу; сваки од њених суседа, кад би се коме дала прилика, гледао би или да подјарми Србију или да у њој заснује и учврсти свој претежни утицај; и Русија, у својим напорима да утврди свој властити утицај и да одбрани независност Србије, имала би само незгоде од таквога стања ствари.

Порта је потпуно схватила важност руских

захтева, и упорно се борила противу њих и на бојном пољу и приликом дипломатских преговора. Када се најзад крајем 1810, могућност рата између Русије и Француске стала помаљати на политичком хоризонту, Порта, поред свих пораза које је претрпела 1811, била је непопустљивија него икада. Русија, с друге стране, пред опасношћу од Наполеонова напада, била је принуђена да покуша да се споразуме са Портом и да умери своје захтеве, само да би Француска имала једнога савезника мање. Преговори су почели у Бурђеву октобра 1811, али су били прекинути у децембру, после четрнаест састанака од којих је последњи био у Букурешту. Порта је сматрала као претеран руски захтев да за руско-турску границу у Европи буду узете реке Серет и Дунав, а није хтела да призна ни руска освојења у Азији.

У априлу 1812 преговори су почели наново у Букурешту. Русија је морала захључити мир, ма по коју цену, јер се Наполеон примицао њеној граници с огромном војском, која је једнако умножавана трупама његових васала. Та силна војска имала је да буде потпомогнута још и војскама Аустрије и Пруске, са којима је Француска закључила уговоре о савезу. Најзад, и Порта је морала узети разумније држање у питању мира, поред свих француских и аустријских интрига.

Уговор између Порте и Русије потписан је у Букурешту маја 1812, и тиме је решена и судбина првога српског устанка, која је силом прилика била везана за исход сукоба између Русије и Турске. Тај чин — да су резултати устанка под Карађорђем били утврђени једним уговором између Русије и Турске — био је пун важних последица за српски народ.

Српско питање расправљено је у члану VII Букурешког Уговора.¹⁾ Тим чланом Порта је била

¹⁾ Тај члан гласи: „Премда се по члану прелиминарија не ваља сумњати, да ће Висока Порта по својим начелима поступити великодушно и милостиво према народу српском, који је одавно под њеном влашћу и данак јој плаћа, опет зато због

овлашћена да наново заузме сва утврђена места у Србији и да у њима држи гарнизоне, артиљерију и муницију по своме слободном нахођењу. С друге стране, Порта је обећала да ће дати Србима потпун опроштај за све што су радили у прошлости; да ће пазити да турски гарнизони у Србији не постану опасни појавну безбедност самовласним злостављањем становништва; да ће даровати Србима исте онакве повластице какве уживају отомански поданици на острвима Архипелага и других повлашћених покрајина царевине; да се неће мешати у српске унутрашње ствари, и да ће узимати од Срба само један умерен данак, који ће они сами прикупљати и предавати Порти. Најзад, о свима тим тачкама, Порта је имала да преговара са Србима непосредно.

Последња одредба била је од нарочите важности. Докле се из целог члана VIII могло извести, да ма колике уступке Порта чинила, она их чини из великодушности, по својој драгој вољи, и на молбу српскога народа, ова последња одредба одузимала је Порти право да *намеће* Србима своје властите одлуке,

учешћа које су Срби узели у операцијама овога рата, сматрало се за умесно учинити изречну погодбу о њиховој безбедности. Следствено, Порта даје Србима општи опроштај и амнестију, и они неће бити потрзани на одговор ни на који начин за њихове прошасте поступке. Утврђења која су услед рата поградили по својој земљи, а којих раније није ни било, биће, као у будуће непотребна, порушена, и Висока ће Порта заузети, као и у пређашња времена, сва утврђења, паланке и остала утврђена места која су ту од увек постојала, — заједно с артиљеријом, муницијом, и осталим војним објектима и оруђима, и у тим местима, у колико за потребно буде нашла, поставиће своје гарнизоне. Али, да ови гарнизони не би угњетавали Србе насупрот њихових поданичких права, Висока Порта, побуђена милосрђем, удесиће са Србима сва обезбеђења која би тога ради била потребна. Она ће даровати Србима, на њихову молбу, иста она преимућства која уживају поданици острва Архипелага и осталих покрајина, и даће им осетити дејство свога милосрђа на тај начин, што ће оставити њима самима управу њихових унутрашњих послова, што ће им одредити данак одсеком, што ће овај примати из њихових властитих руку, и што ће сва ова питања расправити споразумно са српским народом."

и упућивала ју је на преговарање и споразумевање с њима. У својој суштини, тај члан значио је један компромис између правног положаја Србије и положаја створеног устанком. Стање ствари које је засновао у Србији први уставак, само по себи, није имало никакве правне основе. Пре Букурешког Уговора, Србија је била једна отоманска област у стању побуне. Тим уговором, и поред свега поштовања према султановим правима, Србија је била одвојена од Отоманске Царевине, и постала је једна територија са засебним повластицама, једно политичко биће, — и некадашња раја (робови) постала је у својим границама скуп грађана са признатим правима. Јер иако Србија није била стављена под руску заштиту, опет према целокупној садржини уговора Порта је, у будуће, била одговорна Русији за верно испуњавања обавеза које су на њој лежале према одредбама уговора.

Али макакав био значај тих резултата спогледом на политичке околности под којима је уговор био закључен, његова вредност за оновремене Србе не може се мерити са чисто историскога гледишта — на име, према његовом дејству на историска права султанова над Србијом. Његова стварна вредност лежала је не у правном стању које је на основу њега задобила Србија, него у оној нади и ишчекивању које је уговор пробудио у народу, да ће њиме бити освештано стање створено устанком.

У ствари, Букурешки Уговор био је укинуо стање ствари створено устанком. Чак ни под најповољнијим околностима не би се могло обезбедити оно што је било засновано под Карађорђем, нити би се народу могли зајемчити сви они добици које је он у то време држао у својим рукама. Срби су сматрали себе као фактички слободне, — и допустити сада Турцима да поново уђу у земљу, предати им сва своја утврђења, те бедеме народне слободе и безбедности, значило је за устанике предати се Турцима на милост, — а да ће се ови, после свих пораза и унижења која су претрпели, показати мило-

стиви, на то није било ни мислити. Најзад, сам начин на који се у пракси погодба између Срба и Турака имала извести, није био довољно јасан ни за једну ни за другу страну; само прелиминарије тих споразума, који су имали да дођу, биле су утврђене. Под тим околностима, када ништа у појединостима није било пречишћено, и када је све имало тек да се претресе између два неједнака противника, једина ствар од практичнога значаја била је ова: каква су се јемства имала да ће Порта поступити лојално, и да неће злоупотребити она права која су јој била дана Букурешким Уговором? За овај мах, нису се имала никаква јемства. Русија, која је имала и право и дужност да се стара о извршењу Букурешког Уговора, и да, ако треба, посредује између Срба и Турака ради олакшања њиховога споразума, Русија је била збуњена својом властитом муком. Она је била уплетена у борбу на живот и на смрт са Наполеоном, и сасвим неспособна ма за какав било притисак над Портом, која никада није пропуштала прилику да се ситуацијама ове врсте користи до крајње границе. Она је сада настојавала код Срба да се предаду без икаквих услова, и није им хтела дати чак ни оно мало што им је у Букурешту било обезбеђено. Како су Срби већ и иначе били дубоко незадовољни уговором, овакво дожање Порте довело је неизбежно до новог сукоба.

Немајући да се боји Руса, Порта је, у августу 1813, ударила са свију страна на Србију. Крајем октобра, Србија је била покорена, и власт султанова потпуно васпостављена, без и најмањег обзира на Букурешки Уговор. Режим који је затим заведен био је тако неправичан и злочест да су се, у априлу 1815, Срби побунили наново. Овога пута, на челу устаника стајао је Милош Обреновић. Турци који су сачињавали гарнизоне у Србији, или који су ту живели као обични становници, пошто су у неколико бојева били потучени, или су се затворили у тврдиње, или су оставили земљу. Порта је

била јако узнемирена услед тога поновног отварања српскога питања. У септембру, две турске војске приспеле су на српску границу. Једна, која је долазила од Бугарске, била је под командом Марашли Али паше; друга, од Босне, стајала је под заповешћу Куршид паше, бившега великог везира, који је покорио Србију 1813. Устаници су се налазили у крајње несигурном положају. Спас, међутим, дошао је од Русије, која је наново добила слободне руке, пошто је баш тада потукла Наполеона и по други пут. Следујући упутствима која му је послао из Париза цар Александар, руски амбасадор у Цариграду предао је Порти 30 септембра једну ноту којом ју је потсетио на њене поступке противу Србије и на њене обвезе према тој земљи на основу члана VIII Букурешкога Уговора, и којом је тражио да се тај члан изврши на такав начин како Русија неће морати да наново покреће цело српско питање.

Порта је разумела сав значај руске ноте; разумела је такође да је политичка ситуација врло неповољна, и с тога је одмах наредила обојици команданата посланих ради покорјења Србије, да је умире на леп начин. Око половине октобра, начињена је усмена погодба између Милоша и Марашлије, по којој је Србија добила, у врло слабој мери, право на самосталну унутрашњу управу.

Ти Портини уступци били су врло несигурни, али, у току времена, они су постајали све то важнији. Тај повољни обрт ствари објашњује се, с једне стране, притиском који је на Порту вршила Русија, а с друге стране, дипломатијом Милошевом, који је умео да се користи оном ситуацијом која је у Србији настала услед тога притиска. Заиста, руски амбасадор у Цариграду почео је, новембра 1816, питати Порту, зашто она није извршила неке чланове Букурешкога Уговора, а нарочито члан VIII. Порта се једнако позивала на погодбу између Милоша и Марашлије, која је, по њеном мишљењу, чинила непотребном примену тога члана уговора који се тичао Србије, али амбасадор, напротив,

захтевао је да Султан да Србији један хатишериф, у коме би биле побројане све оне повластице потпуне унутрашње самоуправе које су биле дуговане Србији на основу поменутога члана VIII. Преговори између Порте и Русије прошли су кроз многе мене, и тек Акерманском Конвенцијом (окт. 1826), Букурешки Уговор био је у појединостима ревидиран.

Чланом V те конвенције, Порта се обвезивала да претресе и углави са српским изасланицима, најдаље за осамнаест месеца, повластице дане Србији чланом VIII Букурешкога Уговора. У једном засебном акту биле су утврђене у начелу те повластице које су Турци имали да претресу са Србима, и које су требале да буду предмет једнога хатеширифа који би се дао Србији. Те повластице биле су следеће: религиозна слобода; право Срба да сами себи бирају старешине или кнезове; самостална унутрашња управа; спајање разних намета у један; уступање Србима управе турских спахилука, под условом, да заједно са султановим данком плаћају Порти и ренту исељених спахија; право отварања болница, школа и штампарија, и забрана свима муслиманима, изузимајући оне који су припадали градским гарнизонима, да ставују у Србији. Даље, Порта је имала да уступи шест нахија, које су припадале Србији у тренутку закључења Букурешкога Уговора, а које нису биле обухваћене 1815 Милошевим устанком. У Конвенцији Акерманској свечано је признато Русији право да штити српске повластице.

Иако је потписала ову конвенцију, Порта ни на који начин није мислила и да је изврши. То је за њу било само једно средство да добије времена. У априлу 1828., Русија је огласила рат Порти, који је био закључен Једренским Уговором у септембру 1829. Тим уговором потврђено је све оно што је Србији било ујемчено Акерманском Конвенцијом.

За време те дуге и тешке периоде руско-турских односа, Милош је стално био у тесном додиру са Русијом, али на такав начин да не увреди Порту. Од 1815 до 1830 он није престајао тражити од

Порте повластице за Србију, не позивајући се ипак зато на Букурешки Уговор. Позивање на тај уговор он је оставио Русији. Та је ствар премашала његову снагу, али он се користио дипломатском и војном борбом између Русије и Порте да ослободи народну управу од власти београдскога паше, и да прикаже себе народу, Порти и Русији као јединога могућег владоца за нову државу која се стварала. На томе двојако амбициозном задатку он је радио с успехом и без скрупула. Поткупљивањем он је задобио разне паше који су се један за другим ређали у Београду — у толико лакше, што су они имали упутства из Цариграда да избегавају стварање незадовољства међу Србима, како се не би изазивала Русија; и у међувремену он се убиством ослободио својих најопаснијих супарника и наметнуо се народу за господара. Око 1830, тај вођ српскога устанка од 1815 постао је *de facto* поглавар и неограничени господар Србије. Само му је још требала правна потврда.

1830, све српске повластице које је Русија ујемчила Акерманском Конвенцијом, биле су претресане у појединостима између руског амбасадора и Порте, и резултат тога претресања био је утврђен у једном „хатишерифу“ или повељи, која је Србији као полу-независној држави поставила основу. За време тих преговора, Милош је, нешто поткупљивањем а нешто убеђивањем, успео да добије од Султана наследност кнежевскога достојанства у својој породици. Према прописима Акерманске Конвенције, Србија није имала права на наследно кнежевско достојанство, пошто је начело изборности било усвојено. Русија је пустила Порту да ради како нађе за најбоље, и Султан је најзад даровао Милошу и нарочитим „бератом“ или дипломом достојанство наследнога кнеза.

У децембру 1830, хатишериф и берат били су обнародовани са великом свечаношћу у Београду. Када је дошло до примењивања првога од ова два акта, Србији су закинути многи добици који су јој били обећани. Порта је једнако затезала с уступањем

шест нахија, докле 1832/3 Милош, користећи се пометњом и забуном коју су у Цариграду изазвали успеси мисирског паше Мехмед Алије, није најпре изазвао nerede у тим покрајинама на које је био бацио око, па онда их и заузео под изговором повраћања реда. Порта је онда признала свршени чин. О праву Србије на те крајеве није могло бити сумње: у осталоме, Русија је била у то време свемоћна у Цариграду. Ипак зато, истовремено, Србија је била устукнута у једноме другом питању од највеће важности. Хатишериф од 1830 рекао је да ће само оним Турцима који припадају гарнизонима тврђава бити допуштено становање у Србији. Другим речима, Турци који су живели у предграђу тврђава имали су или да оставе земљу, или да се повуку у тврђаве и уђу у састав гарнизона. Узпркос протестовању Милоша и руског амбасадора, Порта је одлагала исељавање предграђа до 1833, када је Русија, по Уговору Унђарскелеском, постала више заштитник него савезник турски. Када је пристала на српско заузеће шест нахија, Порта је захтевала од Русије да јој зато да накнаду у питању исељевања Турака из предграђа тврђава. Благодарeћи конзервативној политици рускога двора у погледу Турске, која је била заснивана Унђарскелеским Уговором, цар Никола попустио је на велико наваљивање Султаново, допустио Турцима да остану у вароши Београду, и дао Порти рок од пет година за исељавање других места. На основу тога, Султан је издао 1833 један акт који је у српској историји познат као „додатак хатишерифу.“

Тако су границе Србије биле дефинитивно обележене. Данак је био утврђен на 2,300.000 турских гроша, у коју су суму била урачуната сва плаћања која је Србија дуговала Порти по коме било основу. Од ове суме, један милион гроша био је накнада за приход од војних феуда (тимари и зиамети) и за приход од султанових спахилука (мукаде), а из те суме Порта је имала да плаћа накнаду и за приватне спахилуке, чији су сопственици морали изићи

из земље. Ти спахилуци, које су спахије добили од султана за своју војну службу, постали су коначно сопственост српскога сељака. Као даља последица хатишерифа од 1830, српска црква била је ослобођена надзора цариградске патријаршије.

II.

Пошто је Србијин положај према Порти био регулисан, било је на дневном реду извести унутрашњу организацију земље.

По своме општем и политичком образовању, Милош је имао слаба појма о важности основних закона, а по темпераменту он је био аутократ. Сва унутрашња власт била је прикупљена у његовим рукама, свима унутрашњим односима он је господаро. Он је био не само поглавар земље, већ и први трговац, финансијер и економ у њој. Своју власт употребљавао је на првом месту да заштити своје материјалне интересе, и његов се апсолутизам често изметао у тиранију и оријентални деспотизам.

Све до 1830, докле положај Србије према Турској није био дефинитивно уређен, Милошове многобројне злоупотребе власти подношене су од старешина и од масе народне стрпљиво из страха од горега. Зато је Милош, у свима бунама које су се биле дизале против његовог апсолутизма и тираније до 1830 године, могао рачунати на оданост главних националних старешина, и те су се буне редовно свршавале фијаском.

Од хатишерифа од 1830 године старешине и народ очекивали су да Милош да земљи основне законе. Сем тога што је то било у самој природи ствари, јер се правни ред у једној земљи не може замислити без тих закона, Милош је на то био обавезан и духом хатишерифа од 1830 године. Порта се за то питање није интересовала, нити је разумевала значај његов за себе. Русија је показивала извештан интерес за унутрашњу организацију власти у Србији, али није сматрала то питање акутним. Она

је остављала Милошу и народу да то питање реше у сагласности с хатишерифом од 1830 године, у који је Русија унела једну важну одредбу — не без великог Милошевог противљења, — т.ј. да ће кнез Србије управљати земљом у споразуму са Саветом, састављеним од заслужних људи, и који ће у тој функцији остати доживотно.

Милош је одлагао с године на годину давање устава. Међутим, потреба органских закона никад се није тако акутно осећала него после хатишерифа од 1830 год., који је био не само значајан политички акт, него и акт којим је извршен највећи економски преокрет у модерној Србији. Тај преокрет требао је да буде сад легално заштићен.

Пред Милошевим одлагањем да да устав и услед руске индиферентности у томе питању, главније народне старешине дигну буну против Кнеза Милоша у јануару 1835 год. Буна се сврши без крвопролића, али је била довољна да Кнез види да је питање уставно толико сазрело да се не може више одлагати. 14 фебруара Народна Скупштина вотирала је без икакве примедбе устав, који је по Кнежевој наредби саставио његов секретар Димитрије Давидовић.

Овај је устав био краткога века. Аустрија се јако узбунила због њега, Русији такође ствар није била пријатна нарочито због начина како се до устава дошло, и устав буде укинут на захтев Русије и Порте које су имале право на директну интервенцију у овоме питању, и на потајну радост Милошеву, који је устав дао у самој ствари из нужде.

Под утицајем буне од 1835 године, и да би ударила брану Милошевој самовољи, Русија је тражила од њега да спреми основни закон, али брижљиво избегавајући име *усѣав*, које је нарочито било мрско Метерниху, — и без одредаба и основних дефиниција које би истицале политичку индивидуалност Србије (наследно кнежевско достојанство, грб, застава итд.), одредбе које могу бити зазорне Порти, и каквих је било у уставу од 1835 год. Требало је истаћи више административну него политичку страну

тога акта. 1836 год. Милошу је био послан из Петрограда један кратак нацрт за то. Главни захтев био је да буде састављен савет од најглавнијих народних старешина, који су готово сви били против Кнеза, и који би били доживотно у Савету. Та је одредба била и у уставу од 1835 год. Али она је Милошу тамо изгледала мање опасна. Тај је устав био његово дело, управо био је октроисан, у наименовању саветника кнез је био слободан, у уставу је била призната пзвесна улога и Народној Скупштини, у кратко кнез је имао широко поље за маневрисање. Сем тога, била је и једна важна психолошка промена код Милоша од укинућа првог устава. Посета коју је Милош учинио Султану у лето 1835 и дуже бављење у Цариграду јако су утицали на његову самосвест: његова урођена љубав за интригу нашла је јак потстицај и охрабрење у турској престоници, где је Милош први пут видео на послу министре и амбасадоре више великих сила које се боре за утицај у Турској, и захелео да игра већу улогу и да изиђе из уских руско-турских односа. Ту његову тежњу Русија је одмах осетила. „Ја се бојим“, говорио је Милош доцније, „Русија је, од мога пута у Цариград, била мој непријатељ“. Ретроспективно, Милош је сад осећао већу горчину због извесних руских поступака, него кад су се они ефективно догодили, на пр. охоло понашање према њему барона Рикмана, руског ген. консула за Влашку и Молдавију, кад је долазио у Србију да извиди ствар устава од 1835 год. Рикман је саркастично говорио о уставним одредбама, о српском грбу, застави и значају наследности кнежевског достојанства у породици Обреновића, говорио речи из којих је Милош изводио да Русија нити мари њега нити Србију. Милош је био стекао уверење да је Русија против њега, да ради да га обори или бар да ограничи његову власт. Он је био дубоко убеђен да Русија није имала друге намере са Србијом него да се послужи њоме за своје будуће планове противу Отоманске Царевине.

Сад, под новим приликама, под руском директивом и наваљивањима, установа доживотнога Савета изгледала му је врло опасна. Зато се Милош правио више или мање невешт руском захтеву.

Прилике, под којима је Устав од 1835 године био донесен, дефинитивно су компромитовале готово све старешине у Милошевим очима. Тада је он могао јасно видети шта они мисле о њему: он је дознао шта се све говорило по њиховим тајним састанцима, и да је било лица која су предлагала не само његово збацавање већ и његово убиство, ако не пристане да да устав. Свакако, Милош је знао да, после укинућа тога устава, не може да рачуна ни на кога од енергичнијих народних старешина. Старешине пак нису веровале Милошу. У кратко, позиције су остале као уочи буне 1835, са јасном дилемом: да ли ће старешине капитулирати пред Милошем или Милош пред старешинама. Обе стране са зебњом су се питале, за ким ће поћи маса народа у случају отвореног сукоба.

Народ је, међутим, пасивно подносио и даље Милошев режим, али је било јасно да све више подлеже тајној агитацији противу Кнеза, који је у народу добио још и репутацију кривоклетника: народ је знао за његову свечану заклетву на устав, али није знао под каквим је условима устав укинут.

На челу незадовољника био је главом брат кнежев Јеврем Обреновић. Уз њега је најглавнији био Вучић, који је био управо душа завере која је против Милоша скована. Двојица од његових најглавнијих другова, Стојан Симић и Ђорђе Протић нађу за најбоље да се склоне из земље, из страха од Милоша. На тај начин, анти-Милошева странка добије јаке експоненте у иностранству, с којима је Вучић био стално у тајној вези. Ст. Симић се настани у Букурешту; Ђ. Протић је лутао по Аустрији, Влашкој и Турској. Обојица су живо радили код Русије, описујући најтрњим бојама Милошев режим и тражећи њену интервенцију. Протић је радио и код Турака, представљајући им Милоша

као њиховог највећег непријатеља, о чему Турке није требало много уверавати. Турци су, и без те агитације, били огорчени Милошеви непријатељи. Јусуф паша, командант београдске тврђаве, симпатисао је живо Милошевим непријатељима. Под утицајем уставне борбе и тужаба противу Милоша, Русија наменује 1836 год. једног вице-консула у Оршави на Дунаву с инструкцијама, да дискретно прати догађаје у Србији и извештава министарство о свему што му буде изгледало од интереса. Русија је избегавала да пошаље консула у Србију. Према самим односима између Русије и Милоша, шаљање консула у Србију изгледало би да Русија хоће непосредно да контролише Милоша и да подржава опозицију противу њега. То је избегавала и из обзира према Порти, а и из обазривости према другим заинтересованим државама према Турској, као што је Енглеска и Француска, које би може бити похитале да наменују своје агенте у Србији, да изблиза прате рад Русије у новој кнежевини. Аустрија је имала у Београду свога консула од 1836 год., али њен је положај сматран као изузетан због непосредног суседства и економских односа између Аустрије и Србије.

Поред свих обзира што консул није послат у Србију, Милош је у руском вице-консулату у Оршави видео центар интрига противу себе. Преко тога вице-консулата он је мислио да Русија убацује новац у Србију и ради на његовоме паду и на довођењу на престо кога члана Карађорђевог породице. Он је био уверен да је изгубио цареву наклоност због интрига Родофиникина, који је био руски агент у Србији за време првог устанка, а сада имао врло висок положај у министарству спољашњих послова у Петрограду.

Милош је био као изолисан. Неписмен, он је за своје најповерљивије односе узимао као тумаче и секретаре Србе из Угарске.

То су биле околности под којима је пуковник

Џорџ Лојд Хоџес дошао у Београд као први британски консул.

III.

Уговором о савезу за напад и одбрану, закљученом између Русије и Турске у Унђар-Скелеси 1833. Русија је добила једну врсту протектората над Отоманском Царвином. Изузетан положај Русије на Босфору био је један баук за заинтересоване европске силе, а нарочито за Велику Британију. Лорд Палмерстон је ревносно тражио начина да очува целокупност Турске и да подвргне Унђар-скелески уговор међународном претресу. У току своје борбе противу претежнога утицаја Русије на Порти, лорд Палмерстон дошао је на мисао да би било корисно послати једног агента у Србију, који би мотрио на радњу Русије међу ослобођеним, балканским Словенима.

Хоџес, поред својих обичних консулских дужности, добио је одређена политичка упутства (датирана 23 фебруара 1837), у којима му је, између осталог, било наложено, да пази „врло брижљиво на све покушаје које би руски консул чинио ради појачања политичког утицаја своје владе било у Србији било у суседним земљама“. У случају каквог сукоба између Кнеза и руског консула, Хоџес је имао да се добро чува да не уплеће британску владу. Ако би се Кнез обратио на њега, он је имао да се ограничи на изјаву да је за Кнеза најбоље да „поштено и без узтезања задовољи све оне захтеве које руски консул има права по уговору да поставља, али да се чврсто, премда умерено, одупре свакоме покушају да се од њега откину... уступци који у уговорима нису предвиђени“. Он је требао да стално има на уму, да је британска влада

¹⁾ Родофиникин је умро јуна 1838. У то време њему је била поверена управа министарства спољашњих послова, у отсуству графа Неселроде, који је био отишао из Петрограда да се придружи цару у Немачкој.

јако заинтересована у одржању, благостању и учвршћавању Турске, — и с тога је имао да до крајње границе сузбија сваку ону радњу како кнеза Милоша тако и других лица која би ишла насупрот овој политици. Најзад, Хоџесу се обраћала пажња, да су му ова специјална политичка упутства дата с погледом на особене прилике које су владале у Србији, и да је с тога желети да се он строго ограничи на своје консулске дужности, и да избегава „сваку дискусију о политичким стварима, нарочито ако је она чисто академска.“ У допуну овоме, Хоџес је добио и нека усмена политичка упутства, али ми не знамо како су она тачно гласила.

Хоџес је узео управу београдскога консулата 29 маја 1837. У то време, Београд је био једна варош од 13,000 становника, међу којима је било 2,700 Турака и неколико стотина Јевреја; томе треба додати гарнизон тврдиње, који је износио око 2000. Султанову власт у Србији представљао је Јусуф паша, који је становао у београдском граду. На челу српске управе у Београду био је Јеврем Обреновић, брат кнеза Милоша.

Хоџес је био дочекан од Срба са великом предусретљивошћу и свима знацима поштовања. Али, када је изашао пред пашу који је био заповедник тврдиње, овај га је дочекао седећи на дивану. Хоџес је ово сматрао за увреду, и отишао је од њега са знацима спољашње учтивости, али врло брзо, и њихови односи нису се никада поправили. Јусуф паша нагињао је Русији, и било је доста њих који су држали да је његова предаја Варне Русима године 1829 било једно дело издаје. Тим се поводом говорило да је он на листи сталних царевих плаћеника.

5 јуна Хоџес је био примљен од кнеза Милоша у његовој престоници Крагујевцу, која је била два дана далеко од Београда. Поред обичних комплимената, Милош је нарочито изразио своје задовољство што је Велика Британија поставила свога консула у Србији. У одговор на кнежева уверавања да

он жели бити у сталним пријатељским везама с њиме, Хоџес је наговестио могућност свога настављања у Крагујевцу, али Милош је то одбио с обиљем речи, обраћајући пажњу на то да је Београд друга престоница, где он долази на подуже борављење. По своме повратку у Београд, Хоџес је узео проучавати политичко стање земље, и резултате свога опажања изложио је у своме првоме извештају лорду Палмерстону, писаном 23 јуна. Он се ставио на чисто објективно гледиште, и описивао је Милошев режим без ублажавања. По његовом сазнању, јако незадовољство владало је у свима друштвеним редовима противу кнеза Милоша... То је незадовољство долазило добрим делом отуда што он није хтео дати никакав закон којим би се обезбедила личност и сопственост и слобода трговине. Ако би Кнез одлагао и даље увођење законитости у своју управу, револуција је била неизбежна, и та револуција могла је оборити Милоша и његову династију и изазвати руску интервенцију. Све ово било је достављено Хоџесу „од просвећених и утицајних људи," који су га молили да учини представку Кнезу, али он је учтиво одбио да се меша у унутрашње ствари Србије, па чак није хтео да о томе предмету уопште и разговара са Кнезом, осим ако би га он сам позвао.

Први утисак који је Хоџес добио из ових разговора са незадовољницима, био је тај да је Русија та која изазива незадовољство противу Кнеза, али он је увиђао да су деспотски акти кнежеви сами собом довољни да пробуде народно негодовање. У сваком случају, Хоџес је примио то доста раширено мишљење, да ће једна револуција, која може имати замашних последица, избити ускоро. Накнадно, Хоџес је дао врло прецизан опис унутрашњег режима у Србији и свих народних тегоба, које ће доцније бити главно средство руских агената у борби противу Милоша: — „У овој земљи нема никаквога устава нити какве било врсте утврђених закона, грађанских нити кривичних; земљом влада кнез као

неограничени господар; ниједан уговор не важи, ако му он не да обавезну снагу; ниједан брак не може се закључити без његовог одобрења; никакав пренос сопствености не може се извршити без његове потврде, и ниједно завештање не вреди докле га Кнез не испита и не одобри. Па онда, он суди кривцима и казне се изричу по његовим нахођењу, које је неки пут претерано строго..." Најтерезнија од свих дужности које леже на народу, јесте „кулук“, или принудан рад за јавну и приватну потребу. „Сељаци су принуђени да оставе своје пољопривредне послове, па да сакупљени на неколико дана растојања од свога домазлука раде за Кнеза, који све своје имање обрађује на овај начин; за овај рад сељацима се не даје никаква награда... чак не ни храна или утошћење“.

На неколико недеља после аудиенције у Крагујевцу, Кнез Милош је дошао у Београд, и у вече 12 јула Хоџес је био примљен од њега у једној аудиенцији која је трајала неколико сати. Из почетка разговор је ишао тешко. Кнез је држао да треба да се чува енглеске дволичности, али је Хоџес убрзо разбио лед, и састанак се јако продужио, и кнез Милош постао врло поверљив. Хоџес је наглашавао факт, да је он постављен за консула код њега, законитога Кнеза Србије, а не, као што је био случај с аустриским консулом, код турских власти. То је било довољно да покаже колику важност Велика Британија придаје његовој личности и његовој земљи. Милош је онда говорио о унутрашњем стању Србије и о њеним односима према страним силама, и Хоџес је добио утисак да је Кнез потпуно свестан критичности свога положаја. „По свој прилици“, рекао је Кнез, „кроз два месеца мораћу тражити интервенцију страних сила. Ја желим да живим у миру и љубави са свима; ја сам био веран према Турској и имам према Султану дуг захвалности који бојим се нећу моћи платити; ја држим да ми је он пријатељ и под таквим околностима ја сам склон веровати да ће Енглеска и њени савезници гледати да се

и мени као Портином васалу учини правда и да се Србија сачува од страног напада као и да се одржи дух хатишерифа који обезбеђују Србији њену независност." Хоџес је дао обећања саобразно својим упутствима, али не обвезујући британску владу ни нашта даље.

Из страха од својих непријатеља који су будним оком пратили његове односе с енглеским консулом, Милош је продужио своје политичке разговоре с овим последњим преко свога личног лекара, др. Куниберта, који му је служио као тумач при његовом првом поверљивом разговору са Хоџесом. Др. Куниберт, родом из Пиемонта, живео је већ петнаест година у Србији. Био је сиромах, имао је велику породицу, и био је врло одан Кнезу, који му је крштавао децу, што је по српским обичајима стварало између њега и Кнеза једну врсту сродства. Иако Милошев присталица, он је био либерал у западном смислу. Подједнако русофоб и аустрофоб, без родбинских и без партијских веза у Србији, он је био као саздан да буде повереник и посредник између Кнеза и консула, који су се и даље виђали, премда не врло често. Ако Куниберт и није марио улогу која му је била додељена, он је бар имао то задовољство да је био употребљен у једноме политичком послу чији је циљ био зближење између Србије и Западних Сила и њено ослобођење од руског утицаја. Он је један од првих ставио пред британског консула проблеме који су узнемиравали Србију, проблеме које је он темељно знао. Хоџес је нашао у њему драгоцен извор сваковрсних обавештења, и давао му је за његове услуге врло скромну суму.

У многим разговорима са Кнезом и Кунибертом, или с овим последњим самим, Хоџес је запазио да се Кнез боји унутрашњег незадовољства, и да држи да је оно изазвано и појачавано руским агентима, који су стајали у тесној вези са руским консулом у Оршави. Завера је била веома разграната, и Кнез није веровао никоме из своје околине, чак ни чла-

новима своје властите породице; управо, његова духовна узнемиреност била је тако велика, да се могло рећи да је патио од лудила гоњења. „Чак ми је рекао да се не може ослонити ни на своју жену... Кнегиња је, изгледа, имала потајну жељу да свога најстаријег сина, Милана, начини кнезом.. Кнежевић Милан, који има двадесет година, мало је утекао од идиота, и неспособан је да схвати најпростију мисао; има суморну и киселу нарав, и врх тога, кас и његова мати, потпуно је предан Русији.“

У тим разговорима Кнез се дотакао и самога начина на који мисли поступити: он ће се обратити на земљу, изложиће њеним представницима стање српске спољашње политике и саопштиће им своју одлуку да моли Енглеску, Француску, Аустрију да узму под своју заштиту независност његову и Србијину онако како је обележена и ујемчена уговорима са Портом. Он је био готов да изврши један драматични потез: ако Скупштина нађе то за потребно, он ће дати оставку. Пошто је поновио раније тврдње о својој преданости према Порти, он је питао Хоџеса, да ли би га Енглеска бранила, у случају потребе, од рускога притиска. Хоџес је одговорио да би се Енглеска одупрла свакоме насртају Русије или које друге стране државе на Србију или на који други део Отоманске Царевине. Али у исто време, он је наговестио да у особеним приликама, у којима се Кнез налази, његова је очевидна дужност да одмах предузме мере за утврђивање личне и имовне безбедности, и да учини и остало што је потребно за олакшање изрицања правде, и што би повратило љубав и поверење народа. То је био једини начин на који се руска пропаганда дала сузбити. Хоџес није могао навести Кнеза на потврдни одговор; он је одуговлачио ствар, и обећао је да ће о томе опет разговарати с њиме. Ту неспособност да одреди своју политику и да предузме одсудне мере, Хоџес је објашњавао оном духовном узнемирености кнежевом коју су изазвале сталне интриге противу њега.

Намера Русије, писао је Хоџес Палмерстону, била је да наметне Милошу — коме није веровала и киме није била задовољна — један Сенат или Савет састављен од њених присталица, и да на тај начин дође до претежног утицаја у Србији. По његовом мишљењу, то би било фатално по Турску, а он је налазио да му је дужност одупрети се таквим мерама на сваки начин и у свакој прилици. Другим речима, задатак пред којим је стајала британска влада, ако није хтела да допусти руску превласт у Србији, састајао се у енергичној борби противу плана Русије да окружи Милоша доживотним саветницима. „Ти људи, које би Русија хтела на силу да наметне Милошу за доглавнике, имају исто тако тиранску ћуд као и сам Кнез.“ По Хоџесовом мишљењу, с погледом на прилике у којима су се налазили српски народ и Отоманска Царевина, боље је било оставити сву власт у рукама кнежевим, и поред свих замерака које су се с разлогом могле противу тога навести. „Превртљив карактер кнежев увећава тешкоће, и његово природно лукавство и оскудица начела наводи ме да сумњам о његовом политичком поштењу, па с тога и о могућности да постигнем код њега онолико колико би било желети. Ја нисам изгубио наду да ћу моћи уверити Кнеза, да Енглеска има и воље и моћи да му буде исто толико корисна колико и Русија или која било друга држава... Њему је много стало до пријатељства и наклоности британске владе. Ја јасно видим да се он боји да ради саобразно са назорима Велике Британије, или да предузме какву одлучну меру која би од једном навукла на њега моћно и опасно непријатељство Русије.“

Ови састанци са Хоџесом начинили су добар утисак на Милоша. Из лед на енглеску заштиту био је за њега прави дар с неба; Енглеска је била довољно јака да се понесе са Русијом, али било му је тешко разумети на какав би управо начин она могла бити корисна њему и Србији, када је била тако далеко и без непосредних веза. Милош није

могао заборавити одговор који је дао један високи британски чиновник, за време Бечког Конгреса, неким српским изасланицима, који су молили за британску интервенцију у корист својих сународника. Када су му они поменули страховите зулуме после турскога уласка у Србију 1813, он их је потсетио да је Енглеска тако далеко од Србије, да јој не може бити ни од какве помоћи. Д-р Куниберт имао је нарочити задатак да претресе ово питање са Хоџесом, и он је донео Кнезу овај одговор: Велика Британија у стању је да чисто дипломатским путем заштити Србију, њене повластице и њенога Кнеза; материјална средства којима Велика Британија располаже, дају свима њеним дипломатским актима страховиту тежину у међународним питањима и у свима земљама, чак и оним земљама које су биле даље и са којима су везе биле теже него што је то био случај са Србијом. Као услов своје заштите, Велика Британија тражила је само, да Кнез Милош верно испуњава према Порти своје дужности васала, а Porta ће од своје стране поштовати уступке које је учинила Србији.

IV.

Непријатељи Милошеви пратили су све покрете британскога заступника и узбуђивали су својим извештајима руског консула у Оршави. Консул је одмах слао те извештаје у Петроград, и у исто време јављао, да ће се опште незадовољство у Србији прегворити у отворену буну, ако се Милошева тиранија не сузбије каквим законом о унутрашњој управи. Вести о Хоџесовом утицају на Милоша и страх од могуће буне учинили су такав утицај на петроградски кабинет, да је покушао учинити крај и Милошевом апсолутизму и интригама британскога агента. Руска влада одлучила је да покрене наново српско уставно питање, на коме читаву годину дана није ништа радила. Ради тога, цар Никола, који је у то време био на маневрима у Вознесенском,

послао је свога ађутанта, пуковника кнеза Долгорукога у специалној мисији кнезу Милошу. Српски агент у Букурешту први је о томе јавио Кнезу, који је његов извештај добио око половине октобра. То је било колико неочекивано толико и непријатно. С друге стране, кнежеви противници ликовали су. За Хоџеса то је био врло јак ударац, и како је био свестан да је изазвао кризу, пре него је предузео потребне мере за подизање Милошеве куражи, он је сада учинио оно што се најбрже могло. Чим је чуо о доласку кнеза Долгорукога, Хоџес је, 18 октобра (1837), послао једно поверљиво писмо кнезу Милошу, у коме је, држећи се строго упутстава лорда Палмерстона, храбрио Кнеза и понављао му да се, у случају тешкоћа са Русијом, може надати потпори британске владе. „Мени је врло мило, што могу поновити Његовом Височанству уверавања о поштовању и уважавању које влада Њенога Величанства гаји према Његовом Височанству и према народу српском. Ја имам упутства од моје владе да вам изјавим, да, доклегод ви продужите верно испуњавати своје обвезе према високој Порти, влада Њенога Височанства биће свагда готова да вас потпомаже у одржавању права и повластица које су Вашем Височанству и Вашој породици као и српском народу ујемчене Хатишерифом“. Он га је затим опоменуо, да је опасно да једнако прети својом оставком, јер тиме само даје нове куражи својим непријатељима, — и приказао му је опасност којој би се изложио, ако би свој систем владе променио по савету Русије. „Ја имам упутства, да здравом и разумном суђењу Вашег Височанства изложим све користи које би се имале од непременог издавања оних закона о којима сам већ раније имао слободу да вам говорим, — на име, закона о личној и имовној безбедности, уређењу општинском и потпуном укидању кулука.“ По Хоџесовом мишљењу, то би било довољно па да се српски народ задовољи, и да се кнежевим непријатељима одузме могућност подбуњивања народа и

давање Русији прилике да оствари свој амбициозни план о кнежеву протеривању. Кнез не треба да се боји Русије. „Русија се, докле је Европа у миру, неће никада одважити на један непријатељски напад противу Србије, јер би је такав напад завадио с осталим силама, а Русија, у својим садашњим тешким приликама, ушла би у рат само ради самоодбране. Ако, с друге стране, буде дошло до општег европског рата, који засада не изгледа ни најмање вероватан, Русија ће имати толико посла да јој неће бити до нападања на Србију, а ако би она то ипак учинила, ја сам овлашћен да уверим Ваше Височанство да ће Србија у таквом случају наћи пријатеља кадрих и вољних да је успешно заштите.“

Милош је послушао ове мудре савете, и 21 октобра одговорио је Хоџесу. „Ја вас уверавам да ће ваши цењени предлози бити у врло скором року потпуно извршени.“ Предлози на које је овде Милош мислио биле су оне мере које му је Хоџес саветовао у јулу и августу и које му је поновио у своме последњем писму, — на име, да изда закон о укидању кулука и о обезбеђењу слободе трговине и личне и имовне неповредности. Под утицајем ових мудрих и хитних савета Хоџесових, Милош је одмах спремио дотичне законе, али, иако су они били већ штампани, он се није могао одлучити да их објави, — толико се бојао да узме на себе једну обвезу према народу коју му је препоручивао Хоџес пре свега другога, ако је хтео да се с успехом одупре својим непријатељима. Али, када је добио вест о доласку кнеза Долгорукога, он је увидео своју погрешку што је сдлагао с извршењем онога што му је британски консул саветовао. Он је држао да ће царев изасланик тражити од њега исте оне мере коју му је и британски консул саветовао, јер су оне биле неодложне. Да не би изгледало да попушта под руским притиском, Милош је, пред долазак кнеза Долгорукога, објавио горе поменуте законске прписе у четири члана, антидатирајући их за неколико дана.

Хоџес је писао лорду Палмерстону 17 новембра: „Испуњујући обећање које ми је одавно дао, Кнез је прогласио пре неколико дана законе о бољој управи. Он их је антидатирао, тако да изгледа да их је издао пре доласка кнеза Долгорукога и да га овај није нагонио на њихово издавање.“

Кнез Долгоруки дошао је у Крагујевац 27 октобра. Противници Милошеви, који су очекивали велику кавгу између Милоша и царевога изасланика, били су преварени у својим очекивањима. Долгоруки је имао задатак да тражи од Кнеза да прекине са својом тиранијом, да усвоји једну помирљиву политику, а нарочито да да земљи један устав, као што је било предвиђено у хатишерифу од 1830. Свој задатак кнез Долгоруки извршио је са много такта и поштовања према кнезу Милошу. На уставноме питању, које је било најважније, кнез Долгоруки задржавао се у своме говору најдуже. Он је потсетио Милоша на сва добротинства и на сву захвалност коју Србија дугује Русији, говорио је о царевом незаинтересованости и о његовом изненађењу, што Милош не води рачуна о његовим саветима који се тичу органских закона, а слуша савете једне стране државе која је непријатељски расположена према Русији. У најучтивитој форми он му је замерио што је ступио у пријатељске везе с енглеским консулом. Суштина његова задатка, говорио је он, састојала се у строгој и простој примени уговора закључених у царово име. У хатишерифу од 1830, за чије је извршење цар јемчио, био је предвиђен један Савет са непокретним члановима. Та одредба хатишерифа није била још извршена, и цар је имао права да тражи њено извршење, у толико пре што је у тај Савет или Сенат ваљало позвати све прваке који су имали право на признање Кнеза и народа, јер су се борили за ослобођење своје отаџбине. Уопште говорећи, Кнез је имао да врши извршну власт, а Савет законодавну; ниједна одлука кнежева није, без одобрења Савета, могла добити снагу закона. Милош је имао да прими

овај пројект, и у томе случају могао је рачунати на заштиту и добру вољу цареву. Ако би се, евентуално, показало да је Савет сметња или тешкоћа за добру управу земље, цару неће бити тешко да помогне Кнезу у извођењу Савета на прави пут. У случају да Милош не прими руски предлог устава, цар ће му га наметнути, поред све потпоре коју Милош може добити од Енглеске. Долгоруки је додао, да се цар увек уздржавао од мешања у српске унутрашње ствари. Он би био оставио народу и његовом Кнезу да сами изберу ону владу коју сматрају да је за њих најбоља, — да су само остале силе следовале овоме руском примеру немешања, и нарочито, да је Кнез одбио да слуша савете који су му долазили споља. Али, чим је цар дознао да Милош од своје воље прима савете сила непријатељски расположених према Русији, цар је сматрао да је сасвим природно да исправи то стање ствари, тражећи примену оних уговора за чије је извршење он јемчио, — и на тај начин спречи остале силе да се користе против Русије оним положајем који су ти уговори дали Србији. Било је немогуће рећи јасније да су поверљиви односи Милоша и Хоцеса, ако не изазвали, а оно бар убрзали кризу.

Бранећи се како је најбоље умео од прекора, Милош је саслушао са пажњом захтеве и савете кнеза Долгорукога који су се тицали устава, и уверавао га је да ће се, без губљења времена, озбиљно бавити тим питањем. У кратко, кнез Долгоруки имао је утисак да ће његова мисија постићи онај циљ који је цар имао у виду када га је послао у Србију, и да ће ускоро бити издан устав који ће учинити крај унутрашњој кризи, која је мучила земљу, и прекинути затегнутост односа између Русије и кнеза Милоша. За време бављења кнеза Долгорукога у Србији, кнез Милош је послао два писма Куниберту са доста неодређеним обавештењима за Хоцеса о мисији царевог изасланика, и у очевидној намери да га умири и да му каже, да кнез Долгоруки није тражио ништа на начин који

не трпи поговора и одлагања, и који би био безобзиран. „Знајући“, писао је Милош Куниберту, „да се г. консул Енглеске много интересује за долазак кнеза Долгорукога у Србију, ја вам препоручујем да га поздравите од моје стране, и да му кажете да нам је Кнез дошао са најбољим могућим намерама. У свима разговорима с нама, он је имао у виду само благостање наше отаџбине, и уопште његова расположења према нама јесу не може бити више пријатељска. Известите о томе г. консула, те да се и он радује као наш пријатељ“. Два дана касније, он је писао Куниберту: „Кнез Долгоруки користио се овом приликом, да се обавести о стању земље, и он се уверио како су мало основане биле клевете наших непријатеља, који ће морати црвенити од стида што су тако бестидно лагали о правом стању Србије. Како знам да ће се консул Енглеске, г. пуковник Хоџес јако интересовати за мисију кнеза Долгорукога у Србији, ја вам препоручујем да му саопштите ово писмо као искреном пријатељу ове земље и моме.“

Кнез Долгоруки отишао је из Крагујевца 1 новембра. Он је био врло дирнут знацима пријатељства и захвалности којима су га Кнез, чиновници и народ предусретали као представника Цара, заштитника Србије.

V.

По закључењу Долгорукове мисије, Хоџес се дао енергично на посао како би могао с успехом дочекати нова руска предузећа у Србији, за која је био сигуран да ће убрзо настати. И доиста, тек што је Долгоруки отишао, а већ се стало говорити да ће Вашченко, руски вице-консул у Оршави, бити постављен за рускога консула у Београду. Његово присуство у Србији, природно, убрзало би кризу. По Хоџесовом мишљењу, прво што је ваљало урадити, било је уверити Милоша о потреби једне пра-

вичне и уређене управе и једне стрпљиве и помирљиве владе; иначе, његова ће влада изазвати једну буну која ће га оборити с власти. Милош се показивао у толико доступнији Хоџесовим саветима, што му је и Долгоруки препоручивао да опрости незадовољним и отпорним старешинама. Сам Хоџес посредовао је између Кнеза и четворице његових главних противника (Јеврема Обренсвића, Вучића, Ђорђа Протића и Стојана Симића), и успео је да их, иако само привремено, измири. Он је помагао Милошу да како тако изравна своје несугласице са својом женом, кнегињом Љубицом. У исто време, Милош, да би доказао своју готовост послушати савете које му је Долгоруки донео из Русије, поставио је нарочиту комисију која ће израдити нацрт једног устава и једнога грађанског и кривичног законика. Хоџес је налазио да баш ако до буне противу Милоша и не дође, треба узети у рачун могућност његове смрти. 17 октобра, он је писао лорду Палмерстону: „потреба да се заведе правична и уређена управа постаје још јаснија, ако се узме размишљати о средствима предохране у случају кнежеве насилне или природне смрти (насилна смрт његова није у овој земљи ниуколико невероватна). Сви признају да би, у случају његове смрти, настала у садашњим приликама страховита пометња и безвлашће.“ Хоџес је био уверен да би, у случају Милошеве смрти или оставке, наследно право његовога најстаријега сина Милана, који „због духовне неразвијености“ није никако за владоца, било оспорено. Постојало је уверење, да би руски кандидат за српски престо био Карађорђевић син. Тврдило се као сигурна ствар да се он, уочи Долгорукове мисије, врзао око границе Србије. Много важнија била је та околност, да је овај претендент носио једно име које је имало велики значај међу Србима. 17 октобра, Хоџес је писао лорду Палмерстону: „Политичка историја и сјајна кариера Црнога Ђорђа, без сумње, добро је позната вашем лордству, — и многи људи овде верују да би, у случају једне ре-

волуције, његов син, према коме постоји у народу латентна симпатија, био изабран за владоца, или бар да би његова појава изазвала грађански раздор." У осталом, ма на какав начин да буде окончана Милошева влада, Русија се, по мишљењу Хоџесовом, могла надати да доведе Србију под свој утицај. Када би се једном њен утицај ту утврдио, Босна, Бугарска и друге турске покрајине зависиле би од ње; она би имала само да нареди општи хришћански устанак, па да једном за свагда буде свршено с Отоманском Царевином. Милош се такмичио са Русијом око утицаја над хришћанима у Турској, и његов углед био је код њих тако велики, да је, у интересу свих сила које су насупрот Русији браниле целокупност Отоманске Царевине, лежало да подупиру Милоша и да не даду да се руски утицај утврди у Београду било непосредно било посредно путем установе Савета. Порта је требала да га веже за себе на све могуће начине. За Порту је Милошева верност била драгоценост, јер јој је давала у великој мери ону сигурност коју Порта не би више уживала, ако би Милошеви непријатељи дошли на владу. Милош би такође могао помоћи Порти у сузбијању рускога утицаја у Бугарској и Румелији. Али, остављен сам себи, Милош није могао ништа учинити. „У његовом народу била је дубоко усађена предрасуда о свемоћи Русије." Он није имао „са другим страним државама један чврст савез који би му допуштао да буде равнодушан према руским понудама, или да не води о њима рачуна." Такав његов поступак могао би, под постојећим околностима, бити по њега фаталан.¹⁾

7 децембра, Хоџес је писао лорду Палмерстону: „Никога нема у овој земљи који би, на Милошевом месту, био у истој мери вољан да тражи савез с Великом Британијом противу Русије, и уопште био тако расположен да ради сагласно са жељама Владе Њенога Величанства." 14 децембра он је

¹⁾ Хоџес Лему 2 новембра 1837.

писао Палмерстону да је најзад дошао тренутак када Милошу треба дати доказа о моралној снази Велике Британије. Најбољи доказ састојао би се у томе што би се Порта принудила да испуни одредбе хатишерифа од 1830 о вароши Београду, — одредбе по којима су Турци требали да се одатле иселе. Да би дао више снаге својим разлозима, Хоџес је затражио од д-ра Куниберта да му напише један мемоар о политици Кнеза Милоша, о његовим односима са Русијом и Портом, и о разлозима због којих Турска и туркофилске силе треба да подржавају Милоша противу Русије. 15 јануара 1838, Куниберт је предао Хоџесу свој мемоар, који је био написан у облику једнога писма. Не сме се губити времена, писао је он, него треба одмах обавестити Порту о њеним правим интересима; она мора држати Милоша баш зато што га Русија не мари и хоће да збаци. „Не може се спорити да Милош има својих погрешака; он је учинио доста погрешака; ипак зато, ја не знам ниједнога међу познатијим Србима који би био од њега бољи или способнији да управља овом земљом. Без икаква образовања, он није знао ниједне друге земље осим своје власите и ниједне друге владе осим дахиског пустахи-лука, свирепе војне диктатуре Црнога Ђорђа и тираније турских паша, — и зато се не треба чудити, што још није створио онакву јаку и уређену владу каква постоји у Европи. Ко год зна каква је била Србија пре доласка кнеза Милоша на владу, мора признати да је он много учинио. Пре двадесет година, ова је земља била готово без икакве цивилизације и пуна хајдука; Срби су били дивљи и брутални, свештенство неотесано и огрезло у незнању; трговина, тако рећи, није ни постојала; путови су били непроходни. Сада пак земљорадња напредује, трговина цвета; сељаци су имућни, и у њих се друштвеност развила; свештенство је школовано; у свакоме правцу просечени су велики и подесни путови на којима влада таква безбедност као у највећма цивилизованим земљама; свако село има своју ос-

новну школу и свога кмета са неколико чланова примирнога суда које, као и кмета, бира народ; постоје гимназије, једна богословија и једна војна школа; сваки округ има свој првостепени суд; у Крагујевцу постоји како једна Апелација тако и једна Касација; земља није никоме ни паре дужна, и државна благајница има неколико милиона готовине. Сав тај напредак дело је Милошево. Њега оптужују, донекле са разлогом, да је деспот и да је тврдоглав, али ко уме с њиме да поступа може с њиме много постићи".

Пошто је изложио користи које је Србија имала од Милоша, Куниберт прелази на добит коју би Порти донело потпомагање Милоша. „Милош је тврдо убеђен, да су будућност његове земље, његов лични интерес, као и интерес његове породице везани за судбину Отоманског Царства. Он јасно увиђа да у садашњем европском систему Србија је тако малена, да не може опстати као сасвим самостална држава. Ако би турско царство пропало, Србија би била додељена којој другој сили. Кнез би подржавао Порту са свом својом снагом, када би она само била искрена према њему. По несрећи, она то није, и ја се јако бојим, да Милош не буде принуђен да се баци у наручје Русије или да отступи с престола. И у једном и у другом случају, последице би биле непрорачунљиве. Милош има огроман утицај на хришћанско становништво европске Турске, и тај утицај, ако се вешто употреби, може ојачати или упропастити Турску. Било да се Милош пода Русима, било да га они оборе, тај утицај који сада он има, прећиће на Русе, и без сумње они ће умети да га употребе. Треба радити брзо. Милош се не може још дуго одупирати."

Да би доказао да Србија и њен Кнез имају озбиљнога разлога да се жале на Русију, Куниберт је дао један не сасвим непристрастан преглед српско-руских односа од 1812 до 1833. Приликом закључивања Букурешког Уговора 1812, каже он, Ру-

сија је више мислила на то како ће задобити нешто земље у Бесарабији, него како ће помоћи једноме савезнику који је ње ради жртвовао све. Ако се Русија сетила Србије неколико година касније, то је било само с тога што јој је требао нов повод за кавгу са Портом. И поред Уговора Букурешког, Акерманског и Једренског, заштита коју је Русија указивала Србији, била је само привидна. Србима нису никада дошли до оних повластица које су им обећане тим уговорима и хатишерифом од 1830. Својим обећањима, вештином, а пре свега својим парама, Милош је успркос Русији успео да се у хатишерифу призна његовој породици наследно право кнежевскога достојанства, и да се Србији поврате оне нахије које су раније биле од ње отцепљене. Поред свега тога, Русија је мислила да има права да господари над Србијом, и тражила је од Милоша слепу послушност.

Портино противљење да изврши ону тачку хатишерифа која се тиче исељења Турака из вароши Београда, онезадовољило је многе Србе. Кнез Милош, коме је било јако стало да добије Београд, обратио се на Русију, 1833, с молбом, да она издејствује извршење хатишерифа. Али Русија, која је у то време била заузета око Унђарскелеског Уговора, и која је осим тога желела да остане за будућност семена раздора између Турака и Срба, дала је за право Порти. Куниберт закључује тиме да варош Београд треба дати Србима, и да би Енглеска, ако би учинила да се ово питање реши у корист Срба, задала тиме последњи ударац рускоме утицају у Србији.

17 јануара, Хоџес је послао Кунибертов мемоар лорду Палмерстону, с тим да он у свему дели назоре Кунибертове и с тогага препоручује пажњи његова лордства. „Кнез и народ желе из свега срца да узму варош Београд у своју искључиву власт. Ако би, благодарећи утицају владе Њенога Величанства, та њихова жеља била испуњена, тиме би велика услуга била учињена Кнезу, и руски утицај и у овој и у суседним

покрајинама био би толико умањен, да би постао сасвим безопасан. У исто време, ја имам утисак да само на такав начин једна друга сила може имати изгледа да учврсти свој утицај насупрот руском утицају." Предлажући ову последњу меру, Хоџес је на неки начин погађао унапред жеље лорда Палмерстона, јер доиста, 6 јануара, Палмерстон је тражио од Хоџеса да објасни оне нарочите мере које би, по његовом мишљењу, Енглеска могла предузети ради задобијања поверења кнеза Милоша. Овај захтев јасно показује да је политика коју је Хоџес препоручивао била коначно усвојена од енглескога министарства спољашњих послова. Три недеље раније министарство је дало Хоџесу један други знак свога задовољства: наиме, 15 децембра, он је био постављен за генералног консула, да би тиме његов углед код српскога Кнеза био повећан. Шиљући му службено писмо за Кнеза о томе постављењу, Палмерстон је писао Хоџесу: „Ја желим да приликом предаје овога писма изјавите Његовом Височанству, да се Влада Њенога Величанства нада да ће унапређење које Вам је дано, још више учврстити оне пријатељске везе које постоје између ове земље и оних крајева којима влада Његово Височанство“.

VI.

Сарадња Аустрије у антируској политици у Србији изгледала је Хоџесу од највеће важности. Како њен отпор таквој политици, тако и њена неутралност могла је онемогућити радњу Велике Британије, или бар учинити њен успех мало вероватним. Због своје близине, она је могла дати Милошу материјалне помоћи у случају опасности, и ако би био сигуран са том помоћи, он би се лако одважио да кида са Русијом. Односи између Србије и Аустрије били су, међутим, увек нешто

затегнути. Срби су имали једно урођено неповерење према Бечу, и то њихово осећање Милош је потпуно делио. С друге стране, Аустрија је гледала са подозрењем како се на њеној јужној страни ствара та словенска кнежевина, која, иако малена, привлачи симпатије Срба и других словенских народа у Аустрији. Аустриски консул гледан је у Београду са неповерењем, и Милош је имао нарочитог разлога да се на њега тужи, јер је он био у свакодневном додиру са Јевремом Обреновићем, кнежевим братом и једним од његових главних политичких противника. С друге стране, аустриски консул избегавао је Хоџеса, и у разговору с њиме показивао се веома уздржљив. Ипак зато, Хоџесије губио наду и доказивао је Милошу потребу да се приближи Аустрији и њеноме заступнику. Милош, од своје стране, показивао се вољан, али, истичући неискреност Аустрије, налазио је да би било добро да Француска пошље свога заступника у Србију. По једном чудноватом извртању улога, Милош је за своју деспотску политику тражио потпоре код либералних сила Велике Британије и Француске, противу апсолутних монархија Русије и Аустрије, за које је држао да су везане спојним споразумом о подели Отоманске Царевине. Како је за овај мах Аустрија била важнија од Француске, и како је њена сарадња са Француском била немогућна због неповерења које је према тој земљи гајио Метерних, Хоџес је одвратио Милоша од намере да се обраћа на Француску, и употребио је свој утицај код британскога амбасадора у Бечу на задобијање Аустрије за једну активну и пријатељску политику према Милошу. У септембру, амбасадор Велике Британије у Бечу, сер Фредерик Лем имао је важан разговор са кнезом Метернихом о догађајима у Србији. Полазна тачка било је писмо Хоџесово, у коме је овај тврдио да није искључена могућност да Милош буде нагнан Русијом на оставку. Амбасадор је наговестио потребу активне аустриске политике у Србији, тврдећи да би Велика Бри-

танија волећа да аустриски утицај свугде потисне руски. Он је завршио изјавом да би било желети да аустриски заступник у Београду буде у бољим односима са својим британским другом. Метерних је скептички саслушао наводе амбасадора о премоћи Русије у Србији, чак је изјавио, да је кнез Милош потпуно предан Аустрији, од које у главном зависи благостање његове земље, — уопште, целу ствар Метерних је узимао олако. У ствари, Метерних је морао да има обзира према Русији, јер му је њено пријатељство и потпора била врло потребна противу револуционарних струја које су Европи уопште, а Аустрији понаособ, грозиле са свих страна. Осим тога, долазак британског консула у Београд није се свидео Метерниху од самога почетка, а ни личност Хоџесова није му била пријатна. Овај последњи није се дао убедити изјавама Метерниховим; он је био на лицу места, и видео је сасвим јасно, колико је утицај Аустрије био незначајан. Нешто се друго крило на дну ствари. Не узимајући у обзир корист коју је Аустрија, због својих српских поданика, могла имати од нереда у Србији, Хоџес је држао, а тако исто и Милош, да је између Русије и Аустрије постојао један споразум (прећутан, или усмен, сасвим свеједно) о деоби турских земаља, у коме би случају Босна и Србија допале Аустрији. Следствено, кнез Метерних није био тако простодушан у српском питању као што се правио када је разговарао са сер Фредериком Лемом.¹⁾

У своме писму од 17 новембра Палмерстону, с погледом на разговор британског амбасадора и Метерниха, Хоџес је навео разговор који је он имао с аустриским консулом Михановићем крајем октобра. „Докле кнез Милош буде на влади“, рекао је Михановић, „нећемо имати мира у Србији.“ Хоџес је одговорио да би Милошев пад био несрећа за Аустрију, и изразио је наду, да ће она бранити Милоша. Михановић је нато рекао, да је Милош

¹⁾ Хоџес Лему, 2 новембра 1837.

увредио Аустрију, да се нема ничему надати од ње и да се он, Хоџес, „љуту вара“, ако мисли да ће они закони које је Кнез издао за време мисије кнеза Долгорукога, задовољити Србе, који добро знају да те законе Милош неће никада остварити. Он је додао да се дичи што и његова влада дели његово мишљење. Хоџес је отуда закључио да је Михановић симпатисао Милошевим противницима с тога што је имао таква упутства из Беча. Како било да билс, Хоџес је мислио да је аустриски консул тако пристрастан и непоправим у своме држању према Милошевој политици, да је неопходно променити га.¹⁾

Али, после онога разговора који је имао у септембру са Метернихом, сер Фредерик Лем дошао је до закључка, да се мора послужити другом методом, ако жели издејствовати промену аустрискога консула у Србији. Из тога разлога, када је добио извештаје пуковника Хоџеса о отвореном покушају Русије да утврди своју премоћ у Србији, он је те извештаје саопштио у поверењу аустриским властима, и питао их, да ли оне могу пристати да Београд постане руска тврђава, односно да ли могу допустити да се Русији одупру Енглека и Француска заједнички у Србији, јер таква њихова заједничка радња постала би могућна, ако Аустрија не би хтела сама да брани своје интересе у Србији. Амбасадор је добио врло повољан одговор. Речено му је, да се руско присуство у Београду не би дало трпети, и он је био замољен да говори о тој ствари са кнезом Метернихом, у коме случају била му је обећана потпора. После овога, амбасадор је доставио Хоџесове извештаје уз једно поверљиво писмо састављено у врло пријатељском тону. „Ваш консул“, писао је он Метерниху, „чини све што може да обори Милоша. Он то и не крије, и даје разумети да ради по упутствима своје владе.“ Када се састао са Метернихом, амбасадор му је свратио пажњу, да би пре-

¹⁾Хоџес Палмерстону, 7 децембра 1837.

моћ Русије у Србији одмах довела ту силу у Београд и извела на обале Јадранскога Мора. Метерних је признао да је то врло озбиљна ствар, и обећао је да ће проучити питање и доцније разговарати с њима. За први мах, обећао је амбасадору, да ће нарочита упутства бити дана аустриском консулу у Београду, и у исто време молио га је да умири Милоша у погледу аустриске политике. 2 јануара 1838, Лем је писао Хоџесу: „Мило ми је да вам могу јавити да ће се упутства издати аустриском консулу у томе циљу да односе своје земље и српскога Кнеза стави на бољу ногу, и у исто време овлашћен сам од кнеза Метерниха да вас замолим да уверите српскога кнеза, да аустриска влада не гаји према њему никаква непријатељска осећања. Сви спорови између њих тичу се само текућих послова, и ако је шта било учињено у Србији што га је навело на мишљење, да је аустриска влада из политичких разлога нерасположена према њему, онда је то могло доћи само услед погрешака њенога заступника, које ће се исправити.“¹⁾ Убрзо затим, Метерних је поставио новог консула у Београду, генерал-мајора Николу Филиповића. 28 јануара, Лем је јавио Палмерстону, да ће Филиповић убрзо поћи за Београд са упутствима која му препоручују споразумну радњу с енглеским консулом.²⁾

Иако је та промена била велики успех, Лем је налазио да она може имати само локалнога значаја, и да је потребно да Аустрија дејствује у Петрограду. Он је покушао убедити Метерниха о потреби да се енергично изјави петроградском двору, да његова предузећа имају престати код Дунава, и да се не смеју ширити јужно од ове реке. Метерних је пристајао, али је одгађао ствар, докле је боље не проучи. И он је тврдио, да се руски утицај мора зауставити код Дунава. После неколико

¹⁾ Лем Хоџесу 2 јан. 1838.

²⁾ Лем Палмерстону 28 јан. 1838.

дана, Лем се вратио на исту ствар, када Метерних, на његово велико изненађење, изјави да би било најбоље да се опозову сви консули, да је присуство енглескога консула пробудило активност Русије, и да једина политика коју треба водити, то је оставити Србију на миру, јер, ако се у Србији изазове какав било покрет, извесно је да ће он испасти у корист Русије. По томе предлогу видело се, шта се могло очекивати од Метерниха, и Лем, преварен у својој нади озбиљне сарадње између Велике Британије и Аустрије у Србији, пожurio се да извести Палмерстона за времена о Метерниховој равнодушности према српском питању: „Ствар је хитна, и наша част захтева да кнез Милош не буде обманут лажном надом потпоре.“¹⁾

У свима разговорима са британским амбасадором у Бечу, Метерних је без резерве одобравао једну мисао коју је био изнео британски амбасадор у Цариграду, и која је изгледала добар политички потез. Лорд Понсонби, како је чуо да је кнез Дол-Горуки тражио од Милоша, „да изда један устав саобразно намерама рускога цара,“ стао је мислити како би се најбоље могао покварити руски план. Он је дошао на мисао да би за Милоша најзгоднији излаз био, да пошље у Цариград једну депутацију која ће утврдити са Портом онакво ново стање какво је за Србе најподесније, уместо да о томе решавају Милош и народне старешине, уз сарадњу једнога руског или турског комисара. Понсонби саопштио је тај план своме другу у Бечу, са молбом да га достави кнезу Метерниху, јер је држао, да је и Аустрија противна руским плановима у Београду, и да ће с тога дати у тој ствари своју помоћ енглеској политици у Цариграду. Метерних је нашао да је та идеја добра, и да би се тим путем сузбили прохтеви Русије да се меша у српске ствари. Опет зато, он није учинио никакве кораке за остварење енглескога плана. 2 јануара 1838, Лем је из-

¹⁾Лем Палмерстону 10 марта и 1 априла 1838.

вестио Палмерстона, да се кнез Метерних слаже са Понсонбијевом идејом, да кнез Милош треба да пошље у Цариград изасланике који ће ту расправљати о српским установама. „У колико Кнез буде дао законитији карактер својој влади, у толико ће већма моћи рачунати на симпатије Аустрије“.

Чак и само у оваквој форми, аустриско одобрење енглескога плана било је добар резултат за Велику Британију, јер ју је обезбеђивало од аустриске суревњивости. Сигуран у аустриски пристап, Понсонби је без тешкоћа задобио Порту. На неки начин он је изишао на сусрет њеним жељама, јер је за њу било боље да о српском уставу расправљају у Цариграду а не у Србији. Он је такође без тешкоћа натурио Порти своје гледиште, да она треба да се користи Милошевим несугласицама са Русијом, па да га привуче на своју страну. 7 марта Понсонби је могао јавити Палмерстону, да је Porta одлучила „да изда позитивна упутства Милошу да пошље изасланике у Цариград“. У томе писму, Понсонби је изложио Палмерстону своје гледиште на српски устав: „Ја налазим да српске ствари заслужују вашу пажњу; та је земља врло важна, она може врло снажно потпомоћи руско ширење на Балкану, а може га исто тако снажно и спречити, — али ја се бојим да је ту земљу тешко водити. Милош има врло рђав карактер и омрзнут је од свога народа; странка која стоји у опозицији према њему састављена је од људи који се боре за такве установе, од којих би многе по свој прилици биле корисне за њихову земљу, али исто тако и за личне њихове интересе и амбицију, — али ја се бојим да би у овоме тренутку борба између Кнеза и народних старешина више користи Русији него Србији. Ја сам с тога покушао да објасним оним лицама преко којих ја општим са Србима, да је у њиховом интересу да се с трпе, јер, по природи ствари, Милошева тиранија не може дуго трајати, док се рускога ропства не би Срби никада ослободили. С тога би сви патриоти требали

да раде на томе, да Србија дође у такво стање које би била припрема за добро државно уређење. То би било много паметније него да, из нестрпљивог подношења данашњих, само привремених невоља, баце своју земљу у такво једно стање из кога се она више не би могла надати спасу. Ја се надам да ће ови разлози имати утицаја на народне старешине, па да ће и сам Милош, из страха и услед тешкоћа ситуације, сложити се са својим сународницима и издати, под окриљем Порте, један устав који би бар за неко време стишао унутрашњи раздор и тако спречио страно мешање.“

Око половине јануара 1838 Хоџес је дознао да Беч одобрава Понсонбијеву политику, али није о томе ништа говорио Кнезу, јер још није имао службене потврде из Цариграда. Он се ограничио да испита кнежева секретара Живановића, да ли би Кнез примио позив да пошље у Цариград једну депутацију која би ту решила горуће уставно питање. Њему је било врло мило када је чуо да би Кнез врло радо примио тај позив. Живановић је питао да ли ће позив доћи од Султана. Када је Хоџес одговорио потврдно, он је додао: „Ако је тако, ми морамо послушати нашега суверена, и Русија не може имати разлога да се на нас љути.“ Међутим, позив није дошао, и Милош је био у толико нервознији што је био објављен непремени долазак руског консула у Београд. Он је знао да ће овај пре свега тражити од њега да испуни обећања која је у октобру прошле године дао кнезу Долгорукуме. 24 јануара Милош је дошао изненада у Београд, и рекао Хоџесу да је дошао нарочито тога ради да му саопшти своју одлуку, да се „због претње Русије потпуно стави под заштиту Енглеске и Француске.“ Он је тражио од консула да достави ово лорду Палмерстону.²⁾ Неколико дана доцније, поводом новости из Букурешта да ће Русија послати идућег

¹⁾ Понсонби Палмерстону, 7 марта 1838.

²⁾ Хоџес Палмерстону, 28 јануара 1833.

лета једну комисију у Србију, Милош је рекао Хоџесу, да ће он пре дати оставку него што ће примити такво руско изасланство.¹⁾ Међутим, у ствари, он није предузео никакве мере које би значиле одбацивање руске и примање енглеске заштите.²⁾

22 фебруара, Вашченко, руски консул, приспео је у Београд, и 23 предао је Кнезу писмо вице-канцелара, графа Неселрода, у коме је доносилац писма био препоручен као привремени (*pro tempore*) агент код Кнеза. Вашченко је имао „да помаже и упућује“ Кнеза у мерама које он намерава предузети ради боље управе земље. Милош је саопштио Неселродово писмо Хоџесу, и, изјављујући да је решен да не прими рускога консула у таквој мисији, питао је за савет како да одговори петроградској влади. У исто време, питао је да ли је влада Његовог Британскога Величанства спремна да му помогне извући се из његове дилеме и из деликатнога положаја у који га је довела Вашченкова мисија. Хоџес је одговорио: „Без сумње, Кнез не може примити једнога политичкога саветника и доглавника ни од које стране силе док му најпре Султан не би нотификовао да је одобрио и потврдио да такав агент може бити примљен.“ Он је саветовао Кнезу да извести рускога агента да га не може примити у својству у коме је акредитован, и у исто време да о тој својој одлуци извести мирно и достојанствено графа Неселрода. Међутим, Хоџес је обећао Кнезу потпору британске владе. Ипак зато Милош није учинио ништа противу рускога консула, који је пак сам учинио све што је могао, с једне стране, да окуражи кнежеве противнике, а с друге, да увери Милоша да не треба да слуша савете Хоџесове. Он је нарочито употребио сав свој ауторитет, да докаже кнегињи и кнежеву секретару Живановићу, да ће се Кнез изложити великој опасности, ако буде тражио заштиту неке друге силе а не Русије, и да га то

¹⁾ Исти истоме, 14 фебруара 1838.

²⁾ Исти истоме, 13 фебруара 1838.

може упропастити. Каквој се помоћи може Милош надати од Француске и Енглеске? Зар му пример Пољске није довољан? Иако је и у Енглеској и у Француској велики део народа са жестином тражио рат ради спаса Пољске, те силе нису ниједан метак избациле тога ради. Исто тако ниједан метак не би био избачен ради спаса Милошева. Што се тиче Аустрије, Вашченко је додао, она је у српском питању на страни Русије¹⁾. Као царев представник, Вашченко је изгледао као да има свемоћан утицај, не само на све Србе, изузимајући Милоша, него и на београдскога пашу. Када је Вашченко дошао Јусуф паши, он га је дочекао стојећи и са свим могућим поштовањем, докле је са града испаљено у његову част једанаест топова. Разлика између тога дочека и дочека енглескога консула неколико месеца раније, падала је у очи. Ту разлику запазила је и претресала чак и широка публика, и Хоџес је први осетио удар који му је био задан.

Међутим, комисија која је спремала законе и устав, ревносно је радила у Београду од почетка фебруара; њен се посао приближавао крају, и са сигурношћу могло се предвидети, да ће резултат њенога рада довести Милоша у забуну. Изузимајући питања Савета, Хоџес се није иначе интересовао за израду ових закона, већ ни зато што је држао да ће закони које је Милош издао у октобру приликом Долгорукове посете задовољити велику већину народа, а, што се тиче Милошевих противника, њих не би могло задовољити ништа друго него његова оставка. Сви чланови комисије, изузимајући кнежева секретара Живановића, били су више или мање Милошеви противници, пошто међу својим присталицама Милош није имао тако способних људи да су могли бити чланови комисије. Главни правници били су Јован Хаџић и Василије Лазаревић, аустриски држављани, нарочито позвани у Србију ради израде закона. Хаџић, нарочито, био је добро познат са

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 19. марта 1838.

воје опозиције према неограниченој власти Милошевој. У колико је комисија, са којом је Вашченко стојао у непосредном додиру, већма одмицала у своме послу, Кнез је бивао све нервознији. Хоџес, који је то запазио, саветовао му је да буде миран и дао му је мисао да онда, када све буде готово, тражи један рок ради проучавања различних пројеката. На тај начин, британска влада имала је времена склонити Порту, да позове Кнеза да пошље своје делегате у Цариград. Према томе, Хоџес је обавестио Милоша о плану на коме је лорд Понсонби тако ревносно радио у Цариграду.

Најзад, 15 марта, Понсонби је писао Палмерстону да је Porta већ известила београдскога пашу, да Милош може послати депутирце у Цариград. И доиста, 30 марта, Милош је добио, преко београдскога паше, позив великога везира да пошље депутацију. Али прави циљ тога захтева није био објашњен. Милош је био ван себе од радости, и одмах је јавио ту новост Хоџесу, молећи га „да поднесе његову срдачну захвалност влади Њенога Величанства на овоме доказу њенога интересовања за Србију“. Он се пожурio да о свему извести и Вашченка. У својој раздраганости, рекао је Хоџесу, да ће рећи руском консулу да се врати у Оршаву, али то није учинио. Међутим, комисија која је спрема нацрт устава и закона, била је извештена да је њен задатак свршен, и да се њени чланови имају вратити на своје редовне дужности¹⁾.

Чланови депутације били су одмах одређени, и писма захвалности била су послана Султану и Решид паши. Доцније, били су послани и знатни новчани поклони. Чланови депутације били су Аврам Петронијевић, Јаков Живановић и Јован Спасић. Хоџес је више волео да је Милош поставио свога брата Јована Обреновића за првога делегата, али укупан састав депутације био му је по вољи. Аврам Петронијевић, главни делегат, стајао је у тесној

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 31 марта 1838.

вези са кнежевим противницима, али Милош није то знао. Ипак, пре његова поласка на пут, Милош га је заклео на верност према себи, и то је већ био рђав знак. Депутација је отпутовала у Цариград 23 априла. 27 јуна Милош му је препоручио да прочита са Живановићем главу VI стих 24 еванђеља по Матеју: „Нико не може два господара служити“. Петронијевић је био за доживотни Савет, и докле је службено радио по Милошевим улутствима, он је у потаји чинио све што је могао да код званичника Порте и у руској амбасади поквари планове свога властодавца.

Неколико дана раније — 18 априла — отпутовао је и Милош у Крагујевац. Пред полазак рекао је Хоџесу: „Ако ваша влада може склонити Порту да испуни хатишериф од 1830 и да укине хатишериф од 1833, који је опозвао најважније повластице дароване овој земљи хатишерифом од 1830, ви ћете видети, да ће руска странка изгубити сав свој утицај и да ће бити уништена.“ Он је молио Хоџеса, да каже Понсонбију да ће он, Милош, „радо жртвовати колику било суму новаца само да поврати Србији оне повластице по којима је варош Београд искључиво припадала Србима, а Турцима становање било допуштено само у београдском граду.“¹⁾

Саопштавајући Палмерстону ове Милошеве жеље које су се тичале Београда, Хоџес је још једном поновио разлоге са којих је Porta требала учинити овај уступак Србима. Он је тврдио да је потпуно сигуран у искреност кнежеву, који је говорио о својој потпуној преданости према влади Њенога Величанства. Русија је дубоко увредила и његов понос и његову амбицију, и он ће се зацело привезати уз Велику Британију, која би га узела у заштиту од руских интрига и поред тога прибавила му и друге користи. То су били разлози са којих није требало сумњати о Милошевој искренности.

Хоџес је писао: „С погледом на положај у коме

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 17 и 23 априла 1838.

се Србија налази према Порти, као и по свима изгледима на непроменљиву алијанцију Велике Британије с овом последњом, мора бити јасно сваком, а извесно јасно је и кнезу Милошу, да би свака његова злочеста издајничка политика бацила натраг и њега и Србију у њено доскорашње стање потчињености према Русији, што би неминуовно дошло чим би се изгубила заштита Портина. На тај начин, влада Њенога Величанства могла би увек вршити морални надзор над радњом кнеза Милоша." Дати Србима Београд у искључиву својину, није тако велик уступак када се имају у виду све користи које би отуда проистичале за Порту. Учвршћујући таквом мером трговинске изворе и независност Србије, и водећи према Милошу помирљиву политику, Порта би добила у кнежевини Србији снажнога пријатеља и знатнога помагача у поправљању свога властитога моралнога и материјалнога стања. „Из тих разлога," закључио је Хоџес, „ја сам слободан изразити Вашем Лордству наду, да ће влада Њенога Величанства навалити и утицати на владу Високе Порте да испуни овај као и сваки други разуман и оправдан захтев кнеза Милоша."¹⁾

Узимајући све у рачун, Милошева ствар била је узела добар правац, или је бар тако изгледало. Британска влада дала је упутства својим агентима у Београду, Бечу и Цариграду да раде у Милошевом интересу. 16 марта, Палмерстон је писао Понсонбију да он одобрава држање Хоџесово у Београду, и наложио је амбасадору да „одломке из Хоџесових извештаја саопшти Султану и његовим министрима" и „да представи Султану потребу да се без оклевања учини какво помирљиво и поверљиво саопштење кнезу Милошу да би га ојачало и утврдило у његовој верности према Порти."

21 марта Палмерстон је накнадно јавио Понсонбију да је у толико потребније да Порта дође до споразума са Милошем, што Аустрија избегава да

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 23 априла 1838.

претреса српске ствари са Великом Британијом. 16 марта он је упутио Понсонбија да препоручи Порти да Турци који станују у вароши Београду, оставе своја имања, „уз правичну новчану накнаду коју би им платио Кнез“. Британска влада није одобравала чисту и просту евакуацију, него је гледала да реши питање посредством откупа, што се Милошу потпуно свидело, јер то је и он сам предлагао 1830, али је тада Порта забранила муслиманима продају имања која је већ била почела. У исто време, Палмерстон је издао упутства амбасадору у Цариграду да учини кораке на Порти „да се одмах поправи оно нашта се становници Босне жале“. Одиста, око половине фебруара, Милош је показао Хоџесу једно писмо од православнога архиепископа босанскога, у коме је овај говорио о могућности буне због притиска муслимана над православним становништвом. Милош је тражио енглеско посредовање у њихову корист, и Хоџес је о томе писао и министарству спољашњих послова и амбасадору у Цариграду. И не чекајући наредбе из Лондона, Понсонби је предузео енергичне кораке у корист угњетенога становништва и покренуо Решид пашу да тражи поводом тих жалби, али не казујући откуда за њих зна, објашњења од босанскога везира.¹⁾

Понсонби није журио са покретањем београдскога питања, чак ни онда када је био добио упутства од министарства спољашњих послова. Он је опоменуо Хоџеса 27 априла, да човек не сме тражити сувише много у један пут, — и овде је он без сумње мислио на евакуацију Београда, — и да треба ићи полако, и решавати једно питање по једно, да се Порта не би уплашила. Једна обазрива политика, потпомогнута новцем који је Милош мислио да проспе међу чланове Дивана, обећавала је, по мишљењу лорда Понсонбија, врло добре резултате. Понсонбијев план био је добро смишљен. Имале су

¹⁾ Понсонби Палмерстону, 13 марта 1838.

да се учине две ствари. Прво, да се убеди Порта да позове Милоша да пошље депутацију, што је већ било учињено, и друго, да се води надзор над разговорима између делегата и Порте, тако да све последице тих преговора буду резултат пријатељскога споразума и буду извржене по узајамном пристанку 18. априла он је писао лорду Палмерстону да по његовом мишљењу није било подесно време да се наваљује на Порту да начини са кнезом Милошем ону погодбу коју је Енглеска желела. „Ја сам сигуран да ће Кнез без тешкоћа успети с оним што тражи, чим буде утврђен његов положај према Порти, на чему се сада ради“. У другом једноме писму од 21 априла, он је рекао: „Ја сам удесио да српски депутирци буду примљени с оном пажњом која им припада“. Он је известио Порту да ће она имати да расправи сва спорна питања сама са Милошем, без страног мешања, и да ће Милошеви депутирци моћи да раде „са знањем аустриске, британске, француске и руске амбасаде или постанства“¹⁾. Он је очекивао најповољније резултате, нарочито у питању Савета.

Крајем априла, Решид паша одговорио је Милошу на његово писмо. Садржина је била доста неодређена: Порта је уверавала Кнеза, да неће пропустити да „са највећом бригом и старањем учини све што је могуће за одржање доброга реда, благостања и мира у Србији“. 28 априла, Решид паша, показујући ово писмо Пизанију, драгоману британске амбасаде, извињавао се што ту није ништа говорио о Русији, и молио је Понсонбија да извести Милоша, „да Порта одобрава држање Његовога Височанства и да га позива да увек с неповерењем прима инсинуације и сплетке петроградскога кабинета, и да у свакој прилици ради онако како то захтевају достојанство и интереси Високе Порте, која од своје стране неће пропустити да му даде доказа свога високог задо-

¹⁾ Понсонби Пизанију, 15. априла 1838.

вољства."¹⁾ Писмо које је Милош упутио Султану, остало је без одговора. Решид паша казао је Пизанију да Султан дубоко цени осећања лојалности која је Милош изразио, али да му он засада не може одговорити. Могло би се десити да се за писмо султаново дозна у Београду, и то би за Султана било незгодно. Због тога је Порта захтевала од амбасадора да он извести Милоша, да је Султан врло задовољан њиме.²⁾

Али Милош није био ниуколико задовољан Портиним одговором ни оним окуражењем које није смела изразити у писму, него му је послала преко британскога амбасадора. Он је и сувише добро познавао Порту и знао колико је слаба према Русији, и он је често изражавао Хоџесу своју бојазан да је она у свако доба у стању оставити га на цедилу само да се не би замерила Русији. Милош је питао Хоџеса, зашто Порта не протестује противу консула кога је Русија послала у Београд, и зашто не ради отворено противу Русије, уместо што тај тежак и опасан посао оставља њему, — Милошу.

Друга једна новост, међутим, учинила је да он заборави Портину малодушност, јер у исто време Хоџес га је известио да га је Понсонби позвао у Цариград ради разговора о српским стварима. Према Хоџесовим извештајима, Понсонби је знао да је Милош окружен људима који му нису верни, и Хоџес је био позван у Цариград у првome реду тога ради, да „мотри“ на оне којима је Милош поверио своје главне интересе. Осим тога Хоџес је имао да служи Понсонбију као стручни саветник за српске ствари. Ова новост била је особито пријатна Кнезу. „Кнез је био врло раздраган и без најмањег уздржавања изразио ми је своју неизмерну радост што се то тако десило“³⁾. Он је молио Хоџеса да иде у Цариград, додавши да је то још једини изглед

¹⁾ 30 априла 1838.

²⁾ Понсонби Палмерстону, 21 априла 1838.

³⁾ Хоџес Палмерстону, 18 маја 1838.

успеха, и дајући му своје пуно овлашћење да предузме и предложи све оне мере које буде сматрао за умесне. „Поставите само владу ове земље“, рекао је Кнез, „на јасну и одређену основу, тако да ме Русија не може ограничавати и мешати се у моје ствари. Ја нећу никада бити неверан Порти, и као залог мојих осећања према њој, шиљем сада један леп дар султану“. Хоџес је дао Милошу најбоља уверавања, и одмах је саопштио лорду Палмерстону какве је обвезе узео према Кнезу у погледу Русије, чију је наклоност он потпуно изгубио. „Кнез полаже све своје уздање у народну част и добре намере владе Њенога Величанства, чија су му обећања једина дала куражи да се одупре руским наредбама“. ¹⁾ 20 маја Хоџес је кренуо за Цариград. Када се опраштао са Милошем, овај му је рекао, да, ако се преговори сврше неповољно по Србију, он ће отићи из земље за увек, и пустити Русију да ради с њоме шта хоће ²⁾).

Следствено, питање Савета било је главни предмет о коме се имало расправљати са Портом. О томе питању Палмерстон је сасвим одређено писао Понсонбију 18 маја, да се британска влада потпуно слаже са пуковником Хоџесом, да би један Савет са доживотним члановима које Кнез не бимогао мењати, могао бити опасан“. За време преговора у Цариграду, Србија је требала да буде што мирнија. Палмерстон је дао упутства Хоџесу да препоручи Милошу, да се клони свега што би Русију могло с разлогом увредити, и да избегава с њоме отворен прекид, који би јој могао дати згоднога повода за непријатељске кораке противу Србије.“ Наравно, с друге стране, Милош је морао „чврсто и постојано одбијати да ради по њеним миговима, кад год би ти мигови, као што ће вероватно понајчешће бити случај, ишли на кнежеву штету, и служили само остварењу заинтересованих назора Русије.“

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 18 маја 1838.

²⁾ Хоџес Палмерстону, 19 маја 1838.

Неколико дана доцније, по Хоџесовом предлогу, он је упутио Понсонбија да гледа да се у будућим законима за Србију унесе таква једна одредба која би одузела свештенству право цензуре над штампом. „Српско свештенство, реците Порти, мора се сматрати као оруђе рускога утицаја, — и свака политичка власт која буде дана свештенству, биће у ствари дана Русији.“

Британско министарство спољашњих послова није се устезало да и непосредним начином покаже Русији своје интересовање за Србију. 20 априла 1838, Палмерстон, — на основу Хоџесова извештаја о једној руској комисији за коју му је Милош рекао да ће доћи у Србију, — дао је упутства британском отправнику послова у Петрограду, да извести графа Неселрода да британска влада сматра те гласове као чисту измишљотину, „јер је Србија турска провинција, а између Русије и Порте нема уговора који би давали Русији права на шиљање такве комисије.“ Када је отправник послова Милбанк упитао графа Неселрода о тој комисији, овај је одговорио без оклевања да његова Влада никада није на тако шта помишљала, и дао му је нека обавештења о мисији кнеза Долгорукога, која је била у октобру прошле године.

Он је додао да све што је Русија радила, то је било са Портиним одобрењем и сагласношћу, и да „ако је целокупна руска радња у Србији последњих година била тачно описана влади Њенога Величанства, он је сигуран да ју је и ова морала одобрити као сасвим умесну“. Британски отправник послова на то је приметис, да ако је граф Неселроде тако сигуран у тој ствари, он чини и себи и руској влади неправду, што не даје својој политици више јавности, чиме би разбио погрешне идеје које, како изгледа, о њој преовлађују. Граф Неселроде даље је приметио да он не може да разуме побуде из којих британска влада, како изгледа, подржава кнеза Милоша у његовој деспотској влади, докле Русија ради на томе да олакша терете и поправи стање народа. Чисто би

човек рекао да су у овоме даном случају њихове две владе промениле улоге. Затим је граф Неселроде упитао: „Зашто је Енглеска сматрала за потребно да постави свога консула у Србији, када са том земљом нема никаквих трговачких односа које би требало да штити“. Отправник послова одговорио је да он не зна зашто је то учињено, али да може са сигурношћу тврдити да таква једна новина није могла бити учињена без добрих и довољних разлога. Граф Неселроде је одвратио: „Ја ћу вам рећи зашто је то учињено. Ваша влада се боји да Русија не тежи за претежним утицајем у Србији. Ја бих међутим највише волео да се моја влада није никада заузимала за ту земљу, јер је због свога интересовања како за њу тако и за суседне покрајине имала само неприлика и непријатности.“

Достављајући овај разговор Палмерстону, отправник послова додао је, да је он разбيراо на све могуће начине да би дознао, да ли постоји између Русије и Аустрије погодба о подели неких турских покрајина, — али да није могао дознати ништа.¹⁾

Аустрија, доиста, била је крајње пасивна у српском питању. Њен нови консул, Филиповић, приспео је у Београд 30 марта, али у политичке ствари није се мешао. Британски амбасадор у Бечу, међутим, доказивао је и даље Аустрији потребу активне политике. Метерних је био непомичан, или је предлагао чисто негативне мере, као на пр. повлачење из Србије свих страних консула. Палмерстон је писао Хоџесу: „Влада Њенога Величанства стараће се и даље да склони Аустрију да и она с њоме потпомогне и подупре кнеза Милоша, али позната обазривост, неодважност и спорост Аустрије у свима стварима у којима је никаква непосредна и неодољива нужда не принуђава на одлуку, — не допуштају влади Њенога Величанства много поуздања и наде да ће са те стране имати брзе потпоре!“

¹⁾ Милбанк Палмерстону, 16 маја 1838.

Хоцеса ово саопштење није изненадило. „Ја молим Ваше Лордство,“ писао је он Палмерстону 18 маја, „да буде уверен, да ја не осећам ни мало разочарења, јер никада нисам очекивао много помоћи од Аустрије“. Он је додао да су сва уверавања која је Метерних давао Лему била лажна: аустриски агенти радили су противу њега заједно са руским агентима, и Аустрија је била суревњива на енглески утицај.

Почетком маја Метерних је питао британскога амбасадора да ли је поднео Палмерстону предлог о повлачењу свих консула. Он је додао да, ако Енглеска пристане на ту идеју, он ће је саопштити петроградском кабинету, и то као своју идеју, не помињући Енглеску. Али овај предлог није се свиђао Палмерстону. 15 маја 1838, он је одговорио Лему: „Изгледа ми да не би било ни најмање саветно прихватити предлог кнеза Метерниха, који би у пракси изишао на потпуно и неограничено предавање Србије рускоме господарству. Јер, очевидно је да би Русија, и после опозивања свога консула, имала небројене начине да утиче на Србију, докле британска влада нема другогa подеснога канала, осим свога консула, за општење са српским кнезом и српским првацима. Кнез Метерних, и да је хтео послужити Русији као оруђе, није могао предложити једну меру која би тој сили била повољнија.“

До краја, Велика Британија избегавала је позвати Француску да се умеша у српску политику. Било је очигледно да би се противу Француске Аустрија отворено удружила са Русијом.¹⁾

У главном, дипломатски сукоб између Русије и Велике Британије није био компликован мешањем других сила. То је био један двобој који је имао да се бије у Цариграду.

VIII

Ниједан од оних корака које је Понсонби учинио на Порти у погледу Србије, није наишао на отворени

¹⁾ Лем Палмерстону, 1 априла 1838.

отпор Русије. Бутењев, руски амбасадор у Цариграду, налазио се од јануара у Петрограду, на дужем отсуству. Када је Порта, најзад, на наваљивање Понсонбија, позвала Милоша да пошље депутацију у Цариград, она је известила о томе барона Рикмана, рускога отправника послова, да би остала коректна према петроградском кабинету, који је могао с разлогом протестовати противу сваке њене једностране радње у српским стварима. Порта је изјављивала да ће циљ те депутације бити да јој помогне „у испитивању садашњег стања земље.“ Ипак зато, Русија је знала да је ову иницијативу Порта узела услед енглеске интервенције, и пожурила је да сузбије сваку радњу која би ишла на уништење њенога „законитог утицаја“ у Србији. У томе циљу, 29 марта, вице-канцелар, граф Неселроде послао је хитна упутства барону Рикману. Кнез Србије, рекао је он, коме је веома непријатно што петроградски кабинет чини несавладљив отпор његовој самовољној и неподносној влади, хтео би да се ослободи рускога надзора и да за тај циљ нађе код страних сила новог наслона. Енглески консул разумео је да се овом Милошевом жељом може згодно користити да паралише руски утицај у Србији и да место њега заведе енглески, — једна политика коју енглески агенти воде на целом Истоку. У томе стању ствари, Русија не може остати прост посматрач „вероломног држања српскога шефа и енглеских интрига“, — и да би на време спречила непријатне последице које би могле произаћи из такве политике барон Рикман добио је наредбу, да у име рускога цара каже отоманским министрима, „на најјаснији и најпозитивнији начин“, да иако Русија одобрава што је једна српска депутација позвана у Цариград, ипак у преговорима с њоме уговори и хатишерифи о Србији морају се тачно поштовати, — и то на такав начин, како би се спречило да „власт кнежева не постане тиранска и да се слободе становника не претворе у злоупотребе.“ Србији није требало дати ни више ни мање него што је било предвиђено у уговорима.

Све што би било учињено у томе правцу и у духу уговора, Русија би примила. Барон Рикман имао је такође да извести Порту да Русија зна за све Хоцесове интриге, и да овај последњи навраћа Милоша да тражи енглеску заштиту „да би се спасао од одговорности за своју рђаву управу;“ да та потајна радња рускога консула зацело не заслужује ништа друго него „презирање“ руске владе, „докле буде ограничена само на Србију и буде имала вид само неодређених наговештаја“, али да ће руска влада узети сасвим друго држање, ако ти Хоцесови наговештаји буду службено прихваћени у Цариграду од британскога амбасадора, и ако за њима дође каква „формалнија радња.“ То мешање Енглеске могло би имати врло незгодне последице, пошто је цар решен, „да не допусти никакво мешање Велике Британије у српске ствари,“ — исто тако као што није допустио њено мешање ни у влашке ствари, о чему је недавно било објашњавања између те две силе. Због тога, да би избегао један сукоб који би за Порту био врло мучан, Русија је сматрала за своју дужност, да од ње захтева „на најпријатељскији, али и на најозбиљнији начин, да одбије од самога почетка све покушаје лорда Понсонбија, који би имали за циљ отворити дискусију о администрацији Србије.“ Као што је био обичај у руским односима са Портом, барон Рикман имао је дошапнути Порти одговор који ће она имати да да Енглеској. Она је имала само да каже, да су српске ствари уређене нарочитим уговорима, и да је стoga за Порту било немогуће водити о њима политичке разговоре са једном трећом силом.¹⁾ Барон Рикман упознао је Порту без оклевања „са гледиштем своје Владе, и то саопштење било је од пресудне важности за Портино држање према српској депутацији.“

Када је Хоцес стигао у Цариград, ни Порти ни лорд Понсонби нису могли да се одмах баве српским питањем, јер су били, преко очекивања,

¹⁾ Неселроде Рикману, 29 марта 1838.

веома заузети неколиким важним и хитним стварима. То су били поглавито послови Мисира и Персије, а да се и не помиње трговински уговор између Турске и Велике Британије. Амбасадор је наложио Хоџесу да, докле буде морао чекати, спреми за њега један мемоар у коме ће изложити све користи које би Порти имала, ако би помогла Милошу у његовој борби противу Русије.

Хоџес се дао одмах на посао, и изложио је са гледишта турских интереса сва она питања која смо већ поменули. Питање Савета било је, разуме се, најважније, заједно са предлогом да би ваљало склонити Аустрију да помогне Милоша противу Русије. Он је препоручио Порти, да саветује Милошу, да не узима у своју службу аустриске Србе, који су сви били присталице Русије, и који су подстакли Милоша на оне акте који су увредили Аустрију. Они су такође посејали бунтовно расположење у Босни и околним областима, и нису били омиљени у Србији. Посредним начином, Хоџес је бацао на њих одговорност за тај факт што Срби и остали Словени у Турској сматрају Милоша за свога ослободиоца.

18 јула Хоџес је показао мемоар амбасадору, који га је одобрио и наредио да се у турском преводу преда Решид паши. 23 јула, Хоџес је предао превод Решиду, који је обећао да ће га поднети Султану, и да ће употребити сав свој утицај да се српско питање брзо и новољно реши. Пошто је питање Савета било најважније, то га је Хоџес расправљао са највећом опширношћу. Паша је изгледао убеђен о томе да би Савет, онакав какав је тражила Русија, могао постати опасан. Према амбасадоровим упутствима, Хоџес дотакао се и питања евакуације вароши Београда саобразно хатишерифу од 1830, додајући да би Кнез пристао да плати Порти за то уступање 30 до 40.000 фуната стерлинга, „па баш да би требало дати и 10.000 фуната поврх те суме, и то би било плаћено.“ Решид паша обећао је проучити питање, али он се бојао да ће

Султан бити јако противан уступању Београда¹⁾. У главноме, Хоџес је био врло задовољан овим састанком и гледао је оптимистички на крајње решење српскога питања. У извештају који је поднео лорду Палмерстону о мемоару и о своме разговору са Решид пашом, он је писао: „Ревносни и неуморни напори Његовога Превасходства овдашњег амбасадора Њенога Величанства допуштају ми наду да ћемо успети, бар у неколико, у извршењу упутстава Вашег Лордства која се тичу Србије; и ако би се ова надања испунила, Отоманска Царевина имала би отуда велике користи: руској амбицији био би задан тежак удар, а утицај Велике Британије како морални тако и политички знатно би порастао не само у Србији него и у свима суседним хришћанским областима.“²⁾

Али, убрзо затим, Хоџес је пао у једно песимистичко расположење за које би се тешко могло рећи да је било претерано. У својим даљим разговорима са Решид пашом, у кога се амбасадор највећма уздао, Хоџес је опазио, да је он био „тако плашљив и неодлучан политичар да га је скоро било немогућно употребити за рад на ономе великом циљу који је Влада Њенога Величанства имала у виду“. Он је видео да уопште у Цариграду не схватају важност српскога питања, и да су они турски службеници у чији је делокруг оно спадало, били „стално расположени да попусте Русији, која је желела установити у Србији доживотни Савет“. Решид паша колебао се и сам у питању Савета, и био за једно Народно Веће, које би трајало бар четири године. Хоџес, као и амбасадир, протестовао је противу тога гледишта онда када је Порта добила времена да се бави српским питањем, и када су је њих двојица позвала да то учини. Трговински уговор између Велике Британске и Турске био је потписан 16 августа. Порта је и даље избегавала да приступи

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 27 јула 1838.

²⁾ Хоџес Палмерстону, 27 јула 1838

српском питању, тврдећи да Русија није отворено интервенисала у тој ствари. Најзад, Порта је признала „да не сме да учини оно што би лежало у њеноме властитом интересу, јер се боји да не увреди Русију или да јој се у чем било не замери.“¹⁾ „Не могу“, писао је Хоџес Палмерстону, „да не кажем просто и јасно Вашем Лордству, да откако сам овде, ја сам не један пут имао прилике да се са тугом и стидом уверим о претежном утицају Русије и о тешкоћама којима се брижљиво спречавају сви политички уступци које Велика Британија тражи или препоручује“. Он је, рекао је, узео слободу да каже Понсонбију, да Порта неће учинити ниједан од оних корака које јој саветује Велика Британија насупрот рускоме насртању, „све докле Влада Њенога Величанства не би сматрала за умесно да узме такав став који би представкама њенога амбасадора дао оног ауторитета који би им обезбедио потпун успех.“²⁾

На Порти су и даље вођени важни преговори, али службена радња није почињала никако. Најзад, при крају августа, депутирци, уз припомоћ Хоџеса и Стефанаки беја, кнеза Самоса, према коме је Хоџес, за разлику од свога шефа, гајио највеће неповерење — утврдили су један текст српског устава који је и Понсонби одобрио. По томе нацрту, чланови Савета не би се постављали на цео живот, Кнезу је било забрањено да се бави трговином, монополи су били укинута, и укази издани октобра 1837 били су оснажени. Текст је био преведен на турски и достављен Порти, која га је од своје стране послала Савету да га проучи у појединостима.

Изгледи на успех били су више неповољни него повољни. Решид паша, стуб енглескога утицаја на Босфору, отишао је у Лондон за посланика. С друге стране, Хоџес је добио рђаве вести о ономе што се дешавало у Србији. Када се растајао

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 17 августа 1838.

²⁾ *ibid.*

са Милошем, он му је препоручио да има такта и стрпљења у односима са својим противницима, и како изгледа, Кнез је држао, колико је могао, обећање које је дао. Али његови противници стали су дизати главу, и Милош је писао Хоџесу да је науман предузети строге мере, — а са Милошем човек никада није знао, где ће се на томе путу зауставити. Чак и кнегиња Љубица, коју је Хоџес био успео да измири са Кнезом, опет је била прошла на страну његових непријатеља. Шта више, према Милошевом писму, руски консул Вашченко био је дошао у Крагујевац и обећао Милошу све што жели, само да се одвоји од Енглеске. Наравно, Милош је то преувеличавао да би подстакао Хоџесову ревност, али овај је нашао, да ће бити најбоље да се врати у Србију и да прати интриге свога рускога колеге. 17 августа, он је писао Палмерстону да, како српско питање неће бити решено још за два месеца, а како Милош потребује његовога савета, он се одлучио, са допуштењем свога амбасадора — коме је дао сва потребна обавештења — да остави Цариград 27 августа.¹⁾

Али како је у томе било знакова да ће српска ствар доћи скоро на ред, то је Хоџес одложио свој пут још за две недеље. Ништа се, међутим, није десило, — и он се 12 септембра кренуо из Цариграда за Србију. Пре него што је пошао на пут, добио је позитивна обавештења, да се са решавањем српскога питања само с тога одлагало, што Порта није смела учинити никакав одлучан корак, докле се не врати руски амбасадор Бутењев.²⁾

Хоџес је пошао тешка срца, забринут и за судбину Турскога Царства уопште и за Милошеве ствари посебно. У Видину, видео је чувеног Хусеин-Ага пашу, који га је утврдио у његовим песимистичким погледима, ако се европске силе не

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 17 августа 1838.

²⁾ Хоџес Палмерстону, 5 октобра 1838.

реше да сузбију руске амбиције на Истоку. Русија је хтела да узме Влашку, Молдавску и Србију, — и онда би било свршено са Бугарском и Румунијом (Румелијом?).

По своме повратку у Србију, Хоџес се задржао 1 октобра у Пожаревцу, да би поднео Кнезу извештај о стању српскога питања у Цариграду. Он је добро пазио да га не узнемири својим сумњама о повољном решењу, али га је ипак припремио на могућна одлагања. Он му је приметио да, ако би Порта била вољна да попусти захтевима Русије, онда би било боље оставити ствари такве какве су, него добити један сенат са диктаторском влашћу, па макар то било само за одређени број година. „Ја сам, међутим, рекао Кнезу, да ја немам разлога за такво страховање и да говорим о тим могућностима само с тога да бих показао Кнезу да ми нису непознате руске интриге у већима Дивана. Уз то сам напоменуо Кнезу да, с погледом на садашње односе између Кнеза и Порте, ја немам повода да се бојим да ће наше жеље остати неиспуњене“. Кнез је од срца захвалио британској влади на услугама које му је учинила, обећавао је да ће владати строго по закону, али је у исто време изразио и своју бојазан, да се после повратка рускога амбасадора у Цариград не поквари све оно што је било учињено у корист Србије. У томе случају, рекао је, он неће поштовати оне одредбе хатишерифа којима је установљен доживотни Савет, и мислио је да то ни Султану неће бити криво, пошто Порта, ако попусти Русији, то ће бити само из страха да је не наљути. Саопштавајући ове Милошеве погледе Палмерстону, Хоџес је додао: „Ја молим за допуштење да приметим Вашем Лордству да, ако Порта доиста буде тако слаба и безумна да се покори наредбама Русије, — онда ћу и ја, на случај да не добијем друкчија упутства, препоручити Кнезу да се одупре таквом акту“. На крају својега саопштења он је изјавио да је сада више него икада уве-

рен, да се руске амбиције простиру на Србију и на суседне области.

IX.

Када је Бутењев дошао у Цариград крајем септембра, српски делегати одмах су тражили састанак с њиме, али амбасадор није хтео да их прими све докле он сам није био у аудиенцији код Султана. Тек што су они изишли пред њега, он их је, у великој љутњи и раздражењу, напао за њихове односе са британском амбасадом. Делегати су се извињавали како су знали и умели, наводећи да Велика Британија има свога заступника у Београду, и да су с тога и они држали да неће учинити ништа неприлично, ако буду посетили лорда Понсонбија. „Ја знам добро шта ви радите,“ одговорио је Бутењев. „Ја сам чуо и у Бечу и овде шта све ви радите да уплетете Енглеску у ваше послове. Русија једина, као сила заштитница, има права да се у ваше послове меша.“ На захтев амбасадора, делегати су му изложили онај нацрт устава који је Понсонби одобрио и који је пре Хоџесова одласка био предан Порти. „Ја ћу на тој ствари радити договорно са Портом“, рекао је Бутењев. „Порта је чекала на мој повратак пре него би ишта коначно решила. Порта мени верује, и учиниће по мојој жељи. Ја ћу урадити оно што буде најбоље за Кнеза и за Србију.“ Делегати су известили о овом разговору Милоша, додавши у исто време, да они не смеју више јавно општити са британским амбасадором, него да ће на други начин одржавати везу с њиме.

Све дотле Милош се доста савлађивао у својим односима са руским агентима, и уопште чувао се да не изиђе с бојом на среду. Али овога пута он је видео да не може остати дуже у резерви, него се мора енергично бранити од претензија рускога амбасадора у Цариграду. Чим је примио писмо делегата, он им је издао упутства да и даље отворено опште не само са Понсонбијем, него и са

представницима свих оних страних сила које су у добрим односима са Русијом и са Портом, и које се пријатељски интересују за српске ствари. Ако би им Бутењев и даље због тога замерао, они су имали да му покажу кнежева упутства, и да му кажу, да забрану посећивати своје познанике они сматрају као ограничење своје личне слободе, — сграничење које се може наметнути робовима, али не слободним људима, делегатима једнога Кнеза и једнога народа."¹⁾

Руски заступник у Србији говорио је Кнезу у главноме исто онако као и његов шеф делегатима у Цариграду. 9 октобра, Вашченко је дошао у Крагујевац да се види са Кнезом, „који га је примио са једном одвратношћу која се морала опазити." Том приликом, он је питао Милоша што се везао са британском владом, и што је поверовао Хоџесовом казивању, да ће се српско питање решити за време његова — Хоџесова бављења у Цариграду, и то онако како Кнез жели, докле је у ствари Порта узела да се бави тим питањем тек по повратку Бутењева. „Видите, дакле, да не треба да верујете таквим лажним обећањима, ако вам је уопште стало до руске заштите..... Ви сте криви, што се Енглеска умешала у српско питање у Цариграду, а и иначе." Милош је одговорио оштро, да он никада неће допустити да му Вашченко одређује с киме се сме дружити, — и замолио га је да га остави на миру.²⁾

Хоџес је осећао сву трагедију Милошеву, који је био обмачут његовом политиком и који је пао у замку, шиљући депутацију у Цариград. Хоџес је био свестан одговорности своје владе и своје личне, и није престајао чинити својој влади предлоге и потстицати је на акцију. 5 октобра, он је предложио Палмерстону, да говори о српским стварима у Лондону; 10 октобра, он је дао израза

¹⁾ Милош депутирцима, 6 октобра 1838. Хоџес Палмерстону, 9 октобра.

²⁾ Хоџес Палмерстону, 15 октобра 1838.

уверењу које је стекао у Цариграду, да су Султан и његови министри сити Руса, и да би једва чекали да се ослободе њихова господарства. Али они очекују какву одлучну демонстрацију Велике Британије у њихову корист, која би им показала да је та земља у стању прискочити им брзо у помоћ и спречити улазак руске војске и марине у Цариград. У другоме писму од истог датума, он је писао: „Судбина кнеза Милоша сада потпуно и једино зависи од осећања части и искренности Владе Њенога Величанства, за коју он мисли, како ми је више пута рекао, да се обвезала према њему на потпору и заштиту, — и без сумње није потребно да тако често понављам Вашем Лордству, да се, ако пропадне независност Србије, неће ни друге области европске Турске моћи сачувати од рускога господарства и надзора; с друге стране, ако би се десило да Влада Њенога Величанства нађе из којих било разлога за умесно да дигне руке од Србије и остави кнеза Милоша без одбране од руске освете, онда је са британским утицајем свршено у целој европској Турској, — и у будуће сва обећања Владе Њенога Величанства биће примана, у најмању руку, са неповерењем.“¹⁾

7 новембра лорд Палмерстон одобрио је Хоџесову идеју да се саветује Кнезу, да не пристаје на доживотни Савет, ако би Порта, на захтев Русије, хтела да му га наметне, али да његово непристајање не буде у сувише одсудној форми. Уместо што би дао једну категоричку изјаву, која би могла послужити Русији као изговор да тражи од Порте принудне мере, или да јој понуди своју потпору, — Милош је имао да учини само писмене представке, и да једном продуженом преписком одлаже ствар непрестано. По свој прилици, и сама би Порта ишла на руку овоме развлачењу²⁾. У другоме писму истог датума, у одговор на Хоџесово писмо од 10

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 10 октобра 1838.

²⁾ Палмерстон Хоџесу, 7 новембра 1838.

октобра, Палмерстон сматрао је за потребно да објасни Хоџесу колика је стварна помоћ коју Милош може очекивати од Велике Британије. Он се позвао на упутства која му је издао 14 априла односно савета које је он имао дати Кнезу, — на име, да, ако Милош буде избегавао непотребно вређање Русије оскудицом предусретљивости и спољашње учтивости према рускоме консулу, Велика Британија ће зацело потпомоћи га свим својим моралним утицајем. „Али“, додао је лорд Палмерстон, „свакоме мора бити јасно да због географскога положаја Србије Велика Британија не може указати Његовоме Височанству никакву активну и успешну физичку помоћ, осим да објави рат Русији, — а није очекивати да Енглеска рагује са Русијом само ради српскога питања“¹⁾. Доиста, у октобру, Палмерстон је поновио своја упутства Понсонбију, „да у свакој могућој прилици представи Порти потребу задобијања кнеза Милоша и његова потпомагања противу интрига једне странке која је састављена од чистих присталица Русије“³⁾.

После повратка Бутењева, делегати су непрестано наваљивали на Порту да одобри нацрт устава који су јој били поднели, али, у ишчекивању да је амбасадор позове да то питање с њиме претресе, Порта је, преко кнеза од Самоса, чинила све могуће врсте замерака поднетоме нацрту. Она је чак стала покретати питање о врло важним изменама у хатишерифима од 1830 и 1833 — поглавито, да би Србија имала да уступи Турцима један „појас“ око тврђаве београдске и око осталих тврђава у Србији. За Порту питање српскога устава било је само један комад у читавоме једном сплету интрига из кога се она надала извући користи. Делегати су осећали колико има унижења за њих што су дошли у Цариград да траже устав од Турака, који га нису имали, и који су гледали на Србију са мржњом и непове-

¹⁾ Палмерстон Хоџесу, 7 новембра 1838.

³⁾ Палмерстон Хоџесу, 7 октобра 1838.

рењем. Бутењев, сигуран са руским утицајем на дивану и Русијиним правом мешања у српске ствари, посматрао је радњу депутације са зловољном равнодушношћу. Понсонби, баш онда када је требао да буде најактивнији, постао је неспособан за енергичне и постојане напоре. Хоџес га је оставио у врло рђавом стању здравља, после једног пада с коња, и он је остао целог века слаб и болестан. Наместо њега, драгоман амбасаде Пизани и неки Франчески, уредник *Ошоманскога Монитора*, и поверљиви агент турске владе, имао је са депутирцима да брани гледиште кнеза Милоша. Франчески, коме је Милош, на Хоџесов предлог дао леп поклон, одржавао је поверљиве односе са делегатом Живановићем. Он је, као новинар, састављао одговоре депутације, које је кнез од Самоса преводио на турски за Порту. Тако је ниско пао велики план који је сам Понсонби смислио за сузбијање рускога утицаја у Србији.

Око 17 октобра Порта је известила депутирце да је готова потврдити установе које су они тражили, али под условом да их одобри и српска Народна Скупштина. Била Порта искрена или не, ово је без сумње било најбоље решење. То је била котва спасења за Милоша и без сумње његова последња могућност да избегне Портино натурање једнога решења за које је он тврдио да је противно и његовим и народним жељама. Понсонби је разумео сав значај овога Портиног потеза. Када су му делегати дошли 18 октобра, он им је рекао: да ако Народна Скупштина заједно са Кнезом затражи установе које су предвиђене у нацрту поднетоме Порти, ситуација ће се потпуно поправити. Он је тврдио да ће тај план бранити насупрот целоме свету, и готово је он лично јемчио за успех.

Саслушавање народа могло је испасти тим повољније за Кнеза, што је Порта изнела некоје захтеве, — на пр. „појасе“ тврђава, — који су могли лако прибити народ уз Кнеза. Ипак зато, Кнез се није журио да одговори Порти сазивањем Народне Скупштине. Он није био сигуран са народом, и бојао се

да га сазивање Скупштине, исто онако као и шаљање депутације у Цариград, не преда у руке његовим непријатељима. Пошто је примио извештаје депутираца од 19 и 21 октобра, он је путовао неколико дана по земљи, да би се обавестио о расположењу народа. Тек 5 новембра послао је депутирцима један дуг одговор, у коме је, са многим монављањем, — и местимице са наивним и прилично натегнутим разлозима, — изјавио да Порта треба да одобри његов уставни нацрт и поништи члан хатишерифа о непокретности саветника, јер ће тиме задовољити не само његове него и народне жеље. „Порта ваља да зна“, рекао је он, „да нас Русија мрзи и виче на нас само с тога што ми не признајемо другог господара до Султана“. Порта није смела напустити Србију и њенога кнеза... „Ми тумачимо заштиту Русије само у томе смислу да она има да штити Србију од страних напада, и да има да брани неповредност њених права и привилегија; што се тиче унутрашњих ствари и управе, то се не тиче никога другог до кнеза и народа.“ Ако Порта жели да избегне мешање једне стране силе у српске послове, она треба да се одупре овим интригама и да потврди органске установе које Србија тражи. Што се тиче најважнијег питања, — саслушавања народа о уставу, — Кнез је гледао да развлачи ствар. Ако Порта, рекао је он, буде и даље тражила одобрење Народне Скупштине за онај нацрт који су јој делегати поднели, онда они треба да захтевају један ферман *ad hoc*. Чим би ферман био примљен, Народна Скупштина била би сазвана, и нацрт устава, са потписима њених чланова, био би послан у Цариград. Ако Порта не пристаје на овај предлог, или ако не одобрава нацрт устава који јој је поднет, депутација ће бити опозвана, — и онда, рекао је Милош, „ми ћемо уредити своје ствари како сами знамо, без чијега било мешања. У исто време заричемо се Високој Порти, да нећемо учинити ништа што би се косило са нашим дужностима према њој, — и

ако би се нашао когод ко би желео да вређа слободу унутрашње управе која нам припада, ми ћемо се жалити целоме свету, и бранићемо своја права са свом снагом."¹⁾ У другоме једном писму које је писао делегатима тога истог дана, Милош је изјавио да без фермана не може сазвати Скупштину, „јер сваки зна да се питање наших установа решава у Цариграду.“ Ако Порта не би потврдила оно што би Скупштина решила, онда би он, у оскудици фермана, био компромитован у очима народа. Ако Порта не би примила ниједан од његова два захтева, депутирци су имали да моле за допуштење да оду из Цариграда. Он им је наложио да учине све могуће кораке „и код Високе Порте и код британскога амбасадора, а и код свакога онога од кога су се могли надати помоћи, да би се наша ствар једном окончала на горе означени начин.“ Делегација је имала да тражи чак аудиенцију код Хозрев паше, председника царскога савета. У исто време, Милош је писао Нури ефендији, који је постао министар спољашњих послова на месту ешид паше, и молио га да саслуша захтеве његових делегата, и да положи његову молбу пред ногу Султанове.²⁾

Х.

Пошто је дао та упутства, Милош је продужио своје путовање по народу у очевидној намери пропаганде и агитације противу својих противника. Ови су се с тога узнемирили и удвостручили своју противагитацију која је била тим опаснија, што се водила у потаји.

Глас је био пуштен да је Милош одбацио руску заштиту и узео место ње британску, да намерава завести католицизам и продати земљу странцима, — речју, све оно што је могло изазвати

¹⁾ Милош депутирцима, 5 новембра (24 октобра) 1838.

²⁾ Милош Нури ефендији, 5 новембра (28 октобра) 1838.

народно негодовање. 16 новембра, Вучић, главни завереник, писао је Петронијевићу, који је стајао на челу делегације у Цариграду, да се због те дво-струке пропаганде може свакога часа очекивати буна и нереди. „Сам Бог зна, шта све може бити за неколико дана. Ти знаш да се сав свет узбунио; ми чекамо да буна плане на све стране. Милош то не зна, него бесни и јури из места у место, да би се само улагао народу ... Ја и опет кажем, да буна може планути сваког часа; ми је чекамо свакога тренутка, и спремни смо на све.“ Узнемирени и брижни за своју властиту безбедност, старешине су послале Кнезу једнога човека кога је он јако ценио, да му отворено каже, да они знају све његове планове и намере, да тих планова и намера он треба да се махне, па да се врати Русији и њима (старешинама), па да сви заједно раде на народноме благостању, — а ако би он хтео да подбуди народ, то му не само не би донело користи, него би, напротив, изазвало његов пад, који ни саме старешине не би желеле. Милош је одговорио да он никада није мислио да се с њима завађа нити да са Русијом прекида, — и после тога борба с обе стране продужила се жешће него икада.

Хоџес је без сумње био добро обавештен о свему што се дешавало у земљи и знао је Кнежеву агитацију у свем њеном обиму. У другој половини месеца он је имао Палмерстонова упутства од 7 новембра, а тако исто и једно Понсонбијево писмо основано на упутствима из Лондона. Он је по томе писао Кнезу, хвалио његово држање, препоручивао кураж, и наваљивао на њега да сазове Народну Скупштину. 27 новембра, с погледом на Кнежеве тешкоће и слетке противу њега, он је писао: „По препоруци лорда Понсонбија, ја предлажем сазивање једне скупштине целог народа која ће утврдити основе опште безбедности и мира, и која ће бити тумач жеља и потреба српскога народа код Високе Порте.“ То је ваљало урадити без оклевања. Хоџес је учинио само једну резерву: Кнез је требао да са-

зове Скупштину само онда ако је, према тадашњим околностима, сматрао то за „безопасну и умесну меру.“¹⁾ Два дана доцније, он је опет писао, скоро у истим изразима: „Ваше Височанство уверавало ме је више пута да је српски народ одан вашој личности, да он не двоји благостање земље од вашег личнога благостања, и да се ви можете поуздати у његову лојалност и патриотизам. Код таквога стања ствари, не може бити ни опасно ни штетно да се сазове једна скупштина целог народа, и да јој се искрено и отворено изложи садашњи политички положај Вашег Височанства, ваши преговори сада у току у Цариграду, неочекивани захтев турске владе да јој се уступи један део земљишта око Београда и осталих утврђених места, и стање ваших односа са Високом Портом, са Русијом и осталим европским силама.“²⁾ Хоџес је додао, да је жеља његове владе, да се српскоме народу достави, да Велика Британија нема намеру да се шири на Балкану, да би она желела да одржи Турску, и да тога ради нуди своју потпору Србији за све могуће и практичне мере противу непријатеља Високе Порте. „Ја сам овлашћен да известим Ваше Височанство да ће вам Влада Њенога Величанства указивати и даље ту потпору.“³⁾ У случају да Порта, потстакнута Русијом, наметне Србији један доживотни Савет или један Савет постављен за одређени број година, Хоџес, у своме писму од 28 новембра, у име британске владе, саветовао је Кнезу, „да се одупре тој мери из разлога што је штетна за Отоманску Царевину, и што је турска влада могла на њу пристати само из страха.“ „Ја имам шта више налог да вам кажем, да Влада Њенога Величанства налази да Ваше Височанство не треба категорички да одбије ту меру, и тиме даје Русији изговора да понуди своју потпору Високој Порти него, уместо тога,

¹⁾ Хоџес Милошу, 27 новембра 1838.

²⁾ Хоџес Милошу, 29 новембра 1838.

³⁾ Хоџес Милошу, 29 новембра 1838.

треба да уложи жалбу и да дугом преписком не-престано одлаже решење." ¹⁾

Милош је у начелу примао Хоџесове савете о Народној Скупштини, и рекао је да је вољан сазвати је, ако Порта одбије његов нацрт устава. Али он то, зацело, није мислио озбиљно, јер навикнут да се служи мајсторијом, он није марио да се излаже тешкоћама и опасностима Народне Скупштине. Он се и даље надао добрим резултатима услед радње његових делегата у Цариграду, услед британског посредовања, и може бити услед каквога *deus ex machina*, какав га је и дотле често извлачио из највећих забуна. Гледао је на све начине да поттакне ревност Хоџесову и поручивао му је по своме личноме секретару: „Досада је Енглеска само посредним начином посредовала у нашу корист, докле се Русија отворено обраћала Султану и одупирала мојим предлозима. Порта је саопштила мојим депутирцима, да они имају да службено извести Русију о томе какве установе сматрају за подесне за своју земљу, а турска влада известиће о томе лорда Понсонбија *неслужбено* Русија нема више права него Енглеска да се меша у нашу унутрашњу управу, — и зашто Порта чини разлику између ове две силе?" ²⁾ Када му је Хоџес одговорио, да треба мирно и стрпљиво да чека резултат оних корака које је учинио лорд Понсонби, Милош је одговорио: „Ја бих радо чекао, али ми Русија не да; докле ви и ја чекамо, она је запела па ради противу нас... чак би хтела да изазове буну у Србији. Ја вам кажем да Русија чак у моме конаку кује завере противу мене.“ Он му је такође рекао са прекором, „да он не би никада послао депутацију у Цариград, да није мислио да ће је Влада Њенога Величанства успешно подупрети.“

Достављајући Палмерстону кнежеву изјаву, да Велика Британија није никада службеним путем по-

¹⁾ Хоџес Милошу, 28 новембра 1838.

²⁾ Хоџес Палмерстону, 13 децембра 1838.

средовала у Цариграду, Хоџес му је дискретним начином назначио каква би упутства ваљало издати Понсонбију. Што се тиче Палмерстонове опомене, да Британија не може само због Србије ратовати са Русијом, Хоџес је одговорио непосредним начином: „Ја сам сигуран да кнез Милош, са својим бистрим и тачним судом, увиђа и сам, да Влада Њенога Величанства не може ратовати само ради српскога питања. Ја мислим да све што он од Енглеске очекује, то је да му енергичним указивањем своје моралне потпоре помогне доћи до задовољења својих праведних захтева код Високе Порте.“¹⁾

XI.

15 новембра депутирци су добили своја коначна упутства, која су била датирана 6 истога месеца. 18 новембра, они су дошли Понсонбију да га извести, да су дефинитивна упутства кнежева да траже један Савет „чије би чланове постављао и смењивао Кнез. Једно тело чије чланове не би могао нико сменити, значило би завођење једне олигархије у Србији, која би могла бити корисна само Султановим непријатељима“. Депутирци су изложили Понсонбију потанко разлоге којима су мислили утицати на Порту у корист кнежевих жеља. „Као заштитница Србије, Русија има права да подупире Србе својим добрим услугама..... али она нема права да се одупире жељама српске владе и народа. Султан, као суверен, изволео је једним ранијим хатишерифом наредити установљење једнога доживотног Савета; према томе, Султан, ако хоће, може својом влашћу установити и друкчији Савет, какав Срби траже у својим молбама“.

Понсонби је известио Палмерстона, да ће потпомоћи депутирце посредним путем, објашњујући утицајним службеницима на Порти, да је за Султана опасно да попусти захтевима Русије и тиме

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 13 децембра 1838.

изазове незадовољство међу Србима. Али амбасадор се није самообмањивао о резултату напора српске депутације. „Ја не верујем“, писао је он Палмерстону, „у њен успех, јер она има посла са немоћним и плашљивим министрима“. ¹⁾

У тренутку када је Понсонби писао ове врсте, питање српскога устава било је ушло у завршну фазу. Порта је већ саопштила руском амбасадору један нацрт органских закона који је одговарао жељама кнеза Милоша, и био израђен на оној основи коју су депутирци предложили. У ствари, Порта је била израдила два нацрта, један са непокретним Саветом, други са покретним Саветом, — и докле је први нацрт показан депутирцима; други је послан руском амбасадору. Радећи тако, Порта је била решена да попусти тамо где притисак буде већи. Око 20 новембра, Порта је у поверењу саопштила британском амбасадору Бутењевљев мемоар о Милошевом нацрту устава.

У томе документу, после уобичајених комплимената Порти, руски амбасадор, „из осећања дужности и жељан да оправда поверење Порте“, поднео је „неколико примедба о садржају уставнога нацрта“. „Прва и најважнија“, рекао је он, „тиче се изостављања, вероватно случајнога и ненамернога, једне од најважнијих одредаба хатишерифа од 1830, — наиме, онога члана који говори о савету српских старешина“. Пошто је навео изворни текст, Бутењев је додао: „та сасвим јасна и одређена одредба, као главно јемство које је хатишериф од 1830 предвидео противу злоупотреба и деспотских прохтева извршне власти, мора бити наведена од речи до речи у пројектованоме органском законнику. Очеvidно је да би изостављање једне тако важне одредбе значило одступање од горе поменутога хатишерифа и лишило би српски народ онога јемства које му је било дано реченом одредбом“. У параграфу 5 свога мемоара, амбасадор говорио је о

¹⁾ Понсонби Палмерстону, 18 новембра 1838.

Народној Скупштини, коју „према старим српским обичајима, земаљски поглавар сазива у особито важним приликама, као на пр. ради саопштавања хатишерифа и других одлука Високе Порте, ради решавања о данку и у свима осталим приликама од општег народнога значаја. Изгледа да би одржање ове праксе ваљало поменути у садашњем законуку, нарочито с тога што би се без сумње преко такве једне Скупштине доставиле на најсигурнији начин свима слојевима српскога народа нове благодати које су им дароване овим актом суверене власти“. Бутењев је такође предложио да се у хатишерифу помене и онај „указ који је кнез Милош привремено издао“ приликом мисије кнеза Долгорукога у октобру 1837. Његове остале примедбе нису од великога интереса. Једина ствар коју је он неотступно захтевао била је та, да се чланови Савета постављају на цео живот. Најзад, учинио је алузију на британско мешање у српско питање, и изјавио је да предмети о којима ће се бавити предстојећи хатишериф спадају „у искључиву област“ Русије и Порте, и следствено „мешање никога трећега не може бити допуштено“.

На основу овога саопштења, Порта је позвала Понсонбија да јој изнесе разлоге који би се могли навести противу руских примедба. Понсонби се одазвао њеноме позиву, и послао је Порти у поверењу један нацрт одговара који су саставили Пизани, Франчески и Стефаники беј, у споразуму с амбасадором, и у коме су биле побројане све замерке које су се могле учинити доживотноме Савету. Милош је био представник Портин у Србији, и његова власт била би умањена таквим Саветом који је Русија тражила. Такав Савет био би „држава у држави“, и значио би стварање једне ривалне олигархије, која би била суревњива на кнежеву власт. Непокретност његових чланова онемогућила би да се његови неспособни чланови замењују у току времена способнима, и тако би ван Савета остали људи од талента, и т. д.. С погледом

на навод да се непокретност Савета не може мењати, јер је предвиђена у хатишерифу од 1830, одговор енглески каже, да је та непокретност предвиђена у томе хатишерифу с тога што ју је Porta тада сматрала целисходном, али како је то био један акт који је потицао само од воље султанове, то Султан може променити његову одредбу о Савету сада када му је искуство показало да она више не одговара земаљским потребама.

Најинтересантнија тачка у енглеском одговору била је она где се аргументисало противу Народне Скупштине, за коју је Бутењев тражио да се помене у органском закону. „У својој петој примедби царска мисија предлаже Високој Порти да се српска Скупштина старешина, коју је у пракси, саобразно старим обичајима, земаљски поглавар сазивао у важнијим приликама, задржи и у будуће, и да се та установа помене у органском закону. Зар не би Портино признавање и озакоњавање такве праксе изгледало као увођење у српско административно уређење једне установе која се не слаже са садашњом ситуацијом, и која би, под утицајем партискога духа, тежила да прекорачи границе своје надлежности, и могла нарушити ауторитет власти и јавни поредак, дајући широкога поља раздору и унутрашњим потресима. С тога у самоме закону не би требало рећи ништа, ни да се досадашњи обичај задржава ни да се укида, него би Porta требала да остави Кнезу да он по својој памети и на своју одговорност уведе садашњи законик у живот на такав начин, како ће бити што мање потреса, и како ће се најмање отступити од досадашњих земаљских обичаја“.

Овај параграф у енглеском противупројекту показује да његови аутори нису ни појма имали о српским стварима. Доцније, у Србији су оптуживали Велику Британију да је она била противна установи Народне Скупштине, и Хоџес је налазио да је за то био крив Понсонби.

У енглескоме нацрту било је предвиђено да се, наместо депутација преко којих је Србија од времена на време подносила своје захтеве Султану, установи један стални заступник „Капу-Ћехаја“, који би знао турски језик и обичаје. Шта више, тврдило се да је и Порта одлучила да постави свога заступника у Београду, и да је та одлука, по изречној наредби Султановој, достављена кнезу Милошу преко београдскога паше. Стефанаки беј, један од аутора енглескога нацрта, био је бацио око на то лукративно место.

Енглески нацрт био је противан Бутењевљевом захтеву, да се октобарски указ унесе у законик. „Висока Порта налази навођење тога указа као бескорисно и као врло мало сагласно са достојанством једнога акта који проистиче из суверене султанове воље“. Најзад, Порта је остајала при своме захтеву да јој се да један „појас“ око тврђава, захтев који је руски амбасадор одбио као противан и уговорима и хатишерифима.

Понсонби без сумње није давао много важности овоме документу. Његов главни циљ био је, да добије времена. 24 новембра он је писао Палмерстону: „Мој је циљ да целу ствар држим нерешену све докле не добијем упутства од Владе Њевога Величанства. Руси ће без сумње одбити предлоге који се налазе у приложеном нацрту одговора који би Порта имала да им учини, — и тако би се добило времена, и за овај мах остао би неиздан тај Султанов хатишериф који има да задовољи руске захтеве, а жртвује интересе Милошеве и Портине руској политици, дајући неограничену власт једној олигархији састављеној од гладних људи и слепих присталица Русије“.

Тек 2 децембра, депутирци су поднели Порти нов нацрт органскога законика и примедбе које им је Кнез послао 6 новембра. У своме задатку они су били потпомогнути од драгомана британске амбасаде. У кратко, и овај нов покушај обртао се око питања Савета, и нови нацрт био је просто

понављање онога што су депутирци већ толико пута подносили Порти¹⁾. Уз свој нацрт депутирци су приложили и једну ноту за Нури ефендију, у којој су молили да њихов нацрт Порта потврди. „Непокретност чланова Савета“, говорили су они, „донела би собом једну врсту републиканске или олигархиске владе“, а кнез Милош и народ били су противни таквој влади, када је једна одредба о њој ушла у хатишериф од 1830. Они су такође учинили Нури ефендији и једну дугу „усмену представку“, која је била један исцрпан протест противу рускога мешања у српске ствари. Ако Русија каже, да она има да се меша у питање српскога Статута, Порта јој може одговорити, да Статут говори о унутрашњој управи Србије, у погледу које је она самостална, — и следствено, нико се не може у питање Статута мешати, па као што се Порта не меша у то питање, него само потврђује српске захтеве, тако их и Русија може потврдити, ако то Срби траже. Ако Русија каже, да Порта не може потврдити један Статут у коме је промењена одредба о непокретности саветника, Порта може одговорити, да се та одредба не налази у њеним уговорима са Русијом, које Порта поштује у свакоме погледу, него се налази у једноме хатишерифу који је Порта издала, — и пошто та одредба нема основа у уговорима, то је једна ствар која се тиче само Султана и Срба. Пошто Срби траже да се та одредба промени, Порта, желећи благостање Србије, има права да потврди и такав један акт у коме је та одредба промењена.... Заштита Русије не може се схватити тако широко да јој се да право спречавати Србе да уређују своје ствари у границама својих праба, и да о томе подносе молбе своме законитоме цару“. Русија се није устручавала да шиље своје службенике, — на пр. Вашченка — у Србију који ће Кнезу диктовати устав. Кнез, међутим, пре ће се одрећи и свога кнежевскога достојанства, него што ће

¹⁾ Чл. 6 нацрта, 6 децембра (20 новембра) 1838.

попустити Русији. Непокретност Савета налази се у хатишерифу од 1830, али у томе истом документу налази се и одредба, да Турци могу живети само у тврђавама. Ипак зато, хатишериф од 1833 оставио им је рок од пет година у коме ће се иселити из предграђа и повући у тврђаве. Доцније, Турцима је допуштено, да остану стално у Београду. Следствено, не би било немогућно да се исто тако промени и она одредба која се тиче непокретности саветника.

XII.

Понсонбијева тактика у српском питању била је основана на претпоставци, да ће на Порти, као обичао, ствари ићи споро. Али, 6 децембра он је дознао да је Бутењев решен да убрза посао, и да ће ради тога преговарати непосредно са Нури ефендијом, остављајући на страну кнеза од Самоса. Зато је и Понсонби, истог дана, послао Нури ефендији своје примедбе о српском питању, у облику упутстава драгоману Пизанију, која су имала за циљ „да уплаше Нурија од онога што га може снаћи због његове претеране услужности према Русији“. Понсонбијева упутства била су понављање свих могућих разлога противу доживотнога Савета, који би био „чудовиште од владе“. Порта би требала да подупире Милоша, „који јој је врх свега дао сада доказа о својој верности, јер је смео да прекине са Русијом, пред којом се сви његови суседи послушно савијају без и најмањег знака отпора“. Такође је известио Нури ефендију, да ће „британска влада пажљиво мотрити на држање Високе Порте у овој прилици, и да ће сада и Енглези и остали свет лепо видети у којој се мери једна страна влада сме ослонити на Портину самосталност и њену политичку увиђавност“¹⁾.

У вече 7 децембра, Пизани је видео Нури ефендију и Мустафа беја, којима је предао и об-

¹⁾ Понсонби Палмерстону, 6 децембра 1838.

јаснио своја упутства. Ова два Портина службеника била су тим већма збуњена, што је њихова конференција са руским амбасадором била заказана за сутра дан, 8. Они су одговорили да Порта потпуно осећа тежину Понсонбијевих разлога, „али с друге стране добро је познато у какав је положај Порта, силом прилика, стављена према Русији у погледу Молдавске, Влашке и Србије“. Назад, после лажног и изврнутога аргументисања за и *прошав* доживотних сенатора, они су рекли да ће следећа измена бити предложена Бутењеву: „Када буде потребно да се који члан Савета уклони или замени, Кнез Србије биће обвезан да о томе извести Порту, да би за то уклањање и замењивање добио претходно њено допуштење“. „Порта“, додао је Нури беј, „има права захтевати толико пажње од Кнеза... Русија неће никада бити у овим стварима питана за мишљење.... Порта ће тражити само од Кнеза податке о предложеном новом саветнику, — и у пракси изићиће се на оно што је захтевао кнез Милош у своме уставном нацрту“. У ствари, то је значило полагање оружја пред руским амбасадором. На претходној конференцији, Порта је била примила Бутењевљев захтев, да се саветници постављају на цео живот. Сутра дан, 8 децембра, требала је да буде само још завршна конференција. Све што је Нури ефендија говорио Пазанију само је приказивало у јачој светлости неуспех Милошеве политике, коју је заступала Велика Британија. Британски амбасадор, иако свестан о озбиљности ситуације, није знао да се у преговорима отишло тако далеко. 8 децембра, саопштавајући лорду Палмерстону последње кораке које је учинио на Порти, он је писао следеће: „Изгледа ми да је ово врло озбиљна ствар. Ја држим да руска влада осећа да њена моћ над Влашком и Молдавијом у многome зависи од тога, да ли ће сада бити у стању утврдити свој неограничени утицај у Србији, — и она ће учинити све што може да би принудила Порту на попуштање њеним захтевима“. Њему је било

јасно, да је због Портине слабости отворено мешање Енглеске било потребно, и из тога разлога он је ту ствар препоручивао пажњи лорда Палмерстона, са напоменом, да „њен резултат зависио би, по свој прилици, од тона који би Влада Њенога Величанства узела“.¹⁾

Међутим, питање је већ било решено, и без знања британског амбасадора. Када су депутирци изишли пред Нури ефендију 10 децембра, и тражили да Порта одобри њихов нацрт устава, њима је речено да је та ствар свршена, и да ће царски *Хай* изаћи за два три дана. Нури је додао да ће саветници бити постављени за цео живот. Депутирци су ову вест одмах доставили писмом Понсонбију, који је био веома изненађен, и одмах одговорио да сумња да су тачно обавештени, пошто је Нури друкчије говорио Пизанију. 12 децембра, Живановић је потврдио садржај свога писма од ранијег дана, и рекао да нема разлога да сумња у истинитост Нуријева саопштења.

Истог дана, под утиском тих рђавих вести, Понсонби је писао Палмерстону, да је Бутењев добио битку, и да је Нури пристао на постављање доживотних саветника. У вези са Нуријевом изјавом да ће Порта уклонити свакога саветника на кога би Милош имао разлога да се жали, он је писао: „то је чиста лакрдија, чији смисао тешко ће коме остати сакривен“. Он је додао: „Ја ћу гледати да се обратим на самога Султана, и да му објасним какво ће зло његови министри навући на њега тиме, што су Србију довели у стање непоправима растројства. Ја се чудим да Аустријанци не виде и не осећају опасност која мора отуда произићи за мир у њиховим властитим земљама“. Са његовом сагласношћу и одобрењем, депутирци су изјавили Порти да Кнез не може извршити један хатишериф којим би био установљен доживотни Савет.

Већ 16 децембра, Понсонби је послао Палмер

¹⁾ Понсонби Палмерстону, 8 децембра 1838.

стону извештај о представи коју је учинио Султану. Уверен да је целу ствар свршио Нури ефендија без питања Великога Већа или Султана, Понсонби је послао једно саопштење Риза беју, Султановом личном секретару, и рекао му, да, „ако то саопштење не покаже Султану, он ће имати сам да сноси одговорност за све оне непријатности које би снашле Султана, а могле су га мимоићи да је на време био обавештен о фактичном стању ствари“. У томе документу Понсонби је доказивао неуместност установљивања доживотнога Савета, пошто би, ако би се то извело, Србија била предана у руке Русији. Он је свраћао пажњу на последице које могу настати услед тога што на ту установу Милош не пристаје, па ће се морати на њега чинити притисак или отоманском војском (што је немогућно) или руском војном силом, што би било извор још опаснијим незгодама за Порту, и могло може бити изазвати мешање оних европских сила, које не би хтеле или не би могле допустити Русији да присвоји себи тако важну земљу као Србију и тиме битно промени равнотежу снага. „Ја сам додао, да је такво мешање више него вероватно, и да је постало могуће услед онога што се зна да је британска влада говорила петроградској влади о томе, како Енглеска не може допустити Русији да се сама меша у турске ствари“.¹⁾

Понсонби је искрено веровао у могућност одсуднога отпора од стране Милошеве, који није могао имати никакве обмане о положају у који га је довео нови хатишериф. „Ја држим да ће и Ваше Лордство бити тога мишљења“, писао је он Палмерстону 16 децембра, „да хатишериф значи у ствари збацавање Милошево. Ја не сумњам да ће га и он сам тако схватити, — и ако му се одупре, као што је рекао да ће чинити, он може причинити Порти велике неприлике“.

Да би се избегле све те тешкоће, Понсонби

¹⁾ Понсонби Палмерстону, 16 децембра 1838.

је — у своме саопштењу Риза беју — покушао да увери Султана да одлуку донету о Србији не треба извршити, да уопште не треба ништа даље чинити, да Русија неће због тога напасти Порту, и да ће се све свршити на „срдитим речима“. Ипак зато, он је сумњао о успеху. „Ја се бојим да нећу моћи спречити извршење ове мере (хатишерифа), премда сам на томе непрестано радио“. Понсонби је овде доводио у везу српско питање с општом политиком Велике Британије. „Ја очекујем да дођу још и горе ствари“, рекао је он, — и излагао је, како Русија може покушати да обнови Унђарскелески Уговор, и може узети на себе да уреди односе између Султана и Мехмед Алије. Он је жалио што је британска флота била отишла. „Ја жалим губитак оне потпоре коју нам је ескадра могла дати, да је адмирал Стопфорд хтео послушати моје озбиљне молбе да за кратко време одложи свој одлазак“.¹⁾

И поред хитности Понсонбијеве представке, Риза беј, под недопуштеним изговором рамазана, није му одмах одговорио. Најзад, 17 децембра, Пизани је донео амбасадору вест, да су његове напомене „врло лепо примљене од Султана, који је провео сат и по у њиховом читању“. Истога дана, Понсонби је ово јавио Палмерстону, и рекао: „Према томе ја се скоро почињем надати успеху, али ствар је веома тешка, јер могућно је, да се Султан већ ангажовао“. Понсонбијева нагађања била су сасвим основана, јер неколико дана доцније, између 22 и 24 децембра, хатишериф о српском уставу, упућен Јусуф паши и кнезу Милошу, био је издан. Чланови 6 и 17 — узроци толиких тешкоћа — били су овако састављени: „образоват' ће се и устроити један Совјет састављен из Старешина и најважнији између Срба. Число членова овог Совјета бит ће 17, између који један бит ће предсједатељ. — Они 17 членова Совјета неће моћи бити збачени без узрока, докле не би било доказано код моје високе

¹⁾ Понсонби Палмерстону, 16 децембра 1838.

Порте, да су се они учинили повини због каквог преступленија, или због нарушенија закона и уредаба земаљски“.

Риза беј најзад послао је свој одговор Понсон-бију и објаснио држање Портино у српском питању. Он се позвао сасвим логично на право интервенције које је припадало Русији у српским стварима, али све што је следовало овоме уводу био је сплет лажи и лажних разлога, којима је циљ био да изазове код британскога амбасадора повољно мишљење о резултату преговора. Било је излишно и помињати, разлагао је он, да су уговори Букурешки, Акермански и Једренски садржавали одредбе које су допуштале Русији да се меша у српске ствари, да су према томе и фермани од 1830 и 1833 били састављени у сагласности са руском мисијом, и да је према томе сарадња руске мисије у уставу који је затим имао доћи, била, по самој природи ствари, неизбежна. И зато, пошто је тај устав пројектовала уз сарадњу српских депутираца, Порта га је саопштила руској мисији, која је учинила своје примедбе и тражила да се доживотност саветника унесе у устав. Мисија је изјавила такође да Русији припада право учешћа у издавању устава, и овај захтев као још и неки други значио је да би руски консул у Београду имао право да се меша у српске ствари, Али Порта је енергично протестовала и водила велику препирку са Русијом дуже од месец дана. Најзад, она је склонила Русију да потпуно одустане од својих захтева о мешању руских консула у српске ствари. У начелу је утврђено, да саветници могу бити промењени и замењени са допуштењем Високе Порте, али да (као што је већ било речено у хатишерифу од 1830) ниједан саветник не може бити дигнут са положаја докле не учини какву кривицу према Високој Порти, или се својим понашањем не буде огрешио о земаљске законе. Заслуга је Портина да је оваква измена првобитнога руског предлога била усвојена. Даље, уместо да се каже да Русија заједно са Високом Портом прописује устав Србији, речено је да

тај устав проистиче само из воље Султанове, и то је имало за циљ да спречи руске интриге и да одржи неокрњена права Високе Порте, установљена хатишерифом од 1830 у погледу мењања саветника. Када Кнез буде хтео да промени кога саветника, он ће имати само да јави то Високој Порти, и онда ће се рећи, да је доказано да је тај човек учинио кривицу противу Отоманске Владе, — и јасно је да ни Русија ни српски народ неће моћи томе ништа приговарати. „Узимајући све то у обзир, Порта је налазила да је учинила све што је требало за обезбеђење њених права противу Русије“. Чак и претпостављајући да је, због Енглеске, Висока Порта напустила своје право из хатишерифа од 1830, Русија не би на то пристала, и судећи по њеном држању и говору, нема сумње да, ако би се са том ствари терало даље, она би постала „врло озбиљна.“ При завршетку, он је рекао: британски амбасадор признаће „да Отоманска Влада у садашњем положају не би радила мудро, када би вређала Русију и тражила с њоме кавге.“ У кратко, као што је Риза беј неотступно тврдио, Русији је било подваљенс, и Милош је победио. Риза беј је писао: „Кнезу се може само честитати, да је најзад добио свој спор, нарочито када се оним добицима које су депутирци постигли, дода обећање Његовога Величанства да ће дати свој пристанак, и без претходнога проучавања, кад год кнез Милош буде сматрао за потребно да уклони кога саветника. Ово обећање, дано непосредним начином британском амбасадору, има исту вредност као која било одредба хатишерифа.“

Најинтересантнија ствар код ове турске диалектике било је то да ју је Понсонби узео озбиљно. 27 децембра, писао је Палмерстону да је задовољан са резултатом својих напора, и да мисли да и кнез Милош треба да буде задовољан, „бар за овај мах“, Писао је, у општим изразима, и Хоџесу, и молио га „да стишава Кнеза“, док не чује од њега право стање

ствари.¹⁾ Према свему овоме, окуражио се и Нури ефендија, па је замолио амбасадора за једну велику доброту. А то је да склони кнеза Милоша, да прими хатишериф, који ће му предати београдски паша, пошто српски депутирци нису хтели да га приме.²⁾

XIII.

У тренутку када су руски амбасадор и Порта стављали на устав последње потезе кичице, у Србији је владало највеће раздражење. Милош је био готово сасвим осамљен, и сва његова околина прешла је на страну његових противника. Чак и митрополит београдски, који дотле није учествовао у политичкој борби, придружио се опозицији. Др. Куниберт, који је иначе био тако одан Кнезу, није смео више да служи као посредник између њега и Хоџеса. Што се тиче Хоџеса, он је, са највећом жудњом, очекивао сазивање Народне Скупштине, коју је меру он сам Милошу препоручио. Милош, међутим, није то учинио. Хоџес је, у једном тренутку, мислио да ће Милош, може бити, улетети у неко предузеће противу Турске, само да би свој народ опет окупио око себе. Користећи се својим утицајем на околне области, он их је могао подбунити, али он ни у томе правцу није учинио ништа. Он је гледао да буде у добрим односима с Аустријом, и то у његовом случају није био добар знак. У једној прилици Милош је питао Хоџеса, да ли би било добро да поврати Устав од 1835. Са разлогом, Хоџес није давао овоме питању много важности, и одговорио је на њ одречно, нарочито с тога што је и тај Устав предвиђао доживотни Савет, премда је у избору његових чланова остављао Кнезу више слободе. 21 децембра, Хоџес је писао Палмерстону о овоме питању, и изложио у кратко своје погледе на Милошев положај. Када Устав буде објављен,

¹⁾ Понсонби Палмерстону, 27 децембра 1838.

²⁾ Пизани Понсонбију, 26 децембра 1838.

Србија ће се моћи сматрати као изгубљена за Турску, и налазиће се према Русији у истоме положају у коме Влашка и Молдавија. Милошу неће остати ништа друго него да отступи или да се баци у наручје Русије и постане њен најпокорнији слуга. Хоџес је додао, да је ова друга могућност тако противна Кнежевој нарави, да се може сматрати као искључена, и да према томе може бити говора само о Кнежевоме паду, и то у врло кратком року.

Две недеље доцније, око 4 јануара, Милош је јавио Хоџесу да је намеран примити хатишериф и слушати у будуће савете Русије. Хоџес му није то примио за зло, него је, напротив, извештавајући о томе Палмерстона, одао правду Милошу, признавајући да је он, колико му је год било могуће, држао обећање које је био дао британској влади. У садашњем положају, он је морао или покорити се Русији или отступити. Са свим поштовањем према Понсонбијеву ауторитету, Хоџес је критиковао амбасадорово писмо у коме је он тврдио да Милош треба да буде задовољан хатишерифом, као што је и он, Понсонби, задовољан. „Ја нисам“, рекао је Хоџес, „ни мало задовољан. Прва последица хатишерифа била је та, да је Милош морао прекинути све поверљиве односе са мном“.¹⁾ У Цариграду о Милошу нису судили тако благо. Чим је извештен о кнежевом новом политичком правцу, Понсонби одмах је саопштио то Султану, који је рекао да га не чуди Милошево држање, јер је он рђав човек.²⁾ Чинећи алузију на ту промену, Понсонби је писао Палмерстону: „Ја се бојим да се Србија, Влашка и Молдавија могу сада сматрати као да потпуно припадају Његовоме Царском Величанству, цару Николи“.³⁾

27 јануара, Милош је дошао у Београд да присуствује обнародовању хатишерифа, и 26 Хоџес је

¹⁾ Хоџес Палмерстону, 4 јануара 1839.

²⁾ Понсонби Палмерстону, 27 јануара 1839.

³⁾ Понсонби Палмерстону, 15 јануара 1839.

имао код њега аудиенцију, на којој му је саопштио обећања која је Риза беј дао Понсонбију у погледу уклањања саветника. Милош није давао много важности овим обећањима, и рекао је сетно, да сваки саветник, кога би он хтео уклонити, нашао би заштите код Русије, и Бутењев би продро са својом вољом код Порте, као што је досада увек био случај. Ипак, рекао је он, његово је попуштање само привремено, и он неће дуго још трпети унижавање коме је подвргнут. Наглашавајући своју верност оним начелима која је толико пута раније излагао Хоџесу, он је рекао да мора прекинути сваки јаван саобраћај с њиме.

23. фебруара, хатишериф о Уставу био је свечано обнародован у Београду. Савет је одмах образован. Сви његови чланови били су познати као Милошеви противници, а председник Савета био је његов брат Јеврем Обреновић. Четири саветника постављена су за министре, и убрзо затим Кнез и Влада отишли су у Крагујевац.

Нов режим наилазио је на највеће тешкоће, и свакога дана очекивао се прекид између саветске и кнежевске странке. 16 априла Милош је дошао неочекивано у Београд у тајној намери да пребегне у Аустрију. Хоџес је дознао да Кнезу његова Влада није одавала поштовање, и 23 писао је британском амбасадору у Бечу: „Кнез Милош морално и политички више не постоји. Немајући куражи, лишен самопоштовања, посрнуо умно због претераних чулних уживања, он се може у будуће сматрати као послушно и немоћно оруђе у рукама руске странке; он се нема чему више надати, и на њега се не може нико основити.“ Код таквога стања ствари, Хоџес је очевидно избегавао поверљиве односе с њиме, — и сматрао је да је све за навек изгубљено. 16 априла, када га је Милош питао за савет, да ли да остави Србију, он му је одговорио у поверењу, да, почем се Кнез подао руском утицају, он, Хоџес, не може му више давати савета нити се мешати у српску унутрашњу политику. Кнез

нека реши сам шта му ваља чинити. Милоша је овај одговор ражљутио, и одговорио је опоро Хоџесу, који га је, рекао је он, осрамотио пред целом Европом, дајући му у име своје владе обећања, иако она није била кадра да га брани.

29 априла, Милош је прешао у Земун, у Аустрију, и одатле је јавио београдскоме паши, да се не мисли враћати све докле се не промене постојеће прилике. Кнез је послао др. Куниберта да саопшти ову одлуку Хоџесу и францускоме консулу, који је баш тада дошао у Србију, — и да тражи потпору њихових влада. „Кнез“, рекао је Куниберт Хоџесу, „држао се досада прећутно оних савета које му је Влада Њенога Британскога Величанства давала преко вас, али у кризи која је сада наступила, пасивни отпор није више могућан. Идући за саветом и жељама Велике Британије, Кнез је ставио на коцку свој живот, који је у последње време неколико пута био у опасности. Његово Височанство поуздано зна да, ако би се ма најмање удаљио у унутрашњост земље, неизоставно би био учињен покушај противу његова живота; с друге стране, ако би остао у Београду, и ако би се и најмањи народни покрет десио у коме ма и у најудаљенијем крају земље, он би био осумњичен као подстрекач покрета, и одмах би пао као жртва насилних мера. Под таквим околностима, Кнез је одлучио да се стави под заштиту Аустрије, и да потражи уточишта на њеноме земљишту, где ће остати све докле га Султан не позове натраг под повољнијим приликама, или докле му жеље и једнодушни глас српскога народа не омогући повратак“. На ово саопштење, Хоџес је одговорио да он нема никаквих службених упутстава на основу којих би могао било одобрити било осудити корак који је Његово Височанство учинило, али да ће он одмах о томе извести своју владу, а у исто време сматрао је за своју службену дужност саветовати Кнезу да ни под којим околностима не помишља на оставку, па чак да не чини ни наговештаја о таквој намери. „Земља је према томе“, писао је Хоџес, „у

овоме тренутку без владе. Људи који су сада на влади, ишчезнуће на први шум народнога потреса, који ће по свој прилици ускоро избити." Хоџес је послао овај извештај не само Палмерстону, него и бечкоме амбасадору, који му је као ближи могао брже издати упутства.¹⁾

Четири дана касније, 2 маја, Хоџес је, на кнежев позив, прешао у Земун. Али, на његово велико изненађење, Кнез је избегавао састанак с њиме и упутио га је на свога секретара Живановића. Последњи, заједно са др. Кунибертом, известио је Хоџеса, да је дан раније руски консул био код Милоша, и да га је склонио да се врати у Србију. Они су говорили о своме старом господару с највећим огорчењем, и рекли су му да су се решили остати у Аустрији. 3 маја, Милош се вратио у Београд. Хоџес се јако љутио због овакога његовог држања, и 5 маја писао је бечкоме амбасадору са највећим огорчењем: „Слабост кнежева доиста превазишла је све што сам могао и замислити. Ма колико да је Кнез компромитован, његов повратак изгледа ми акт потпуне лудости. Ипак, ја замерама себи самоме што сам придавао какву било важност скорошњим актима и изјавама једног тако превртљивог и нерешивог човека. Ја сам погрешио, и молим да ми Ваше Лордство опрости.“ Обећао је, да више неће поклањати ни најмање вере ономе што му кнез Милош буде саопштавао. То је у ствари био свршетак Хоџесових односа са Милошем. Хоџесова одлука да се више не меша у српску унутрашњу политику потпуно је одговарала назорима његове владе. 20 маја, министарство спољашњих послова послало му је упутства да се за неко време не меша активно у српске ствари, и да се ограничи да мотри на сваку околност која би могла изгледати вредна пажње Владе Њенога Величанства.

Милош је продужио своју владу само још за кратко време. Иза његова повратка у Београд врло

¹⁾ Хоџес Лему, 29 априла 1839.

брзо дошла је једна војна буна, коју су потстакли његове присталице, али коју је Вучић без много муке угушио. 13 јуна он је био принуђен дати оставку у корист свога најстаријег сина Милана. У вези с тиме, француски вице-консул писао је: „Он је попустио само тога ради да би спасао живот, показујући се у овој прилици тако малодушан како није било достојно једнога Кнеза који је, на бојном пољу, показао велику кураж. За себе тражио је само да му поштеде живот, и обећао је да ће сав свој живот провести као изгнаник ван Србије.“ Хоџес није чак ни као гледалац присуствовао овоме трагичном завршетку. Он је прешао у Земун, и онда је отишао на отсуство, да не би био у Београду, где су људи били јако раздражени противу његове потпоре Милоша.

XIV.

Узимајући све у обзир, Хоџесова политика била је чист неуспех, и то из више разлога. На првом месту, Милош је био не само аутократ, него још и један непоправими деспот, и било је немогуће завести с њиме поштену и правилну управу. У тим околностима, већина народа ставила се на страну старешина, који су гледали на све начине да ограниче кнежеву власт. Без потпоре народа, Милош се није могао с успехом одупрети Русији у уставном питању, — у толико мање што се политика Русије оснивала на њеним уговорима са Портом. Хоџес је својом радњом дао новог живота утицају Русије. У фебруару 1839. Метерних, говорећи о српском уставу, рекао је британском отпавнику послова у Бечу, да је то врло незгодна околност што изгледа да „пуковник Хоџес није разумео релативни положај двеју странака у Србији, јер, подржавајући Милоша, он је и нехотеце ишао на руку оној другој странци која је била принуђена да призове у помоћ руски утицај“. Још је, истина, остајала интервенција Велике Британије, на коју је Хоџес у великој мери и сасвим искрено рачунао. Али овде је он погрешно

разумео намере своје Владе. Свугде на истоку Велика Британија одупирала се политици Русије, и представници те две силе свугде су се страшно борили за превласт. По темпераменту, Хоџес је био један од најенергичнијих британских агената, и то у толико више што је био војник и новајлија у политици. Из тога разлога он није правилно оценио значај који Србија може имати у борби између Русије и Британије. Милош, да би се ослободио надзора Русије и доживотнога Савета, ишао је слепо за њиме, али, као што је Палмерстон рекао, Велика Британија није могла само ради Србије ратовати. Другим речима, Милош је могао рачунати на њеву отворену интервенцију само онда ако би између ње и Русије дошло до оружаног сукоба поводом каквога важнијег питања него што је био српски устав. За Палмерстона, то је било само питање од локалног значаја, докле му је Хоџес давао капиталну и општу важност. Палмерстон је храбрио Порту, да се одупре захтевима Русије, као што је, преко Хоџеса, храбрио и Милоша. Он је саветовао Порти да повећа и усаврши своју војску и морину, и слао је војне агенте да проуче стање турских тврђава. Све то, он је чинио из страха од једног сукоба с Русијом, који му је изгледао врло близак, али који он није желе изазвати. Ако је хтео да се користи супарништвом између Русије и Британије, Милош једино што је могао чинити, то је да чека стрпљиво. Он то није учинио, и морао је најзад положити оружје.

Уплетање Хоџесово у унутрашњу политику Србије оставило је у земљи утисак, да је Британија непосредно противна слободи народној, па чак и установљењу Народне Скупштине. Негде између 10 и 16 марта 1839, Хоџесу је дошао у посету Стојан Симић, један од главних агитатора противу Милоша. Он је по свој прилици био послан да испита Хоџеса о будућим намерама његове Владе. У току разговора, Симић је рекао њему: „Ви сте увек грешили што сте хтели да подржавате Кнеза на супрот слободној вољи народа. Тај човек тако је

заслепљен својим заблудама и лажним појмовима о влади, да се не сматра везан никаквим обећањима. Ми сви знамо, да сте се ви до крајње мере противили доживотном Савету и установи једне Народне Скупштине којој би Савет имао да полаже рачун о раду. Такође знамо, да се лорд Понсонби енергично противио оној одредби која је установљавала годишње Народне Скупштине, и ми смо добили ту важну ствар само посредством Г. Бутењева, који је израдио за њу засебан ферман на Порти."

Хоџес је бранио своју владу колико је могао, изјављујући да она никада није била противна Народној Скупштини, али да је амбасадор цариградски имао озбиљних разлога за бојазан, да та установа може изазвати суревњивост једне суседне државе (Аустрије). Што се тиче доживотнога Савета, Хоџес је отворено рекао Симићу, да је он још увек уверен да ће та установа „разорити независност Србије". Саопштавајући овај разговор Палмерстону, Хоџес је писао да нико више од њега не жали, што Понсонби није дао да се Народна Скупштина унесе у српски устав. „Не приличи једном скромном чиновнику, који има једно потчињено звање у служби Његовога Величанства, да се одупире назорима свога старешине, — али, докле сам се бавио у Цариграду, ја сам сматрао да ми је дужност да на све могуће начине доказујем Његовоме Превасходству да је у нашем рачуну да прихватимо установу Народне Скупштине. Мени се чинило, да она потпуно одговара захтевима и садашњем стању српскога народа, коме се не може дуже ускраћивати једна разумнија и либералнија форма владе.... У нашим рукама, то је могла постати врло важна и моћна политичка полуга. Она би нам дала онај утицај на јавно мњење и ону популарност која нам је била тако преко потребна. Том згодном приликом коју смо ми пропустили, користио се наш супарник. Он нас је претекао у заузимању за либералне установе".

Готово у исто време, Метерних је наглашавао, како је са либералним предањима Британије била несагласна политика њенога представника у Србији, који је бранио апсолутизам кнеза Милоша. Говорећи о своме задовољству што је српски устав учинио крај Милошевом апсолутизму, Метерних је рекао британском отправнику послова: „Витешко можете кривити Аустрију да је сувише ревностан заступник претерано либералних мера, и опет, ма колико то изгледало у овој прилици чудно, ми смо ти који тражимо ограничење апсолутне монархије, док ваш представник ради у супротном правцу“. Он је признао да је у томе питању Аустрија — из својих нарочитих разлога — била сагласна са Русијом. Милш, са својим злоупотребама власти, те-рао је народ на отворену буну; Аустрији је био потребан мир на њеним границама, и устав је био једини начин да се отклони сваки изговор за руско мешање. „Немојте мислити“, рекао је он, „да ако аустриски и руски кабинет сада у овоме питању раде заједно, то значи да Русија вуче за собом Аустрију, јер то није случај. Ми обоје желимо исту ствар, а десило се да смо се сложили и у погледу средстава којима се она може постићи, — и без сумње мора се признати, да од нас двоје Аустрија, већ по своме географском положају, много је већма заинтересована у успеху него икоја друга сила“.

СУСПЕНДОВАЊЕ ПРВОГА СРПСКОГ УСТАВА

фeбpуap—мapт 1835. гoдинe

Почетком јануара 1835 године, устале су против кнеза Милоша најглавније старешине у нади да његову власт огрaниче уставом. Ту побуну предводио је Милета Рadoјковић, велики сердар расински. 8 јануара он је ушао у Крагујевац са великим бројем наоружаних људи, наместио се у Народномe Суду и чекао долазак осталих завереника, па да тада реше шта ће радити против Милоша, који је тада био у Пожаревцу. Ну у одлучном моменту, остали завереници клону духом; Милош пак, преплашен, покаже се помирљив, и тако се цела ствар стиша на неочекиван начин. Милош је свечано опростио завереницима, Милети Рadoјковићу, Стојану Симићу, Авраму Петронијевићу, Ђ. Протићу и Милосаву Здравковићу, и обећао да ће дати жељени устав. Писање тога устава Милош је поверио одмах Дим. Давидовићу. За Сретење 2 фебруара 1835 године била је заказана Народна Скупштина, и на њој је, 3 фебруара, Устав био најсвечаније објављен. Наш је циљ овде да изнесемо у каквим је приликама тај Устав суспендован.

I.

Кнезу Милошу јако је било стало да прикрије од Порте и Русије, а наравно и од остале Европе, праву природу јануарских догађаја. То је био тежак посао, ну Милошева наивност ишла је дотле да је мислио да ће му то испасти за руком, и да ће тако

скинути сенку која је, услед тих догађаја, пала на стабилност његовога положаја у земљи.

Крајем 1834 године, Милош је, преко своје депутације, био обећао Порти да ће ускоро доћи у Цариград да се лично захвали Султану на његовој милости према српском народу. Хатишерифима од 1830 и 1833 године, односи између Србије и Порте били су дефинитивно уређени, и било је сасвим у реду да Милош учини овај акт учтивости према Султану. То је била не само његова жеља, већ и жеља Русије, која је тада била у врло пријатељским односима с Портом. Тај обећани и тако рећи заказани пут у Цариград, Милош се реши да изнесе као разлог последњој побуни.

24 јануара, Милош је писао својим депутатима у Цариграду о узроцима побуне и представљао да су старешине и народ устали на њега да омету његов пут у Цариград: народ се тобоже бојао да остане без њега, нарочито у моменту кад су Босанци својим изгредима на Дрини непрестано угрожавали Србију¹. У току 1834 године Босанци су били учинили неколико повреда границе, и Милошу се учинило згодно да и то надовеже на народну љубав. Једну отворену буну против њега Милош је представљао као знак необичне оданости народа и старешина, који га, из превелике љубави према њему и из страха за добро отаџбине, не пуштају из земље! У истоме смислу Милош је писао 25 јануара Порти, Бутењеву, рускоме посланику у Цариграду, графу Неселроде, вице-канцелару у Петрограду, кнезу Метерниху у Бечу, Минчакију, руском генералном консулу у Букурешту, и Дим. Мустакову, српскоме агенту у истоме месту².

Ну док је Милош овако слао извештаје, који њему годе, у Цариград су стигле информације с друге стране, које су доста истинито представљале

1) Кнежевска канцеларија, 24 јануара 1835, Милош депутатима.

2) *Id. Reg.* 24 и 25 јануара 1835. Писма Милошева под тим датумима.

догађаје у Крагујевцу, т. ј. да је то била буна која је имала за циљ уставне реформе и ограничење кнежево. Ти су извештаји дошли у Цариград од стране београдског везира Веџи-паше, који је, узнемирен овим догађајима, нудио и оружану помоћ кнезу Милошу; затим од Портиног посланика у Лондону, који је баш тих дана кроз Србију ишао на своје одређење;¹ од генерала Фојта из Земуна и од европских курира.

Ови гласови јако узбуне Бутењева, као представника легитимистичке Русије и заштитнице Србије. Мехмед-Хакиф-ефендија, Реис-ефендија (Министар Иностранних Дела), велики пријатељ Милошев, такође се узнемири, ну из других разлога. Он је очекивао долазак Милошев у Цариград; то би био триумф за њега и његову странку на Дивану. Вест о буни у Србији кварила је његове планове, и он је био рад да помогне Милошу да што пре изађе из ове кризе. У овакоме стању ствари, Бутењев и Porta лако се сложе у корист Милошеву. Последњег дана јануара већ је био послат у Србију Ибрахим-Наби-ефендија, као комесар, да извиди последње догађаје, и да Милоша помогне у борби с великашима који траже устав. Исто и Портин комесар носио је Милошу писмо руског посланика, у коме је Кнезу обеђавана неограничена помоћ рускога двора противу смутљиваца².

Велико је било изненађење и код Бутењева и код Реис-ефендије, кад су после овога добили и прочитали кнежева писма од 25 јануара, којима Милош отворено гледа да прикрије оно што је јавно за цео свет. Реис-ефендија се прво тужио Бутењеву на ову кнежеву неискреност у моменту кад су они одлучно стали на његову страну и били готови да му помогну свима средствима.

7 фебруара, Бутењев призове депутате, и без

¹ Новине Србске, број од 12 јануара 1835. Посланик је преноћио 10 јануара у Хасан-Пашиној Паланци.

² Кнежевска Канцеларија, 31 јануара 1845. Бутењев Милошу.

устезања им изјави своје чуђење односно неистина у писмима, која је Кнез писао њему и Реис-ефендији. Мислећи да су кнежева писма писана под притиском догађаја, он је депутатима говорио тоном који је претсказивао већ крајњу судбину Устава, који је баш тих дана проглашен у Србији. Порта и Русија знају само за кнеза Милоша; он је, по њиховим уговорима, легитимни и наследни кнез, и оне не могу да допусте да он пристане на захтеве интриганата или старешина и да даје земљи устав. „Ја сам у договору с Портом послао Кнезу једно писмо преко Наби-ефендије и надам се да ће оно улити Кнезу доста снаге и храбрости спрам његовог народа“. За тим Бутењев прочита копију тога писма депутатима. Изјављујући најзад радост што је из кнежева писма видео да се све смирило, он је наложио депутатима да сав његов разговор пишу Кнезу и да му изјаве да он тражи верне податке о свему што се догодило¹.

Међутим у Србији су нашли за паметно да се још даље гази у лаж. Баш тога дана у вече, Кнез је био добио писмо депутата од 29 јануара, у коме јављају прве гласове који су у Цариград стигли о буни у Србији и грозничаво нестрпљење посланиково и Портино да од њих дознају, да ли је заиста побуна имала тако озбиљан карактер, т. ј. тражење устава и збацавање кнежево.

Пошто је из тога писма видео како су и Порта и посланик озбиљно схватили догађаје, Кнез упита, преко председника Државног Савета и Михаила Германа, Савет шта би требало радити у овим приликама, пошто је питање о уставу због кога се посланик нарочито био изопачио, већ свршена ствар, јер је проглашен 3 фебруара. Савет је дао мњење „да је нужно загладити обстојатељства,“

¹ *Кнежевска Канцеларија. Discours de S. E. M. Boutenieff, Ministre plénipotentiaire de S. M. l'Empereur de toutes les Russies près la Sublime Porte Ottomane avec la députation serbienne a la Constantinople, le 7 fébr. 1835.*

која су претходила Сретењској Скупштини, као што је то Кнез загладио — бар је Савет тако мислио — у *Србским Новинама* и у писмима Несетроду, Метерниху, Бутењеву и депутацији.

Много је важније решење да се тај посао повери нарочитом чиновнику, који ће однети кнежева писма, у горњем смислу, Порти и Бутењеву, и који ће лично побити све гласове о буни народној, која је тобож имала за циљ збацивање кнежево и постављање Миланово на престо. Ова је мисија била поверена Михаилу Герману, који се познавао с послаником, и за кога се држало да ужива његово поверење. И заиста, после неколико дана, Михаил Герман пође у Цариград, носећи са собом писма кнежева за Порту и Бутењева, а сем тога и препис Сретењског Устава¹.

Тек што је М. Герман отишао, стигне у Крагујевац Портин комесар Ибрахим Наби-ефендија. Знајући задатак своје мисије и прилике које су је изазвале, Наби-ефендија је врло хитно дошао на своје опредељење. Ну он је већ на граници видео да су сви гласови о нередима и о револуцији у Србији претерани и чудио се миру и реду који је застао. У Крагујевцу, он се још више зачудио. Његов долазак падао је последњих дана Белих Поклада: свуда весеље, игре, свирка; Кнез је баш био у „театру“ са породицом и старешинама, кад је комесар стигао (14 фебруара). Представе су се тада давале дању.

Сутра дан, Наби-ефендија је имао аудијенцију код Кнеза, где му, после обичног поздрава, изјави своју радост, што је у оваком задовољству затекао народ и Кнеза. Одмах на том састанку почела је реч о мисији његовој, и Кнез је остао доследан себи. Сви гласови о нередима у Србији нису ништа друго до „френкскa смутња“, лаж и измишљотина; долазак народа у Крагујевац, у јануару, имао је само за

¹ *Кнежевска Канцеларија*, 12 фебруара 1835. Милош Бутењеву и Реис-ефендији.

циљ да омете Кнеза да не иде у Цариград, јер је била велика несигурност од Бошњака, чије је понашање Кнез нарочито осуђивао. Изгледало је да је комесар био дошао да прими тужбе кнежеве против босанских изгреда на Дрини. Турчин, лепо дочекан и добро обдарен, приклони се овом објашњењу. У осталом, ствар га се сад није много тицала: нашао је у земљи мир, а Герман је имао да представи ствар у Цариграду од стране кнежеве. Време му је пак у Крагујевцу, према приликама, доста пријатно пролазило. Тада је тамо био Јоаким Вујић и играо у „театру“. Весела игра „Шнајдерски калфа“ изазвала је нарочито допадање и увесељење код Наби-ефендије који као да никад није био у позоришту, особито му се пак допале српске песме, које су по свршеном комаду певане.¹⁾

Међутим, није било никаквог застоја у новој уставној организацији. 14 фебруара Кнез је издао указ о устројству Државнога Савета и поставио Кабинетске Саветнике; сем тога он се и даље бранио енергично од тога да му је Устав био истргнут и тужио се Метерниху на неке „зломишљенике“, аустриске поданике, који су „неке лажне саставе у новине против Србије труковати дали“, и који „не знајући правог движенију узрока лажно су измишљавали.“²⁾ Оптимистима је Србија изгледала као нова Америка. 17 фебруара Јеврем Обреновић пише Милошу из Београда: „Заиста казати могу, да се и наше комшије иностранци диве и чуде мудрим благорасположенијама Вашим, и не сравањују с уредбама Вашим ни оне државе, које се од толико година установљавају, (па) ни саму Америку! И Богу Ми-

¹⁾. Кнежевска канцеларија, 17 фебруара 1835, Милош Реис-ефендији и Бутећеву. — Новине Србске, бр. од 22 фебруара и 6 априла 1835. — М. Петровић, Финансије и Уста-, нове, I, 530.

²⁾. Кнежевска канцеларија, Reg. 28 фебруара 1835 Милош Метерниху. Жалио се специјално против Др. Јов. Стејића и браће Спирте.

лостивом благодарим кад нам се имају и чему дивити.³⁾

II.

Истог дана, кад је Герман стигао у Цариград, призове га себи кнез Богороди, драгоман Портин. После поздрава, он га одмах запита у чему су ти непријатни гласови о Србији, који су допрли до Дивана: „револуција, конституција и Бог зна још шта.“ „Извините, Светлости, код нас није ништа од тога било!“ одговори Герман. Онда му Богороди покаже једну белешку коју је аустриски интернунциус, барон Штирмер, предао Реис-ефендији и Бутењеву о догађајима у Србији, и каже му да је Порта извештена о свему и од Веџи-паше и од свога чиновника који је отишао у Лондон за посланика. Герман је све то називао „баснословијем“. Већ сутра дан, 26 фебруара, Михаило Герман се представи с депутатима Мехмед Хакиф-ефендији, Реис-ефенди. Овај високи Портин чиновник, извештен још уочи тога дана о доласку Милошевог изасланика, очекивао га је с великим нестрпљењем. Реис-ефендија је био прикривао од Султана праву садржину извештаја о Србији, који би могли учинити узалудним султаново очекивање да Кнез дође у Цариград. Мехмед Хакиф лепо прими Германа, али не и његова изјашњења о последњим догађајима у Србији. Последњи нереди у Србији, тврдио је Реис-ефендија, нису били због кнежеве намере да иде у Цариград, већ с тога што су народ и старешине тражили неке „заразителне конституције“. Он је само жалио што Кнез то крије и у својим писмима и сад преко њега — Германа — пошто су и Порта и Русија раде да му помогну, због чега је већ и комесар послан у Србију.

У осталом, Реис ефендији није много стало, као ни Порти, за уставно питање у Србији, њега је више интересовао долазак кнежев у Цариград, и нава-

³⁾ Преписка Јеврема Обреновића. Под датумом.

љивао је преко Германа, прешавши преко његовог извртања о природи последњих догађаја, да пише Кнезу да што пре дође. Ако је пак потребно свршити пре доласка кнежева с прегледом Устава, Реис-ефендија је препоручио Герману, да Порти што пре донесе извод из њега, и она ће свршити ту ствар с руским послаником. Уопште, уставно питање Порту је слабо интересовало.

Сутрадан, 27 фебруара, Герман је био позват од Бутењева на разговор.

После обичних поздрава и питања о здрављу кнежевом, и пошто је донесен чај и чибуци, посланик је стао из далека говорити „самим дипломатским тоном“ и са иронијом о мисији Германовој. Тада му Герман пружи кнежево посмо и остале документе које је са собом донео, ну Бутењев их не прихвати, рекавши да је то празна хартија, да се у Србији праве револуције и конституције, да су руски кавалери — т. ј. Лазар Теодоровић, Дим. Давидовић, Аврам Петронијевић и Стојан Симић, који су имали руске ордене — упрљани, и да све то иде против рускога двора. „Ви сте прави бунтовници и Височајши Двор неће да чује за вас, и оставља вас на вашу срећу и на вашу конституцију, а ви се можете вратити натраг, јер ја вас не признајем у томе звању посланика конституционалног.“

Герман стане енергично протестовати, и причати догађаје у смислу кнежевих инструкција. Ну узалуд. Бутењев није хтео ни да га слуша. Обично миран и тих, Бутењев је овом приликом био раздражен и нервозан до крајности: дизао се с места, ишао доле горе по соби, опет је седао, наређивао поново за чибукe, затварао врата од себе . . . Герман најзад ућути и заплаче се. „Бедни Германе, до чега се дошло!“ рећиће посланик после дуже паузе. „Ја жалим кнеза Милоша и тебе, а други сви нек иду до ђавола, они су направили француско-швајцарску конституцију, а ко их покровитељствује?! Знаш ли ти, или не знаш, да је Србија у бездан пропала и да се никад неће дићи!“

На послетку узме писмо кнежево донесено Германом, али није хтео да га отвори. Овај га опет замоли да види шта му Кнез пише. „Шта ми пише, прихвати Бутењев, сама гола обмана, и мени је зато жао на Кнеза што нема поверења у Височајши Двор, који га обожава. Зар је лепо да ја, руски посланик, добијам извешћа о кнезу српском, о народу и о ономе што се тамо дешава, од туђих људи? Ја га лично штитим, а он ми шаље празне хартије да га народ не пушта у Цариград, кад сва Европа зна у чему је ствар; зар је лепо за Кнеза да нашем двору не пише истину? И графа Неселроде и Минчакија и мене доцкан извештава и увек неистинито, и ти си дошао у тој намери овде, као што си јуче говорио и Реис-ефендији... Мене о томе нећете уверити. Кнез Метерних писао је о свему нашем двору; интернунциус је јавио Порти и мени истину. Такви су извештаји и Бегликчи-ефендије (Портиног посланика у Лондону), Фојта, Веџи-паше, и најзад Хусеин паше (видинског везира). Ви бисте хтели да сви лажу и само да господин Герман говори истину!“ „Хвала Богу што је Кнез паметно урадио и тебе овде послао, иначе бих ја друкче поступао ма с ким другим. Ја сам уважавао Лазара Теодоровића и Аврама Петронијевића више него остале депутате, али да је, преко очекивања, један од њих овде дошао, ја бих га одмах отерао и не бих му дао ни поред мога дворца да прође, јер су они разоритељи Србије и Кнеза. Двор хоће да учврсти Кнеза, а не да га слаби конституцијом!...“

За овим најзад распечати кнежево писмо и стане читати. „Нисам ли казао да ту пише да га народ не пушта у Цариград, рекне Бутењев срдито; па ето и то значи да је он ограничен!“ „Како подразумева Ваше Превасходство то: ограничен?“ „Тако, у невољи је!“ одговори Бутењев. Ако је народ миран, ако је одан Кнезу, резоновао је даље посланик, онда му нико не може стати на пут да дође у Цариград, то и политика изискује, а овде Кнеза очекује само слава и част.

Најзад се Герман реши да отвори главну битку, и пружи Бутењеву други пакет хартија, рекавши да има част поднети му Устав, говор кнежев о скупштини и неке указе. „Ту вашу конституцију! О, не, не! Таква акта и документа нећу да трпим ни у својој канцеларији! Не умем ни да их читам!... Већ ти мени кажи како се овај догађај десио: има ли Кнез своју прву власт или не? То те питам!“ Кад му Герман одговори да је Кнез јачи него пре, он онда запита: „Како јачи, кад су министри одузели од њега одговорност (responsabilité), и кад сваки попечитељ за себе одговара, а то значи да је Кнез зависан.“ Пошто се сврши мала државноправна дискусија између Германа и Бутењева о министарској одговорности, посланик пређе појединачно на српска попечитељства. Бутењев је знао садржину Устава из *Србских Новина*, број од 2 и 9 фебруара 1835. „Нашто Кнезу Попечитељство Иностраних Дела, с ким он има уговоре? Односи су његови према Порти унутрашње природе, јер Србија од ње зависи, Русија је пак српска заштитница. За послове ове врсте Кнез може имати у своме кабинету човека који ће их отправљати, може му дати најзад титулу коју хоће, али тек да је тај департман послова при њему, а никако једно засебно надлештво са нарочитом одговорности.“ Герман је онда у одбрану цитирао Влашку, која је у истом положају према Порти као и Србија, и има свој секретаријат за иностране послове. Бутењев је то потврдио, изјавивши да такве канцеларије у Влашкој имају своје порекло из старине, у привилегијама и капитулацијама, да су и сад те установе прешле у органски и административни регуламент који је израђен према руском гледишту, да је најзад тај регуламент Русија поднела Порти на одобрење, док су Срби тајно, без знања и Русије и Порте, начинили себи Устав. „Зашто нисте ви свој Устав послали Русији на преглед?“ Герман је правдао овај факат краткоћом времена, тврдећи да то није велика погрешка, пошто је сад поднесен њему на преглед и одобрење, и да Устав

неће ући у живот пре Бурђева-дне. Јамачно ово привремено суспендовање Устава било је решено Кнезом пред полазак Германов, кад су Кнез и његова околина видели сву грају која се око овог начинила. „Зашто неће ући у живот пре Бурђева-дне?“ питао је посланик. „Да би се дало времена Височајшем Двору да прегледа Устав, и после да се по члану 140 истога Устава, на идућој скупштини, учине измене по руским примедбама,“ одговори Герман.

Разговор се и даље настави у брзој критици Устава. Бутењев је чак сумњичио и српску тробојку и питао зашто је застава тробојка као француска. Најзад, Бутењев је остао при своме да у Србији постоје Виговци и да су кнезу изнудили Устав. Ово је уверење посланик оснивао на томе што му Милош није ништа сам писао о Уставу, већ сва објашњења оставио Герману. На послетку је рекао Герману да узме натраг донесени Устав, и да ће се још разговарати о томе, затим му да један извод писма из Земуна, од 11/22 фебруара, рекавши му: „Ево вашег Устава.“ У том се писму говори у кратко о садржини српске конституције, и да је „сасвим основана на шарти француској.“ То је била депеша генерала Фајта аустриском интернунциусу у Цариграду, којом му јавља о прокламовању Устава у Крагујевцу. Интернунциус је одмах похитао да тај извештај саопшти Бутењеву.

Услед ове ревности аустриског представника у Цариграду, Герман је све огорчење рускога посланика против Устава приписивао Штирмеру, и отишао је са прве конференције врло узнемирен за срећан свршетак своје мисије.

Ну већ на идућој конференцији Бутењев се показао много расположенији. Посланик је најзад рекао, да ће за целу ову ствар чекати упутства од свога двора, али је ипак сматрао за дужност, да у напред разложи Кнезу гледиште своје владе, јер му је оно и сувише познато било.

Бутењев је имао за циљ да у Србији, нарочито у околини кнежевој, поништи све илузије о држању Устава, као што је био дат на Сретењској Скупштини. Устав је за њега, посланика, био не само политички преступ према Порти и Русији, већ и слабљење кнежевог ауторитета, а Русија хоће да Кнез буде „силан и снажан.“¹ Посланик се обрати и писмено Милошу. У томе свом писму чудео се како је Кнез могао одобрити Устав, који се без дозволе оба двора не би могао издати, пошто то нити уговори нити хатишерифи не дозвољавају, и да он неће ни подносити своме министарству послати му Устав. Сем тога осуђивао је начин на који се дошло до Устава. Баш и оне установе које нису противне хатишерифу, треба да их уреди Кнез „као врховни поверитељ народа.“² Преко Германа пак препоручивао је Кнезу, ако би имао какве сумње за свој мир и спокојство у будућности, да предузме строге мере. Чудио се најзад како Кнез трпи око себе прве виновнике овога Устава, и непрестано је сумњао да се они нису Кнезу силом наметнули и да га не држе у страху. Герман је само понављао да је у Србији мир и да су Кнезу одани и чиновници и народ.

Порта се исто тако чудила кнежевом држању и хтела је да одликује оне који су се у последњим немирима Кнезу показали као одани. Реис ефендија, сећајући се да је буна букнула по доласку Ст. Симића у Србију, питао је да ова буна није дошла из Влашке. Бутењев је посумњао на аустриске поданике и распитивао за понашање Енглеза Уркарта, Виговца, који је 1834 био у Србији и по повратку говорио у Цариграду, да ће у Србији букнути нереди; питао је најзад и за понашање графа Боа Ле-Конта, кад је кроз Србију пролазио.³

¹ *Кнежевска Канцеларија*, 4 марта 1835, Герман Милошу.

² *Id. Id. Reg.* 2 марта 1835, Бутењев Милошу.

³ *Кнежевска Канцеларија*, 4 марта 1835, Герман Милошу.

III.

Иако је рђав пријем Устава у Цариграду давао Милошу одрешене руке и према Уставу и према главним виновницима који су до тога довели, он је ипак остао непоколебљив у овоме питању. Кад је он опростио завереницима и кад је Устав дао, то није било с тога, што није био уверен да над завереницима не би могао триумфовати моментано и у случају отворене борбе, већ што је увидео да је то питање у јавности избило, и да је од неколико година толико сазрело да се морало у скорој будућности скинути с дневнога реда. Наредивши Давидовићу да Устав састави, он је хтео да то питање реши сам са својом околином, без интервенције Порте и Русије, која би извесно дошла после сукоба између њега и старешина. Како би та интервенција имала на првом месту да постави границе његовој власти, Милош је знао унапред да би то могло бити само на његову штету, и без изгледа да се против тога апелује, или да се у томе што мења. Устав, направљен у Србији, без стране интервенције, могао би се не само лако прилагођавати новим потребама и приликама, већ су њиме утврђене многе одредбе које мучно да би нашле места у једном октроисаном регуламенту од стране Порте и Русије. Такве су тачке биле у Сретењском Уставу: грб, застава, наследственост кнежевског престола. Ако кнез Милош није имао све ово јасно у виду сам, ту је била његова околина да га о овоме обавести, и да му скрене пажњу на све опасности које би могле наступити услед страног учешћа у грађењу Устава. Влашка и Молдавија пак били су очигледни примери за Кнеза из којих је могао поцрпсти поуку за своје држање. Сем тога, иако је питање о Уставу искрсло на неочекиван начин, оно није било ново за Кнеза и његову околину; Кнез се је њиме већ више година занимао и наредио Давидовићу да припрема материјал, — отуда и она лакоћа и брзина с којом је цело питање решено. „Ми смо

се сви радовали, пише Ј. Живановић, да ће речени Устав највећу славу земљи донети. Од Давидовића сви смо се надали, да ће он умети најбоље њега направити. И да је ко од нас боље што знао, ником није забрањено било своја примечанија чинити. Као што смо се онда сви заједнички радовали: тако смо после сви заједнички тужили, и патили и злопатили, и један за другим пропадали...¹⁾ Ова изјава Живановића, човека који је неоспорно био одан кнезу Милошу, и који је вршио најповерљивије послове кнежеве баш у периоди првих уставних трзавица у Србији, показује најјасније мишљење и осећаје најближе околине кнежеве. Ово се, у осталом, потврђује целом радњом кнежевом око овога Устава, која је ишла преко Живановића.

Кнез, иако је био љут што је у овој ствари страшно насео, ипак је гледао на сваки начин да спасе Устав, и после првих писама из Цариграда, он је према главним примедбама слао Герману модификације тачака на које је руски посланик највише викао, т.ј. на установу министарстава и министарске одговорности. Функције разних попечитеља, предвиђене Уставом и разрађене у указу о устројству Државног Савета од 14. фебруара, кнез је одузео од Државног Савета и доделио их своме Кабинетском Савету. Извесни чланови тога кабинета дакле — под именом попечитеља или другим неким, јер то нема важности — отправљали би горње послове као нека врста специалних секретара кнежевих. Према томе попечитељи нису више чланови Државног Савета и шефови разних политичких одељења с нарочитом одговорности, већ просто кнежеви кабинетски саветници и чиновници.

Кнез је био оставио Герману да изради да се измена учини у овом смислу; сем тога био је готов да прими и друге измене које би посланик учинио. „Ја ћу поправке најлакшим путем и начином увести,

¹⁾ Ј. Живановић: *Примечанија*, 17, 23.

а оне неколике усијане главе, ја ћу на друга дела изван народних дела лепим начином извести.“ У истом смислу писао је Кнез и посланику, молећи га да своје измене што пре пошље, изјављујући да се и њему самоме није све свидело што је било у Устав стављено. Сву ову уставну аферу Кнез је приписивао невештини и неискусности својој и своје околине, и тражио је помоћ посланикову да се погрешке исправе. Видевши пак да је узалудно прикривати узрок јануарском догађају, Кнез је отворено признао и посланику и Реис ефендији, да су извешћа која је посланик добио о догађајима у Србији претерана, али у основи истинита. Своје ћутање и прикривање Милош је правдао тиме, што није хтео да на народ падне сенка за оно што су учиниле неколике „усијане главе“, које су се, у осталом, на прву његову заповест вратиле у покорност.¹⁾

Ну Бутењев није хтео да предузме проучавање Српскога Устава. Он је знао да ће му министарство на први глас о нередима у Србији послати инструкције, и дотле није хтео ништа радити по овом питању. Ово резервисано држање посланиково, његово принципијелно неодобравање Сретењског Устава, учини те се Милош јако побоја да и Русија на пошље комесара у Србију, да с Портиним извиђа целу ову уставну аферу.

Видевши докле је ствар дошла, Милош је хтео да предупреди ову комисију, која би, у сваком случају, унижавала и њега и Србију. Он одмах пише Герману да престане са преводом Сретењског Устава, пошто посланик и Порта још нису хтели Устав званично да приме, и да енергично настане да се питање донесеног Устава напусти, и да се комесар у Србију због овога не шаље, најзад да представи и Реис-ефендији и Бутењеву, „да ће књаз други Устав начинити, који ће по гласу хатишерифа сочињен бити и њима на размотреније послати се.“ Милош је ми-

¹⁾ *Кнежевска Канцеларија*. Под 13 мартom 1836. Писма Милошева Бутењеву, Реис-ефендији и Мих. Герману.

слио да ово питање сврши до Ђурђева-дне. „Само нек се у то нико не меша и нек ми се не шаљу овамо никакве комисије.“¹⁾

Тако је свршио Сретењски Устав. „Уверите их, писао је Кнез Герману за Бутењева и Реис-ефендију, да онај Устав никако код нас у дејствију није, и да код нас дела теку са свим по старому.“²⁾

Бутењев је врло радосно примио од Германа извештај, да је Кнез одбацио Сретењски Устав, и да је намеран да састави нов нацрт у духу хатишерифа и уговора између Русије и Порте.

Крајем априла аустриски интернунциус у Цариграду пише Матерниху да ће му послати превод српског Устава, иако је пропао: ваља га сачувати у архиви као један споменик више међу заблудама XIX века!³⁾

Све што је остало од Сретењског Устава, то је назив *Државног Савеша*, који се дотле звао *Народни Суд*, и данак од шест талира, који је уведен Сретењском Скупштином место десетка, ради правилнијег финансирања по новоме Уставу.

Питање уставно улазило је, дакле, у једну нову фазу, са свим повољну за Кнеза. Кнез добија своју првобитну власт, која му је била тако скучена Уставом од фебруара месеца, и оставља му се да сам учини нов пројект Устава, или боље административног регуламента, који ће поднети Порти и Русији на преглед и одобрење. Да би се видело колико је ова солуција била пробитачна по Кнеза, да напоменемо да су Порта и Русија 1838, у сличној прилици, просто затражиле депутате од Кнеза и израдиле Устав са свим противно жељама кнежевим. Нешто слично било је и са редакцијом влашког Органског Регулamenta. Влашки кнез, Александар Гика, и његови

²⁾ *Кнежевска Канцеларија*. 30 марта 1835. Милош Герману.

³⁾ *Loc. cit.*

¹⁾ *Haus Hof-und Staatsarchiv*, 6 маја 1835 Штирмер Матерниху. „Elle n'en mérite pas moins d'être conservée dans les Archives comme un monument de plus des aberrations du siècle.“

великаши сматрали су давање Сретењског Устава као врло политичан акт од стране Милошеве, што је тако решио уставно питање сам са народом. „Чувајте се, говорио је А. Гика, да вам се други у послове не меша... као што је овде.“ А. Гика је био, као што вели Ст. Симић, коме је ово и говорио, „као онај што се опарио од врелих тикава, па је после дувао и на оне што о плуту у башти висе!“¹⁾

Наравно, друго је питање да ли су Русија и Порта, према хатишерифу, имале право да утичу на унутрашњу организацију Србије. Јасно је, по уговорима и хатишерифу, да оне то право не само нису резервисале, већ су огласиле Србију као са свим независну област односно унутрашње управе. То је и навело Давидовића те се са онолико лакоће и оптимизма латио писања Устава.

По Германовом извештају, од 4 априла, види се да је он из посланиковог говора разумео да Срби имају право расправљати све што се односи на унутрашњу управу (магистратуру, финансије и др.), али да установе Савета и канцеларија (попечитељства) „дирају у туђу власт.“²⁾ Услед тога Сретењски Устав не само што је био јеретички докуменат за легитимистичну Русију у погледу народног суверенитета, већ и са гледишта положаја Србије према Порти, као суверену, и Русији, као заштитници: Србија је својим Уставом узурпирала себи право политичког самоопредељења.³⁾ Милош је пак цео смисао

¹⁾ *Кнежевска Канцеларија*, 4 и 29 априла 1835. Букурешт, Ст. Симић Милошу.

²⁾ *Кнежевска канцеларија*, 4 априла 1835. Герман Милошу.

³⁾ *Haus—Hof—und Staatsarchiv*, 6 маја 1835, Штирмер Метерниху. „M. de Bouteneff... a déclaré au député susdit (т. ј. Герману) que la prétendue constitution servienne ne lui paraissait être qu'une imitation informe des chartes représentatives, nées du triomphe des idées révolutionnaires, dans quelques pays de l'Europe: qu'il ne saurait dès lors la regarder dans son esprit come dans sa forme que comme une oeuvre illégale qui ne s'accorde ni avec la position et les devoirs des Serviens envers la Porte dont ils ne sont que des sujets privilégiés, ni avec les stipulations protectrices par lesquelles la Russie avait procuré à la Servie le maintien de ses privilèges...“

речи *усишав*, „конституција“, гледао у томе факту што се сва управна власт даје Савету и попечитељима. Видевши сад, из писма од 4 априла, како је Русија баш против тога, како Србима оставља одрешене руке у унутрашњој управи, он је одједном, после свих неприлика које је имао, постао врло срећан. 8 априла Милош је добио и из Петрограда писмо графа Неселроде, у коме руско министарство најжешће осуђује последње догађаје у Србији и оставља му потпуно одрешене руке противу смутљиваца, обећавајући му своју неограничену потпору. Милош је мислио да сад може бити потпуно миран.

Глас да Русија неће примити Устав дат у Крагујевцу брзо се раширио у Европи; била су свакојака нагађања. Ну Милош је, умирен протестима Бутењева и графа Неселроде, оповргао гласове „да Русија не одобрава народу дарована права и да нам се она меша унутрење правленије наше“. „Народна права и унутрења уређенија, писао је Кнез Ст. Симићу, стоје непоколебимо, а оне фантазије, ви сте сами видели да су безместне, а особито с тиме вредносне што се у новине онако пребрзо ставише, а конституционалне тачке и нису за нас“. Те су тачке „швајцарско-француске будапештине, које би нас упропастити морале“. „Русија јавно жели, као што нам и пише, да кнез буде силан, да не буде везан, да се народ утврди... а да хоће другојачије ја не би никако ни дао... У прочем, ја ништа друго и крепчије не желим, развје да нам у народу благослов Божји пребуде: а правленије је најлепше умерено монархическо и сходно трактатима и хатишерифима и обстојатељствама нашим.“ „Одобрава нам се све... само један Устав — устројеније Совета не одобрава се, оно исто што се и нама допадало није, а на што смо и сами викали. Ви знате кад смо се разговарали, шта је ово или оно, и ја сам и ви сте, и сви су казали да не знају, што које значи и на што иде. Ми смо у толико криви, што пустисмо перо у шаке човеку,

који све побрка и учини нам неповољности."¹ Том приликом Милош је послао Ст. Симићу нов пројект Устава, који је састављен по примедбама Бутењева. „Народ и не зна шта је то Устав," писао је Кнез два дана раније Герману и Бутењеву. Тако је Кнез говорио и писао о народу, о себи и Ст. Симићу, главном виновнику Устава. Само разлика је била у том, што су Ст. Симић, А. Петронијевић и др., знали врло добро „шта је које значило" у Сретењском Уставу, али су се вешто претварали, да би се боље загладила прошлост. Док је А. Петронијевић нашао за најбољи начин да се што више склања и да ћути, Ст. Симић се, напротив, свуда истицао јавним својим кајањем. Необично окретан, он је знао у томе потпуно да успе. Говорио је са подсмехом о прошлим догађајима, често и у врло драстичним изразима и са цинизмом.²)

Цела је ова уставна афера најзад сваљена на човека, који је био најмање крив, на Дим. Давидовића. Још 14 марта Милош, који је тада био у Београду, писао је Дим. Давидовићу у Крагујевац, како је зло руски посланик примио српски Устав и речи које је изговорио Мих. Герману. „Еле не признају ништа, завршује Милош, а ја сам вам добро говорио: Гледајте, људи, те тако урадите да нам и Двори приме наше послове и да нам их не врате на срамоту нашу. Ето до чега је ствар дошла." Дим. Давидовић се енергично бранио од свију прекора кнежевих којим је киптило то писмо. Ну оно што је најважније, то је што је Давидовић остао при своме уверењу да Србија има право да себи да Устав какав хоће и да је Сретењски Устав најсигурнија подлога за срећну будућност Србије и њенога владоца. „Посланик нека говори шта хоће. Докле Ваше Височанство буде хтело усрећити Србију дотле нека скаче он како му воља: Србија ће бити срећна и књаз њен велики... Вели да је Србија про-

²) *Кнежевска Канцеларија*, 20 априла 1832. Милош Ст. Симићу.

¹ Куниберт. *Српски Устанак*, 395.

пала и да нема ко дићи је. Да је он био 3 и 4 фебруара у ливади,¹⁾ и да је видео својим очима восторг и Вашег Височанства и све скупштине, да је видео сузе кајања а торжество Народа Српског, ни бих га заиста оставио да га не запитам: је ли то Србија која је пропала? Је ли то књаз и народ којѐ је не могу подићи, (они) који се овако силно љубе, поштују и уважавају. Упитао бих га заиста, хоће ли бити од те Србије зло, која се заклиње да је лице књаза свето и неприкосновено, а којој књаз задаје (реч) да ће о благостојанију њеном радити? И закључио бих му с тим да ће и књаз и народ кадри бити одржати Србију и да би посрнула, а да неће ићи на жалбу један на другогa Порти као што би он желео, и да неће позвати у помоћ онога, који је Србију више стотина година под јарам држао, а ни ићи оному, који је лепо дигао Георгију, Крим и Пољску..."

Ну, као што смо видели, Милош није стао на гледиште Давидовићево да и даље брани Устав, он је попустио пред новим извештајима Германовим из Цариграда.

Дим. Давидовић после овога губи свој утицај као саветник Милошев. У мају 1835 он је удаљен од државних послова, у јулу га Милош постави саветником, али по повратку из Цариграда он га сасвим удаљи од државних послова. Толика је била повика у Цариграду против Дим. Давидовића од стране руских и аустријских дипломата у чијем је кругу писац Сретењског Устава у моралном погледу називан „занесењаком“, а по занимању је означавао као „банкротирани штампар (*imprimeur banqueroutier*),“²⁾ како га је Милош у општој грдњи у Цариграду и сам почео називати.³⁾

¹⁾ Место код крагујевачке цркве на коме је Устав прочитан.

²⁾ Пре доласка у Србију Дим. Давидовић имао је штампарију у Бечу и побегао отуда од кредитора.

³⁾ *Haus — Hof — und Staatsarchiv*, 2 септембра 1835 Штирмер Метерниху.

